

כנס הנשיא – הדמוקרטיה הישראלית במבחן השעה
מדד הדמוקרטיה הישראלית 2005
לציון עשור לרצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל

אשר אריאן, פזית בן-נון, שלומית ברנע, רפאל ונטורה, מיכל שמיר

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא גוף עצמאי, המסייע לכנסת ולוועדותיה, למשרדים ולמוסדות ממשלתיים, לגופי השלטון המקומי ולמפלגות, באמצעות הגשת מחקרים והצעות לביצוע שינויים ורפורמות בדפוסי פעילותם.

נוסף על כך, המכון הישראלי לדמוקרטיה מממש את שליחותו על ידי הצגת מידע משווה בנושאי החקיקה ובדרכי התפקוד של משטרים דמוקרטיים שונים. כמו כן הוא שואף להעשיר את השיח הציבורי ולעודד דרכי חשיבה חדשות על ידי ייזום דיונים בנושאים שעל סדר היום הפוליטי, החברתי והכלכלי, בהשתתפות מחוקקים, בעלי תפקידי ביצוע ואנשי אקדמיה ועל ידי פרסום מחקריו.

מרכז גוטמן הוקם במתכונתו הנוכחית במכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 1998, עם מעבר מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי למכון הישראלי לדמוקרטיה. המכון המקורי הוקם בשנת 1949 על ידי פרופ' אליהו (לואי) גוטמן כמרכז חלוצי למחקרי דעת קהל וקידום מתודולוגיה במדעי החברה. יעדו של מרכז גוטמן הוא להעשיר את הדיון הציבורי בסוגיות מדיניות ציבורית באמצעות מידע השאוב מבסיסי הנתונים של המרכז ומסקרי דעת הקהל המתבצעים על ידי המרכז.

Auditing Israeli Democracy 2005

A Decade after the Assassination of Prime Minister Yitzhak Rabin

Asher Arian, Pazit Ben-Nun, Shlomit Barnea, Raphael Ventura, Michal Shamir

עורך ראשי: אורי דרומי
מנהלת ההוצאה לאור: עדנה גרניט
עורכת הספרייה: יעל מושיוב
עריכת תוכן ולשון: כרמית גיא
עריכת לשון: רונית טפיר
רכז הפקה: נדב שטכמן
עיצוב: רון הרן
הדפסה וסדר: 'ארט פלוס', ירושלים

מסת"ב 965-519-010-2 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה

Copyright by The Israel Democracy Institute

Printed in Israel 2005

אשר אריאן – עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופ' למדע המדינה באוניברסיטת חיפה ובאוניברסיטת ניריורק
פזית ברנון, **שלומית ברנע** – המכון הישראלי לדמוקרטיה
רפאל ונטורה – מנהל ארכיון הנתונים במרכז גוטמן, המכון הישראלי לדמוקרטיה וד"ר למדע המדינה
מיכל שמיר – פרופ' למדע המדינה באוניברסיטת תל אביב ומופקדת על הקתדרה למדע המדינה על שם אלון ז' רובינשטיין

להזמנת ספרים:

המכון הישראלי לדמוקרטיה, ת"ד 4482, ירושלים 91044

טלפון: 02-5392888, 1-800-202222; פקס: 03-5488640

דוא"ל: orders@idi.org.il

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

תוכן העניינים

7	רשימת תרשימים ולוחות
9	תודות
11	מבוא – פרופ' אריק כרמון
13	תקציר מדד הדמוקרטיה 2005

חלק ראשון – עדכון מדד הדמוקרטיה 2005

17	א. תיאור המחקר ומטרותיו
19	ב. מדדי הדמוקרטיה
19	1. תמונת מצב מסכמת
21	2. ישראל 2005 בראי המדדים – שינויים בהשוואה למדד 2004
24	3. ממצאים נבחרים מתוך המדד
37	ג. סקר הדמוקרטיה 2005
37	1. תמונת מצב מסכמת
37	2. תפיסת מימוש הדמוקרטיה בציבור הישראלי 2005 על פי שלושת ההיבטים
40	3. תפיסת מימוש הדמוקרטיה בציבור הישראלי על פי שלושת ההיבטים – השוואה בין 2003 ל-2005
40	4. תפיסת מימוש הדמוקרטיה בציבור הישראלי בקרב קבוצות שונות באוכלוסייה
42	5. קיום עמדות דמוקרטיות בציבור הישראלי 2005 על פי שלושת ההיבטים
43	6. קיום עמדות דמוקרטיות בציבור הישראלי בשנת 2003 לעומת 2005
43	7. קיום עמדות דמוקרטיות בקבוצות שונות באוכלוסייה
46	8. מידת האמון של הציבור במוסדות מרכזיים בישראל 2003-2005
47	9. הבעיה החשובה ביותר שממשלת ישראל נדרשת לטפל בה על פי תפיסת הציבור

חלק שני – לציון עשור לרצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל

53

א. רקע

55

ב. יצחק רבין בראי דעת הקהל הישראלי 2005

55

1. דמותו של יצחק רבין בזיכרון הקולקטיבי

59

2. שאלת האשמה – הסברים וסיבות למעשה הרצח

64

3. תפיסת הציבור את העונש שנגזר על יגאל עמיר

66

4. השפעות הרצח על הציבור, החברה והדמוקרטיה בישראל

69

5. הפקת הלקחים בעקבות הרצח

75

ג. האם רצח רבין השפיע על התרבות הדמוקרטית בישראל?

75

1. רצח רבין וסדרי העדפות ערכיים

80

2. סובלנות פוליטית

84

3. לגיטימיות של מחאה

89

4. סיכום

91

ד. זהות בגבולות המחלוקת – טיפוס זהות בקרב הציבור היהודי עשר שנים לאחר רצח רבין

91

1. ממדי הזהות

93

2. טיפוסים של זהות

94

3. טיפוס זהות ודתיות

95

4. טיפוס זהות, ימין-שמאל והעדפות פוליטיות

98

5. הממד החיצוני והממד הפנימי של הזהות

99

6. יחסו של הציבור ליצחק רבין

103

ה. סקירת המחקרים שנעשו בשנים האחרונות על רצח ראש הממשלה יצחק רבין

ועל השפעותיו על החברה והדמוקרטיה בישראל

103

1. הסיבות לרצח

104

2. תחושות הציבור ותגובותיו לאחר הרצח

105

3. דמותו של רבין בזיכרון הקולקטיבי

107

4. השפעות הרצח והשלכותיו על החברה והדמוקרטיה בישראל

109

נספחים

109

1. מדדי הדמוקרטיה 2005 בהשוואה ל-2004

111

2. סקר מדד הדמוקרטיה פברואר 2005 לעומת סקרי מדד הדמוקרטיה 2004 ו-2003

117

3. התפלגויות סקר רבין, יולי 2005

רשימת תרשימים ולוחות

17	מבנה המדד	1 תרשימים
20	מיקומה של ישראל במדרג המדינות הדמוקרטיות שבמדגם על פי 13 מדדים	2 תרשימים
25	ייצוגיות בהשוואה בין לאומית (מדד הדומיננטיות המפלגתית)	3 תרשימים
25	ייצוגיות בישראל, 1990-2003 (מדד הדומיננטיות המפלגתית)	4 תרשימים
26	טוהר המידות בהשוואה בין לאומית	5 תרשימים
27	טוהר המידות בישראל בראי שני מדדי השחיתות הפוליטית, 1997-2005	6 תרשימים
29	חוק וסדר בהשוואה בין לאומית	7 תרשימים
29	אפליה פוליטית של מיעוטים בהשוואה בין לאומית	8 תרשימים
30	אפליה כלכלית של מיעוטים בהשוואה בין לאומית	9 תרשימים
30	אפליה כלכלית, פוליטית ותרבותית של המיעוט הערבי בישראל, 1990-2003	10 תרשימים
32	קונפליקט פוליטי בהשוואה בין לאומית	11 תרשימים
32	קונפליקט פוליטי בישראל, 1990-2003	12 תרשימים
33	מתיחות על רקע דתי בהשוואה בין לאומית	13 תרשימים
34	מתיחות על רקע לאומי/עדתי/לשוני בהשוואה בין לאומית	14 תרשימים
35	ישראל בראי שני מדדי המתיחות, 1992-2005	15 תרשימים
38	תפיסת מימוש הדמוקרטיה בקרב הציבור הישראלי ב-2005	16 תרשימים
39	תפיסת מימוש הדמוקרטיה בקרב הציבור הישראלי בשנת 2003 לעומת 2005	17 תרשימים
41	תפיסת מימוש הדמוקרטיה בהיבט המוסדי בקרב קבוצות בציבור הישראלי:	18 תרשימים
41	יהודים 'ותיקים', עולים מחבר המדינות וערבים	
41	תפיסת מימוש הדמוקרטיה בהיבט הזכויות בקרב קבוצות בציבור הישראלי:	19 תרשימים
41	יהודים 'ותיקים', עולים מחבר המדינות וערבים	
42	קיום עמדות דמוקרטיות בקרב הציבור הישראלי ב-2005	20 תרשימים
44	קיום עמדות דמוקרטיות בקרב הציבור הישראלי בשנת 2003 לעומת 2005	21 תרשימים
44	התנגדות לטרנספר לאורך זמן	22 תרשימים
45	קיום עמדות דמוקרטיות בהיבט הזכויות בקרב קבוצות בציבור הישראלי:	23 תרשימים
45	יהודים 'ותיקים', עולים מחבר המדינות וערבים	
45	קיום עמדות דמוקרטיות בהיבט היציבות בקרב קבוצות בציבור הישראלי:	24 תרשימים
46	יהודים 'ותיקים', עולים מחבר המדינות וערבים	
47	אמון במוסדות מרכזיים לאורך שלוש השנים האחרונות	25 תרשימים
56	ממוצע רמת האהדה של הציבור היהודי כלפי מנהיגים שונים בישראל, 1984-2005	26 תרשימים
57	ייחוס תכונות ליצחק רבין בקרב הציבור היהודי בשנת 2005, על פי נטייה לדתיות	27 תרשימים
59	ייחוס תכונות ליצחק רבין בקרב הציבור הישראלי בשנת 2005, על פי עמדה פוליטית	28 תרשימים
60	הסכמה עם היגדים בנושאי שלום וביטחון, כאשר הם מיוחסים או אינם מיוחסים ליצחק רבין	29 תרשימים
65	עמדות לגבי גזר דינו של יגאל עמיר, בפילוח על פי קבוצות שונות בחברה הישראלית	30 תרשימים
67	השפעת רצח רבין על יחסו של הציבור היהודי לדתיים ולמתיישבים בישי"ע, על פני זמן	31 תרשימים
69	תפיסת רצח רבין כאירוע בעל משמעות מרכזית בתולדות ישראל, בפילוח על פי קבוצות בחברה	32 תרשימים

70	תרשים 33 תפיסת השפעת רצח רבין על הסיכוי לשלום, הדמוקרטיה והקיטוב הפוליטי, בקרב יהודים, על פני זמן	
71	תרשים 34 הערכת הפקת הלקחים מהרצח על ידי כוחות הביטחון והציבור, בפילוח על פי לאום ונטייה לדתיות	
72	תרשים 35 הערכת הטיפול של הרשויות במטיפים לאלימות פוליטית בהקשר להינתקות, על פי קבוצות בחברה	
77	תרשים 36 דירוג הערכים: אחוז המדרגים במקום הראשון רוב יהודי, ארץ ישראל השלמה, שלום ודמוקרטיה (1988-2005)	
78	תרשים 37 דירוג הערכים: אחוז המדרגים את הדמוקרטיה במקום הראשון עד פרוץ האנתיפאדה ולאחריה (1988-2005)	
83	תרשים 38 סובלנות פוליטית כלפי קבוצה בלתי אהודה (1980-2005)	
84	תרשים 39 סובלנות פוליטית כלפי ערבים אזרחי ישראל (1980-2005)	
85	תרשים 40 סובלנות פוליטית כלפי קבוצה בלתי אהודה: קבוצות ימין (1980-2005)	
86	תרשים 41 לגיטימיות של דפוסי מחאה חוקיים, בלתי חוקיים ואלימים (1995-2005)	
88	תרשים 42 לגיטימיות דפוסי מחאה בלתי חוקיים ואלימים (1995-2005)	
94	תרשים 43 שומרי מסורת לפי טיפוסי זהות, 1996 ו-2005	
96	תרשים 44 ממוצעי ימין-שמאל, 1996 ו-2005	
100	תרשים 45 ממוצעי אהדה לרבין, 1996 ו-2005	
23	לוח 1 ישראל 2005 בראי המדדים – שינויים בהשוואה למדד 2004	
48	לוח 2 הבעיה החשובה ביותר שעל הממשלה לטפל בה, השוואה בין 2003, 2004 ו-2005	
55	לוח 3 ממוצע רמת האהדה של הציבור הישראלי כלפי ראשי ממשלה בישראל בחלוקה על פי לאום	
61	לוח 4 התפלגות התשובות לשאלה מיהו האשם העיקרי ברצח יצחק רבין	
62	לוח 5 האשם ברצח רבין לפי מידת הדתיות	
63	לוח 6 האשם ברצח רבין לפי מיקום על רצף שמאל-ימין	
66	לוח 7 הערכת הסבירות להישנות רצח פוליטי בישראל, בשנת 1999 ובשנת 2005	
73	לוח 8 הצדקת פסיקה של רבנים בנושאים פוליטיים בקרב 'דתיים ציונים' בשנת 1995 ובשנת 2005	
77	לוח 9 סדרי העדפות ערכיות (סקר יולי 2005)	
81	לוח 10 סובלנות כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות וכלפי ערבים אזרחי ישראל (סקר יולי 2005)	
92	לוח 11 סולם ממד הזהות החיצוני וסולם ממד הזהות הפנימי והשאלות המרכיבות אותם, 1996 ו-2005	
93	לוח 12 תשעה טיפוסי זהות 1996 ו-2005	
97	לוח 13 כוונת הצבעה לכנסת וטיפוסי זהות, 1996 ו-2005	
98	לוח 14 בחירה בין נתניהו לפרס 1996 וטיפוסי הזהות	
99	לוח 15 מתאמים בין סולמות הזהות, שמירת מצוות וימין-שמאל, 1996 ו-2005	

תודות

חוברת זו הוכנה לקראת כנס הנשיא, המתקיים זו השנה השלישית בבית הנשיא בירושלים. אנו מודים לכבוד נשיא המדינה מר משה קצב על שפרס חסותו על מפעל זה. תודתנו שלוחה גם לסגל העובדים של בית הנשיא על סיועם בארגון הכנס.

לניר אטמור, על מאמציו בעיבוד חומרי הרקע ועל סקירת הספרות על ההשפעות של רצח רבין על החברה הישראלית, המופיעה בחלקה השני של החוברת.

לסנדרה פיין, ראש מרכז המידע של המכון הישראלי לדמוקרטיה, על סיועה באיסוף הנתונים.

להילה אלרואי ומיכאל פיליפוב על סיועם במחקר.

לכרמית גיא, על מאמציה ועל סיועה בעריכת החוברת.

– לכל אלה תודתנו.

מבוא פרופ' אריק כרמון*

יצחק רבין והאירועים הנלווים לו אינם דבר של מה בכך; איאפשר להתייחס אליהם כאל 'עוד פרסום' בסדרת מדדי הדמוקרטיה וכאל עוד אירוע מן השורה שבו מוצג המדד, כבכל שנה ושנה, במשכן נשיא מדינת ישראל. אירועי העשור לרצח ראש הממשלה רבין חוברים בשנת תשס"ו לטראומת ההינתקות. אל פצעה הפתוח של הדמוקרטיה, שפער אקדחו של מעוול, מצטרפות צלקות מעשה העקירה של יישובים יהודיים ברצועת עזה ובגדה המערבית וצלקות המאבק המר של מתנגדי בניסיון למנעה. ואכן, זוהי נקודת זמן יוצאת דופן הקוראת לבירור נוקב, חריג, של האלימות הפוליטית ושל שיאה – הרצח הפוליטי.

על דעת נשיא המדינה מר משה קצב, אנו מייחדים השנה את הכנס לבחינת מצבה של הדמוקרטיה לבירור מקומו של רצח ראש הממשלה יצחק רבין בתודעה הקולקטיבית. בירור נוקב זה מורכב מאשכול של סוגיות שבכל אחת מהן רב הנסתר על הנגלה:

- ערכים וסובלנות בעידן של מתיחות פוליטית
 - שלטון החוק בישראל – מידת הלגיטימיות שלו, אווירת האיילגליזם השוררת במדינה וגבולות המחאה
 - חתירה לשלום וקיצוניות – ההינתקות והאלימות הפוליטית
 - האם המערכת למדה משהו מרצח רבין?
 - רבין כמנהיג; מה נשאר כשרוצחים את המנהיג?
- החוברת המוגשת בזאת נועדה לשמש מצע אינפורמטיבי ואנליטי להבהרת אשכול הסוגיות הזה, ואנו תקווה כי הוא יהווה בסיס לחשבון נפש בשיח הציבורי הרחב.

עשור חלף, והדמוקרטיה הישראלית עודנה מדממת. בארבעה בנובמבר 1995 ננעצו בגבה שלושה כדורים. יד אלימה שלחה יד בנפשה של הדמוקרטיה, יד אלימה בשליחות זדונית של אלימות מילולית, של אי קבלת מרותו של הממשל הנבחר, של כפירה במקור הסמכות הריבונית. יד אלימה, בשליחות מחוללי הדה-לגיטימציה, חיבלה בחוטים הרופפים העוטפים את הקולקטיב ושומרים על שלמותו ופגיעה פגיעה פיזית באשיות הדמוקרטיה שלנו. היום, עשר שנים אחר כך, הדמוקרטיה שלנו עודנה שותתת דם, היד האלימה עודה מושטת: היא ממשיכה לשמש את מי שאינם מקבלים את הכרעות הרוב ומנסים לסכל החלטות של שלוש רשויות השלטון.

יצחק רבין זכרו לברכה, ראש ממשלת ישראל, לא נרצח בידי עשב שוטה, אדם משולי החברה: רצח פוליטי לעולם איננו מעשה של יחיד. יצחק רבין לא נרצח בשל סכסוך אישי, אלא כדי למנוע ממנו ליישם את מדיניותו וכדי להשפיע על דרכה ההיסטורית של המדינה.

חותמו של רצח פוליטי בכלל – ושל רצח פוליטי בדמוקרטיה שברירת, המנסה לאשש את תשתיותיה אל מול סדר יום כמעט בלתי אפשרי בפרט – קשה להגדרה ולניתוח כמותי, ואין לראותו במנותק ממכלול האירועים שהתרחשו לפניו ואחריו. אירועי העשור לרצח והניסיון לברר את משמעותו והשלכותיו ברבדים השונים אינם מתרחשים בחלל ריק. שבועות ספורים חלפו מאז ביצוע מהלך ההינתקות. תהודתו של מהלך זה איננה נאמדת במדדים כמותיים, ופעולותיהם של המתנגדים למהלך מכילות בתוכן סממנים מובהקים של אלימות פוליטית. משום כל אלה, פרסומו של מדד הדמוקרטיה במלאות עשר שנים לרצח

* פרופ' אריק כרמון הוא נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תקציר מדד הדמוקרטיה 2005

– ירק צבא חזק יכול לאפשר להביא שלום. אך כאשר הוצג המשפט לנשאלים **בלי לציין את שם אומרו**, הביעו 70% תמיכה בו. אשר לאמירה 'צריך ללכת אל השלום רק אם יובטח לנו ביטחון' – 86% הביעו תמיכה במשפט כשהוא יוחס לרבין, לעומת 80% שאימצו אותו כשלא יוחס לאומרו. נתון מעניין נוסף הוא התגובה למשפט 'הדרך אל השלום עוברת גם בארגוני הטרור': 59% הביעו תמיכה בדברים כשהובאו בשם רבין, לעומת 49% שהביעו תמיכה בהם כאשר הם לא יוחסו לו.

מדד הדמוקרטיה לשנת 2005 מראה **עלייה בהערכת המצב הכללי של ישראל**: 35% מהנשאלים סבורים כי מצבה הכללי של מדינת ישראל אינו טוב לעומת 54% שגרסו כך בשנה שעברה. גם במספר האומרים שהממשלה אינה מטפלת כראוי בבעיות שעל הפרק נרשמה ירידה של 11% – 67% ב-2005 לעומת 78% ב-2004.

כבכל שנה נשאלו המשתתפים לדעתם על מוסדות המדינה השונים. הנתון הבולט ביותר מצביע על **ירידה של 9% במידת האמון שהציבור נותן במשטרה**, **ירידה של 8% במידת האמון בצה"ל**, **ירידה של 7% במידת האמון בבית המשפט העליון וברבנות הראשית**, ו**ירידה של 6% במידת האמון בפרקליטות המדינה**. עם זה, צה"ל ממשיך להיות הגורם הנהנה מהאמון הגבוה ביותר (78%), ולאחריו – בית המשפט העליון (70%). יש להניח שלא יהיה מופרך לראות את הנתונים ביחס לצה"ל ולמשטרה בהקשר של תכנית ההינתקות והימצאותם של המוסדות האלה בעין הסערה.

לעומת הירידה באמון במוסדות המדינה, נרשמה עלייה במידת האמון כלפי ראש הממשלה: 48% מהנשאלים נותנים בו אמון, ו-15% אמרו שהוא המוסד השומר בצורה הטובה ביותר על הדמוקרטיה הישראלית – יותר מבית המשפט העליון, מהכנסת או מהתקשורת. זו עלייה של 6% לעומת השנה שעברה.

ועוד בהקשר של ההינתקות, 82% מהנשאלים אומרים כי בשום מצב אין להצדיק שימוש באלימות למטרות פוליטיות, עלייה של 4% לעומת 2004. לעומת זה נרשמה ירידה בהתנגדות הנחרצת לסירוב למלא פקודה בגלל מוסר אישי או אידאולוגיה, וביתר פירוט – לסירוב למלא פקודה לפנות מתיישבים. 70% מתנגדים לסרבנות כזו,

ישראל של 2005, עשר שנים לאחר רצח יצחק רבין, על רקע המאבק בתכנית ההינתקות, חוששת מאוד מפני רצח פוליטי נוסף ואינה בטוחה שהלקחים המתחייבים מהרצח בנובמבר 1995 נלמדו כראוי. 84% מהנשאלים אומרים כי רצח פוליטי עלול להתרחש שוב (34% מהם **בטוחים** למדי שרצח כזה יתרחש שוב). 77% מהנשאלים מציינים את רצח רבין כאירוע המשמעותי ביותר בתולדות המדינה מאז הקמתה. 59% סבורים **שהמשטרה** למדה את הלקח ביחסה למסיתים לאלימות פוליטית, ומעט יותר ממחצית (55%) סבורים **שלא** נלמדו הלקחים באשר למערכת היחסים בין ימין לשמאל. 42% סבורים כי יש סיכוי רב לפרוץ **מלחמת אזרחים** בארץ בעקבות ניסיונות להגיע להסדרים על עתיד השטחים, ועוד 30% מייחסים לכך סבירות מועטה. רק 28% מעריכים שאין כל סיכוי לפרוץ מלחמת אזרחים.

שלושה רבעים (74%) סבורים כי אין הצדקה לכך שרבנים יפסקו הלכה בנושאים מדיניים ופוליטיים שנויים במחלוקת. ובתשובה לשאלה האם רשויות המדינה נוהגות כיום נכון באנשים ובקבוצות **המטיפים לאלימות פוליטית** בקשר לתכנית ההינתקות, המשיבים נחלקו לשלושה חלקים שווים פחות או יותר: 36% סבורים שהרשויות **מקלות** מדי עם המסיתים לאלימות פוליטית, 33% סבורים שהן נוהגות נכון, ו-31% גורסים שהן **מחמירות** מדי.

במסגרת הסקר, שנערך לציון מלאות עשור לרצח יצחק רבין, התבקשו הנשאלים להביע את דעתם על אישיותו. מתשובתם עולה כי הוא נחקק בזיכרון הקולקטיבי כאישיות חיובית שהעדיפה את טובת המדינה על פני טובת המפלגה (79%), כמנהיג שהיה בכוחו להביא את השלום (73%), כאדם אמין (79%) וחזק (83%); ובראש רשימת התכונות המיוחסות ליצחק רבין בזיכרון הקולקטיבי – כושר המנהיגות (84% מהנשאלים ייחסו לו תכונה זו).

הנשאלים העמידו את יצחק רבין בראש הסולם המדרג את ראשי הממשלות בישראל על פי תפקודם, עם 30%; אחריו מנחם בגין (22%), ובמקום השלישי דוד בן-גוריון (18%). הם התבקשו גם להגיב על כמה אמירות המיוחסות לרבין. כך, למשל, כשלושה רבעים (76%) מהנשאלים הביעו תמיכה במשפט שיוחס לרבין

של 9% נרשמה במספר המתנגדים לדרישה שהממשלה תעודד הגירת ערבים מהארץ – 50% מתנגדים לעידוד כזה בשנת 2005, לעומת 41% בשנה שעברה.

במישור החברתי-כלכלי, רק 19% סבורים שהיחסים בין עשירים לעניים טובים, לעומת 24% שסברו כך בשנת 2004. עם זה, נרשמה ירידה של 8% במספר הטוענים שאין די שוויון חברתי-כלכלי בארץ (80% בשנת 2005, לעומת 88% לפני שנה). ועוד נתון, 63% מהנשאלים סבורים שגברים אינם בהכרח מנהיגים פוליטיים מוצלחים יותר מנשים, לעומת 70% בשנה שעברה.

ישראל היא מדינה מייצרת וצורכת חדשות. 71% מהנשאלים בסקר מדד הדמוקרטיה דיווחו על עניין בפוליטיקה (עלייה של 4% לעומת שנת 2004), 81% דיווחו כי הם מתעדכנים בפוליטיקה מדי יום ביומו או כמה פעמים בשבוע. כשני שלישים משוחחים עם חבריהם ובני משפחתם על עניינים פוליטיים, אך רק 5% פעילים במפלגה מסוימת או אוהדים אותה (ירידה של 2% לעומת 2004) – על אף עלייה של 13% במספר החשים כי ביכולתם להשפיע על מדיניות הממשלה (31% ב-2005, לעומת 18% ב-2004).

ולסיום, בנימה אופטימית – 83% מהמשתתפים בסקר הדמוקרטיה בשנת 2005 גאים על היותם ישראלים – עלייה של 4% לעומת שנת 2004; 89% רוצים לחיות בארץ בטווח הרחוק – עלייה של 2% לעומת השנה שעברה; 88% בטוחים שיישארו בארץ; ו-77% חשים עצמם חלק ממדינת ישראל ובעיותיה – עלייה של 4% לעומת סקר הדמוקרטיה שנערך ב-2004.

לעומת 75% לפני שנה. יותר ממחצית (53%) מתנגדים לאסור על נואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה על המדינה (עלייה של 4% לעומת השנה שעברה).

כבכל שנה, מדד הדמוקרטיה מבקש לבחון את מידת חוסנה של הדמוקרטיה בישראל ואת מידת התמיכה בה. השנה נרשמה ירידה של 5% במספרם של אלה הסבורים שמשטר הדמוקרטיה רצוי לישראל, אף כי מספרם עדיין גדול – 80% ב-2005, לעומת 85% ב-2004. ירידה דומה נרשמה גם במספר הגורסים שדמוקרטיה היא צורת השלטון הטובה ביותר – 74% השנה, לעומת 80% לפני שנה.

45% סבורים כי כאשר יש סתירה בין הדמוקרטיה לבין ההלכה היהודית, יש להעדיף את עקרונות הדמוקרטיה; וכאשר יש סתירה בין השמירה על שלטון החוק לבין הצורך להגן על אינטרסים ביטחוניים – 25% תומכים בהעדפת שלטון החוק, עלייה של 6% לעומת השנה שעברה.

ישראל מתאפיינת כידוע בשסעים חברתיים ואידאולוגיים עמוקים. המשתתפים בסקר נשאלו לדעתם על היחסים בין קבוצות שונות באוכלוסייה. 31% מצביעים על יחסים טובים בין יהודים דתיים לחילונים, עלייה של 3% לעומת השנה שעברה, ורק 11% סבורים שהיחסים בין יהודים לערבים טובים, ירידה של 5% לעומת שנת 2004. ועוד בהקשר זה, נרשמה עלייה של ממש במספר המתנגדים לטענה שנדרשת הסכמה של רוב יהודי בהחלטות גורליות למדינה, כגון החזרת שטחים – 34% בשנת 2005 לעומת 23% ב-2004. עלייה

חלק ראשון

עדכון מדד הדמוקרטיה 2005

א. תיאור המחקר ומטרותיו

לחלוקת העצמה ביניהם ולדפוס ההתנהגות של השחקנים הפועלים במסגרתם (קרי נבחר הציבור ונושאי המשרות הציבוריות). בהיבט זה נכללות חמש תכונות: אחריותיות (Accountability), ייצוגיות, השתתפות, איזונים ובלמים וטוהר המידות בממשל (או השחיתות הפוליטית).

היבט הזכויות מתייחס למונח המהותי של הדמוקרטיה ובוחר את מידת הכיבוד של זכויות יסוד שונות והשמירה עליהן, על פי שש תכונות: זכויות אזרחיות, זכויות פוליטיות, זכויות חברתיות, זכויות כלכליות (חופש הקניין), שוויון מגדרי ושוויון למיעוטים. **היבט היציבות** בוחן את מידת היציבות של השלטון והחברה על שסעיה וריבזיה ואת המתחיות הנגזרת משסעים אלו. היבט היציבות, אף שאינו מאפיין של משטרים וחברות דמוקרטיות, נכלל במדד משום התפיסה שמידה מסוימת של יציבות הכרחית לתפקודה של הדמוקרטיה ולהשרדותה האפקטיבית לאורך זמן. היבט זה כולל שלוש תכונות: יציבות הממשלה, קונפליקט פוליטי ושסעים חברתיים.

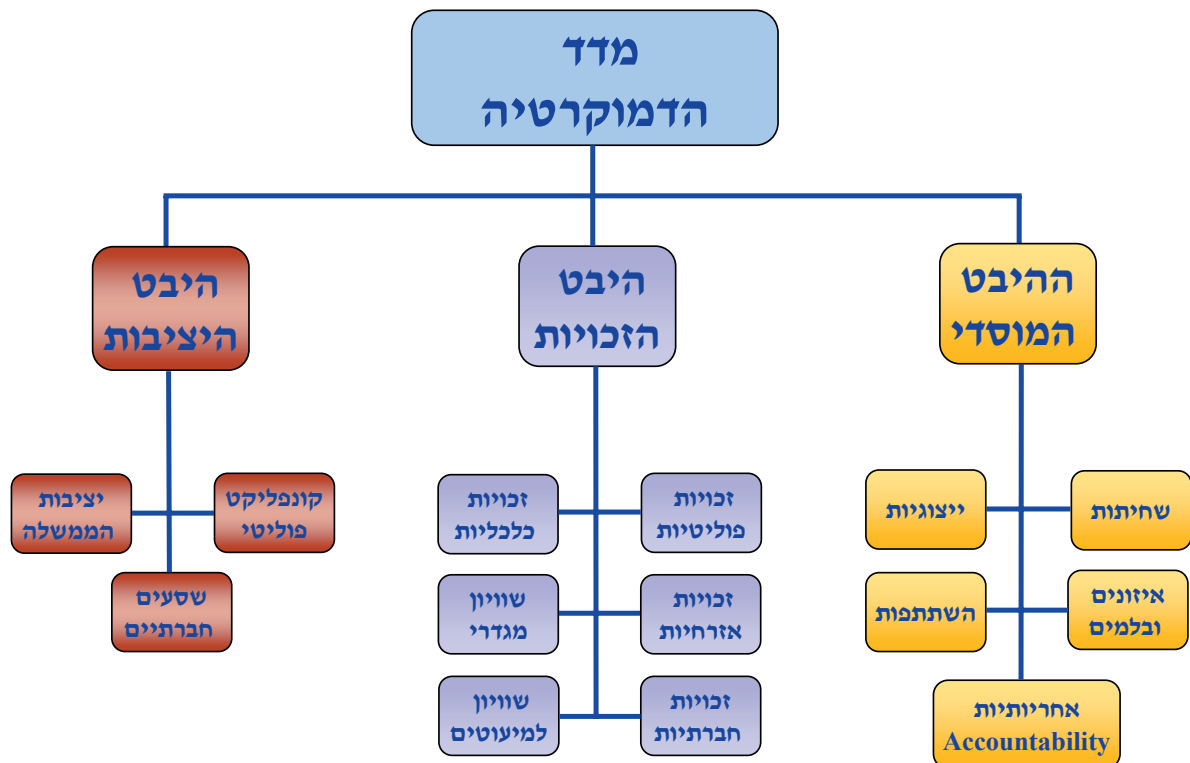
זו השנה השלישית שבה הדמוקרטיה הישראלית, על פניה השונים, עומדת למבחן ולהערכה תקופתית במסגרת פרויקט מדד הדמוקרטיה. מטרתו של פרויקט זה להציע הערכה כוללת ומקיפה של הדמוקרטיה שלנו, אשר תסייע לנו לזהות בה את הטעון שיפור וטיפול וליצור מאגר ידע שיקדם את השיח בנושא ויעורר את המודעות לו.

המושג דמוקרטיה מורכב ויש לו היבטים שונים. גבולותיו שנויים במחלוקת. משום המורכבות הזאת בחרנו להתמקד בבחינת המרכיבים המשמעותיים והמובהקים של הדמוקרטיה, במסגרת המגבלות התאורטיות והמעשיות הכרוכות בניסיון למדוד אותה. מתוך רצון להציע שיקוף רחב של התופעה, במסגרת המגבלות המחקריות, מתמקד מדד זה בשלושה היבטים מרכזיים: ההיבט המוסדי, היבט הזכויות והיבט היציבות. כל אחד משלושת ההיבטים הללו נפרט למקבץ תכונות המהוות אבני פינה בבניין הדמוקרטי (ראו תרשים 1).

ההיבט המוסדי מתייחס למערכת המוסדות הפורמליים העומדים בבסיס המשטר הדמוקרטי,

תרשים 1

מבנה המדד

עדכון מדד הדמוקרטיה 2005. בחלק זה מוצגים הנתונים העדכניים ביותר לגבי המדדים הכמותניים (מדדי הדמוקרטיה) וסקר דעת הקהל (סקר הדמוקרטיה) מתוך השוואתם למדדי 2003 ו-2004 (הנתונים המלאים של מדד הדמוקרטיה 2005 מופיעים בנספחים 1 ו-2 בסוף החוברת). החלק השני מיוחד לסקירה, לדיון ולהערכה של **השפעותיו של רצח רבין על החברה ועל הדמוקרטיה הישראלית, במלאות עשור לרצח.** נביא סקר מיוחד שבמסגרתו נבחנו שאלות הנוגעות לתפיסתו של רבין בזיכרון הקולקטיבי, ליחסה של החברה הישראלית למעשה הרצח, לתפיסת גבולותיה הלגיטימיים של המתאה, למקומה של המנהיגות הפוליטית בכלל ובהתמודדות עם הסכסוך היהודי-פלסטיני בפרט ולשאלת רכיבי הזהות של יחידים וקבוצות בישראל. בהמשך יובאו שני ניתוחים רחבים יותר של ממצאי הסקר, מתוך השוואה לסקרים דומים שנערכו בעבר: האחד עוסק בתרבות הפוליטית הישראלית בראי מעשה הרצח, והאחר מציע מיפוי של טיפוס זהות בחברה הישראלית בזיקה לסלעי המחלוקת והשסעים החוצים את המארג החברתי, ובהם רצח ראש הממשלה יצחק רבין. בסוף תובא סקירה של מחקרים שנעשו בנושא בעשר השנים האחרונות.

תקוותנו היא כי מאמץ זה יתרום לקידום המודעות והעיסוק בשאלות ובסוגיות הנדונות כאן, וכך יתעורר דיון ושיח ציבורי באיכותה ובמאפייניה של הדמוקרטיה הישראלית לשם המשך טיפוחה והשבחתה. אנו מקווים כי חוברת זו תשמש גם בסיס ידע לקהילת החוקרים העוסקים בסוגיות אלו.

מבנה המדד על מרכיביו נגזר מן הניסיון להציע שיקוף רחב אך מהימן ומבוסס של התופעה על פי שורת קריטריונים: תקפות, מהימנות, שונות, שקיפות, בהירות, פירוט, וזמינות המידע העדכני.

ההערכה המוצעת כאן מתייחסת לשלושה מישורים משלימים: ראשית, קיומה ותפקודה התקין של מסגרת פורמלית, מוסדית-משטרית; שנית, תפיסתו של הציבור את איכות תפקודו של המשטר הדמוקרטי בפועל; ושלישית, השתרשותם של תפיסות, ערכים ותרבות דמוקרטית בציבור. כל אחד משלושת המישורים הללו נבחן בכלי מדעי אחר. תפקודו של המשטר הדמוקרטי בפועל נבחן בעזרת אינדיקטורים כמותניים, 'אובייקטיביים', המוכרים ומקובלים בקהילה המחקרית בעולם. תפיסות הציבור את תפקוד הדמוקרטיה והערכתו את מידת ההשתרשות של תרבות דמוקרטית בחברה הישראלית נעשו באמצעות סקר דעת קהל.

בשלושת המישורים נעשתה הבחינה מתוך פרספקטיבה השוואתית כפולה: בינלאומית (מצבה של ישראל בהשוואה ל-35 דמוקרטיות אחרות) והיסטורית (המצב בישראל לאורך השנים). כל אחת מהתכונות הנכללות במדד נבחנה באמצעות 31 מדדים כמותניים בינלאומיים ובעזרת סקר דעת קהל שבחן עד כמה, לתפיסת הציבור, אותן תכונות מתקיימות בישראל 2005. עוד בחן הסקר את תמיכת הציבור בערכים הדמוקרטיים או הסכמתו להם, מתוך ניסיון להעריך את מידת ההשתרשות של תרבות דמוקרטית בחברה הישראלית של 2005.

לחוברת זו שני חלקים עיקריים: החלק הראשון הוא

ב. מדדי הדמוקרטיה

ובתשעה מדדים אחרים המצב נותר כשהיה בשנה שעברה.³ תמונה זו מתאזנת במידה מסוימת על ידי השוואה בין-לאומית המעידה על שיפור מסוים במיקומה של ישראל במדרג של 36 הדמוקרטיות: במדדים שבהם חלה הרעה בהערכת הדמוקרטיה הישראלית ב-2005, חל דווקא שיפור במיקומה היחסי במדרג המדינות לעומת השנה הקודמת. ההרעה בהערכה של ישראל לצד השיפור במיקומה היחסי מצביעים על הרעה בהערכות שקיבלו מדינות אחרות בעולם בהיבטים שונים של החיים הדמוקרטיים.

תרשים 2 שלהלן מציג את מיקומה של ישראל ביחס ל-35 הדמוקרטיות האחרות לפי 13 מדדים.⁴ התרשים מחולק על פי שלושת ההיבטים הנכללים במדד – ההיבט המוסדי, היבט הזכויות והיבט היציבות (כמפורט בתרשים 1). הציר האנכי בתרשים מייצג את מידת 'הדמוקרטיה' של המדינות על פי כל תכונה, כך שמיקום גבוה יותר על ציר מציין מידה רבה יותר של דמוקרטיה. בכמה מקרים חולקות מדינות מספר את אותו ציון, כך שמיקומה של ישראל נע בין שני מקומות (למשל, במדד האחריות האנכית, המופיע בקצה הימני של התרשים, כל המדינות במדגם קיבלו את אותו הציון ולכן ישראל ממוקמת בין המקום הראשון לבין המקום ה-35).⁵

שלא כמו התמונה שהוצגה במדדי 2003 ו-2004, ההבחנה בין מיקומיה של ישראל בכל אחד משלושת ההיבטים אינה חד-משמעית. בעבר נמצא בדרך כלל כי נקודת החוזק של הדמוקרטיה הישראלית היא ההיבט

בניסיון לגבש תמונת מצב 'אובייקטיבית' ותקפה של תפקוד הדמוקרטיה הישראלית, נעשה במסגרת המדד שימוש נרחב במדדים כמותניים שפותחו במכוני מחקר שונים בעולם ושמשמשים אותם בהערכת המצב בעשרות מדינות לאורך שנים. ההערכות מבוססות ברובן על שילוב של מידע ממקורות ראשוניים ומשניים (עיתונות, דוחות של רשויות השלטון וארגונים חוץ-פרלמנטריים) ושל הערכות של אנשי מקצוע מקומיים וזרים. תכליתם של מדדים אלו להציע הגדרה תפעולית (אופרטיבית) של תכונה מסוימת (כגון ייצוגיות, חופש העיתונות, השחיתות הפוליטית) שתאפשר הערכה כמותנית שלה במדינות שונות לאורך זמן. עיקר הנתונים המוצגים בפרק זה ביחס למדינות השונות, ובכללן ישראל, נאספו ועובדו בידי מכוני המחקר הבין-לאומיים, כפי שיפורט להלן.

1. תמונת מצב מסכמת

במסגרת חוברת זו עודכנו 18 מתוך 31 המדדים הנכללים במדד הדמוקרטיה.¹ פירוט מלא של ההערכות שקיבלה ישראל במדדים השונים ושל מגמות השינוי שחלו מאז מדד 2004 מוצג בנספח 1, לוח 1. ככלל, ישראל נבחנה בראי המדדים בהשוואה כפולה: היסטורית (ישראל לאורך השנים) ובין-לאומית (ישראל ביחס ל-35 דמוקרטיות אחרות).² ההשוואה ההיסטורית מעידה כי מצבה של הדמוקרטיה הישראלית הורע במהלך השנה האחרונה. רק במדד אחד (זה המעריך את יציבות הממשלה) חל שיפור; בשמונה מדדים חלה הרעה,

1 היות שחלק זה של המדד מסתמך על הערכתם של מכוני מחקר חיצוניים, עדכנו תלוי בפרסום נתונים מעודכנים על ישראל על ידי אותם מכוני. כמו כן, היות שלא נערכו בחירות לכנסת או לרשויות המקומיות מאז פרסום מדד 2003, לא עודכנו המדדים המתבססים על תוצאות הבחירות (מדדי ההשתתפות ומדד היחסיות). לפירוט מלא של 31 המדדים ראו א' אריאן, ד' נחמיאס, ד' נבות וד' שני, **הדמוקרטיה בישראל: דוח מעקב 2003 פרויקט 'מדד הדמוקרטיה'**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003.

2 לפירוט הרציונל לבחירה במדינות הנכללות במדגם ראו שם, עמ' 16.

3 בשישה מתוך 18 המדדים שעודכנו, הנתון מעודכן על פי דוח 2003, שפורסם רק השנה. אלה הם ששת המדדים: מדד הדומיננטיות המפלגתית, שלושת מדדי אפליית המיעוטים (כלכלית, פוליטית, תרבותית) מדד חילופי השלטון ומדד הקונפליקט הפוליטי.

4 בחלק מהמקרים לא דווחו ממצאים ביחס לכל המדינות שנכללו במדגם. ואולם, לכל הפחות דווחו ממצאים ביחס ל-27 מתוך 36 המדינות.

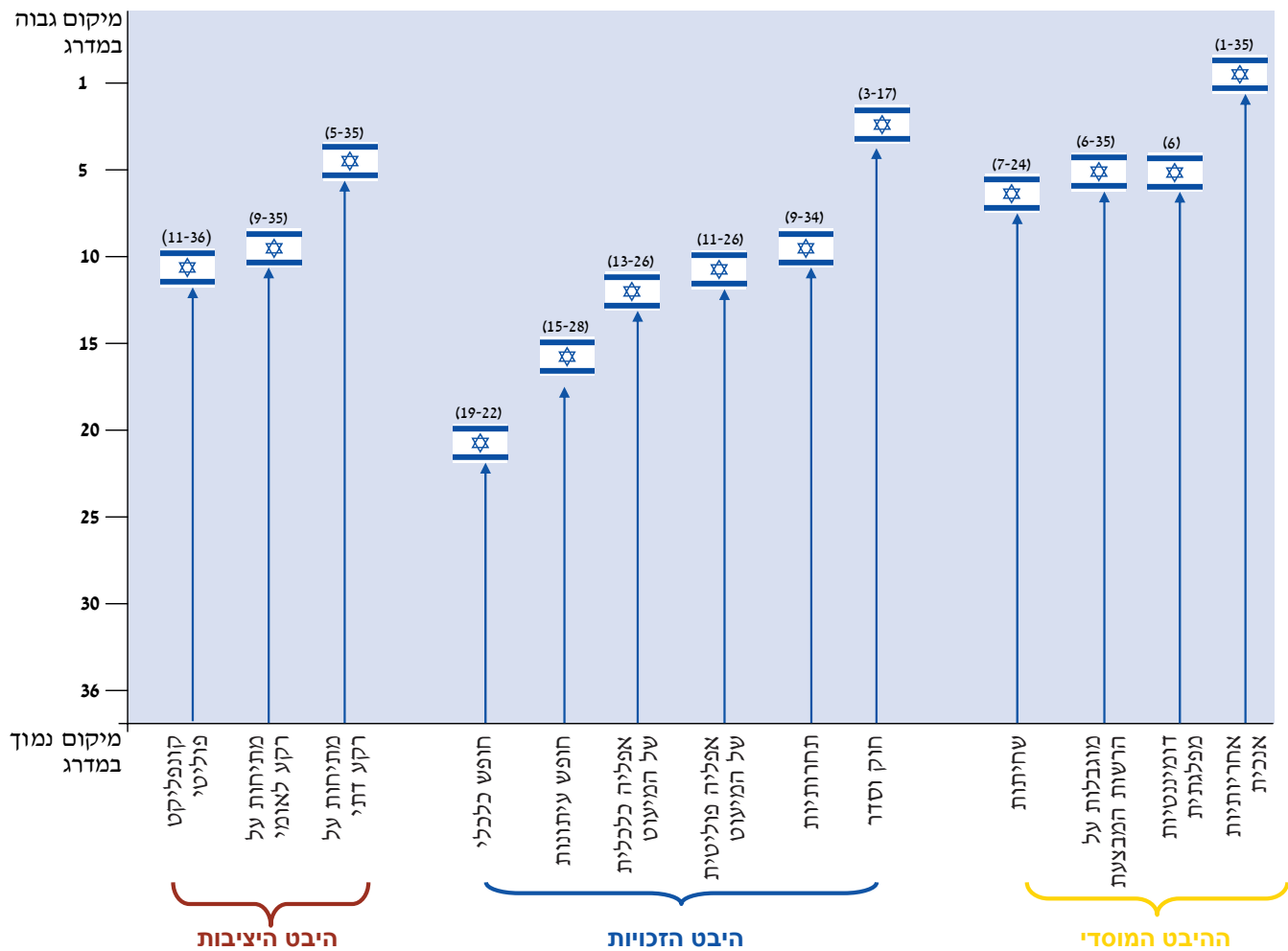
5 הדבר מושפע במידה רבה מן הסולם שהוגדר על ידי מכוני המחקר השונים וממידת רגישותו להבדלים בין ביטויים שונים של התופעה הנחקרת.

ובעיקר במדדי המתיחות החברתית. ב-2004 דורגה ישראל במקום האחרון, לצד הודו, במדד המתיחות על רקע לאומי/לשוני, ובמקום הלפני-אחרון במדד המתיחות על רקע דתי. ב-2005 היא מוקמה במקום ה-35-9 ובמקום ה-5-35 בהתאמה. כלומר, במרבית המדינות במדגם שוררת רמה זהה של מתיחות על רקע שסעים לאומיים/לשוניים או דתיים. היות שישראל קיבלה הערכה טובה פחות במדדים אלו, יש להניח שהשינוי במיקומה מוסבר בהרעה בהערכת המדינות האחרות במדגם, שהביאה לירידתן בדירוג ולמיקומן בתחתית הסולם, לצד ישראל.

המוסדי, הפורמלי; היבט הזכויות נמצא בעייתי יותר; ואילו נקודת התורפה הייתה חוסר היציבות המאפיינת את החברה הישראלית בכלל ואת המערכת הפוליטית והשלטונית בפרט. כאמור, בחלק מהמדדים, אף על פי שההערכה של ישראל ב-2005 טובה פחות מזו של 2004, מיקומה היחסי במדרג המדינות השתפר. כך למשל חלה הרעה בהערכות שקיבלה ישראל ב-2005 בהיבט הזכויות, במדד חופש העיתונות ובמדד החוק והסדר, אך מיקומה היחסי השתפר לעומת 2004 (מ-28 ל-15-28 ומ-18 ל-3-17 בהתאמה).⁶ תופעה זו מקבלת ביטוי קיצוני יותר בהיבט היציבות,

תרשים 2

מיקומה של ישראל במדרג המדינות הדמוקרטיות שבמדגם על פי 13 מדדים

6 לפירוט ולדיון מעמיק במדד חופש העיתונות ראו א' אריאן, פ' בן-נון, ש' ברנע וי' צפתי, התקשורת בדמוקרטיה הישראלית מנקודות מבט שונות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2005.

הקואליציוני והאישי שונה פעמים אחדות.⁹ מידת היציבות שממנה נהנית הממשלה הנוכחית צריכה להישקל אפוא מתוך התחשבות בשינויים אלו. מדד נוסף המבטא עלייה ביציבות השלטון הוא זה של חילופי השלטון, הבוחן כמה פעמים הוחלף השלטון בשנה נתונה. ואמנם, השלטון (הממשלה) לא התחלף מאז בחירתו ב-2003 ועד היום.

בעשרת המדדים שבהם לא חל שינוי מאז הבחינה האחרונה (כאמור, בחלקו מתייחס העדכון לנתונים מ-2003 ולא מ-2005) חשוב להבחין בין שתי קטגוריות: מחד גיסא המדדים הנוגעים להסדרים הפורמליים המוסדיים, של הדמוקרטיה הישראלית, שמטבעם חשופים פחות לשינוי, ומאידך גיסא המדדים אשר בהם ניכר שינוי לאורך השנים, אך לא השנה. בקבוצה הראשונה נכללים מדד האחראיות האנכית, מדד ההגבלות על הרשות המבצעת ליישם מדיניות, מדד התחרותיות של ההשתתפות ומדד החוק והסדר. ארבעת המדדים האלו, שבהם מדורגת ישראל בעשירון העליון במדרג הדמוקרטיה, מתייחסים לעקרונות והסדרים דמוקרטיים בסיסיים, ובהם בחירות מוסדרות, איוונים ובלמים, הימנעות מדיכוי קיצוני של פעילות אופוזיציונית ושמירה על החוק והסדר. כל אלה מעוגנים בהסדרים חוקתיים, חוקיים ומוסדיים ולכן אין לצפות לשינוי משמעותי בהם. כמו כן, הדירוג הגבוה (החיובי) של ישראל במדדים אלו מחזק את ממצאנו מהעבר כי נקודת החוזק של הדמוקרטיה הישראלית היא זו המוסדית. בהיבט זה, המעריך את המסגרת המוסדית השלטונית הדמוקרטית, ישראל ממוקמת בראש מדרג הדמוקרטיה. לעומתם צפוי פחות חוסר השינוי בששת המדדים האחרים, בעיקר איהשינוי בהערכות הציבור את מדדי המתחנות החברתיות.

בשבעה מ-18 המדדים חלה הרעה בהערכת מצבה של ישראל ב-2005. שלושה מהם נכללים בהיבט

אין בכל זאת לגרוע מכך שעדיין לא חל שיפור או ייצוב של תפקוד הדמוקרטיה הישראלית בפועל. נקודה זו בולטת במיוחד בדיון על התנהגות נבחרת הציבור (השחיתות הפוליטית), על הזכויות האזרחיות (כגון חופש העיתונות או שיעור האסירים לנפש) ועל היחס למיעוטים. נראה כי למרות המודעות הציבורית לנושאים אלו, חלה הרעה בביטוי התופעות האלו בפועל. כמו כן, ההבדיל מתכונות אחרות הרגישות מאוד למצב הביטחוני בישראל או לממדי השיסוע הרבים בה (כמו מעורבות הצבא בפוליטיקה, מדדי המתחנות ומדדי השוויון), יש תכונות אשר נוגעות ישירות לתפקוד המשטר ונבחרת הציבור. אלה הן נקודות תורפה של הדמוקרטיה הישראלית שאין לתלותן במאפיינים 'המיוחדים' של המקרה הישראלי.

2. ישראל 2005 בראי המדדים – שינויים בהשוואה למדד 2004

כאמור, במדד 2005 עודכנו 18 מתוך 31 המדדים הנכללים בו. שלא כמו מדד 2004 אשר ביטא מגמות שינוי בכיוונים רבים,⁷ המגמה במדד 2005 היא בעיקר של אישינוי או הרעה, כפי שניתן לראות בלוח 1 שלהלן. המדד היחיד שבו חל שיפור הוא מדד השלמת הקדנציה של הממשלה, אשר בוחן את משך הכהונה של הממשלה מתוך תקופת הכהונה שיועדה לה על פי חוק. הממשלה השלושים במספר של ישראל, בראשותו של אריאל שרון, נכנסה לתפקידה ב-28 בפברואר 2003 וצפויה לכהן עד סוף 2006. בדיון על הישרדותה של ממשלה זו, חרף המשברים הקשים שפקדו אותה, חשוב להזכיר את אימוץ מנגנון 'איהאמון' הקונסטרוקטיבי. המנגנון אומץ בעקבות ביטול הבחירה הישירה לראשות הממשלה, ומטרתו הייתה להקשות על האופוזיציה להפיל את הממשלה.⁸ עם זה, יש לציין כי אף שהממשלה וקווי היסוד שעל בסיסם הוקמה השתמרו, הרכבה

7 במדד 2004, מתוך 14 המדדים שעודכנו נמצא שיפור בארבעה, אישינוי בארבעה והרעה בשישה. ראו א' אריאן, פ' בן-נון ושי ברנע, **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2004 כולל סקר עמדות הנוער**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2004, עמ' 15.

8 משמעו של מנגנון זה הוא כי הצבעת איהאמון בממשלה המכהנת מחייבת הבעת אמון בממשלה חלופית. בהיעדר רוב מיוחד לממשלה חלופית, איהאמון בממשלה המכהנת אינו מביא להפלתה. ראו חוק יסוד: הממשלה (ביטול בחירה ישירה 2001) באתר הכנסת: <http://www.knesset.gov.il/laws/special/heb/yesod14.htm>

9 בהקשר זה יש להזכיר כי במהלך 2005 פרשו מהקואליציה האיחוד הלאומי, המפד"ל ושינוי, וכי בשישה בינואר 2005 צורפו לקואליציה סיעת העבודה-מימד וסיעת יהדות התורה, אף שחלק ממנה פרש.

ואת המגבלות המוטלות על חופש הפעולה שלהם. הפרמטרים הנכללים במדד משוקללים לכדי ציון אחד בסולם של 0-100 (0 מציון חופש עיתונות מלא, ו-100 – היעדר חופש עיתונות). גם כאן, הציון של ישראל ב-2005 (28) נופל מזה שקיבלה בשנה שעברה (27); שינוי זה הוא היפוך מגמה שזוהתה ב-2004 לעומת 2003 (היינו, שיפור במדד הקודם והרעה בנוכחי). עם זה, למרות ההרעה בהערכה של ישראל, דירוגה במדרג המדינות השתפר דווקא. ב-2004 היא דורגה במקום ה-28 מתוך 36 מדינות, ובמדד 2005 – במקום 15-28. כלומר, במדינות אחרות נרשמה הרעה חמורה יותר מזו שחלה בישראל, והן קיבלו את אותו הציון שהיא קיבלה (28).

שיעור האסירים למאה אלף תושבים הוא מדד מקובל בעולם למדידת היבט מסוים של זכויות אזרח. מדד זה מתבסס על ההנחה ששיעור גבוה מאוד של אסירים ביחס לכלל האוכלוסייה מבטא נוקשות והגבלה של השלטון את אזרחיו.¹⁴ ב-2005 נמצא כי מכל מאה אלף תושבים בישראל כלואים 252 תושבים. זו עלייה לעומת 2004, אז נמצא כי מכל מאה אלף תושבים בישראל כלואים 189 תושבים. במקרה זה מעניין להבחין בין אסירים פליליים לאסירים ביטחוניים. נכון ליולי 2005, יש בישראל 17,400 אסירים, מהם 5,300 אסירים ביטחוניים. במדד זה לא נעשתה השוואה בין לאומית. שני המדדים האחרונים בלוח 1 יוצגו ביתר פירוט בעמודים הבאים. כאמור, במדד המתיחות על רקע דתי תועדה תופעה מעניינת של הרעה בציון אך שיפור משמעותי בדירוג, ממקום 35 מתוך 36 ב-2004, למקום 5-35 ב-2005. נראה כי ממצא זה מבטא את עליית המתיחות סביב השסע הדתי בדמוקרטיה שונות בעולם.

המוסדי, שניים בהיבט הזכויות, ושניים בהיבט היציבות. במדדי השחיתות, חופש העיתונות והמתיחות על רקע דתי חלה הרעה בהערכה של ישראל ב-2005 לעומת השיפור שנרשם ב-2004 בהשוואה ל-2003.¹⁰ יש לציין כי הירידה במדד הייצוגיות (הדומיננטיות המפלגתית) מספק חלק מההסבר לשיפור שנמצא במדד השלמת הקדנציה שהוזכר לעיל. היינו, העלייה בכוחה של המפלגה הגדולה בכנסת (הליכוד) בבחירות 2003 גובה מחיר במונחים של ייצוגיות, אך מאפשרת יציבות רבה יותר.¹¹ מתוקף יחסיותה הקיצונית של שיטת הבחירות הישראלית, 'מחיר' זה יכול להיתפס כסביר ביותר משום התרומה הפוטנציאלית שלו ליציבות הממשלה וליעילות תפקודה. לעומת זאת, הירידה בהערכת חופש העיתונות והאפליה הפוליטית של המיעוט אינה משתמעת לשתי פנים ונוגעת לשתיים מאבני היסוד של המשטר ולתפיסת העולם הדמוקרטית – חופש המידע והביטוי והשוויון למיעוטים.

המדד הראשון בקבוצה שבה חלה הרעה הוא מדד האחריות האופקית שפותח בידי International Country Risk Guide (ICRG).¹² מדד זה בודק את מידת המעורבות של הצבא בפוליטיקה, והוא מבוסס על ההנחה שמעורבות רבה מדי של הצבא בפוליטיקה בעייתית לתפקוד הדמוקרטיה. במדד זה קיבלה ישראל את הציון 2.5 מתוך 6 (0 מייצג אי-מעורבות, ו-6 – מעורבות רבה מאוד של הצבא בפוליטיקה). זו הרעה של 0.5 לעומת הציון שקיבלה ישראל ב-2004. במדד זה ניצבת ישראל במקום 6-35 במדרג המדינות. גם במדד חופש העיתונות חלה הרעה בהערכת ישראל ב-2005. מדד זה פותח בידי Freedom House במסגרת פרויקט Freedom of the World,¹³ והוא בוחן את ההגנות המבטיחות את פעילות העיתונאים

10 מדד השחיתות ומדדי המתיחות יוצגו ביתר פירוט בעמודים הבאים.
 11 מדד הדומיננטיות המפלגתית פותח על ידי צוות חוקרים בראשות ארתור בנקס (Banks) בכותרת Cross-National Time-Series Data (להלן: CNTS). במדד הדמוקרטיה נכללים שני מדדים נוספים ממאגר נתונים זה – מדד חילופי השלטון ומדד הקונפליקט הפוליטי. למידע נוסף ראו אתר הפרויקט <http://www.databanks.sitehosting.net>
 12 במסגרת המדד נעשה שימוש בחמישה מדדים מתוך ה-ICRG: מדד האחריות האופקית, מדד השחיתות, מדד חוק וסדר ושני מדדי המתיחות (על רקע לאומי/לשוני ועל רקע דתי). למידע נוסף על ICRG ראו אתר הפרויקט <http://www.prsgroup.com/icrg/icrg.html>
 13 לדיון מעמיק בסוגיית חופש העיתונות ראו אריאן, בן-נון, ברנע וצפתי (לעיל הערה 6). למידע נוסף על פעולתו של ארכיון Freedom House ראו אתר הארגון <http://www.freedomhouse.org> לפרויקט חופש העיתונות שמבוצע על ידי הארגון ראו <http://www.freedomhouse.org/research/pressurvey.htm>
 14 הנתונים למדד זה עודכנו בראשית יולי והתקבלו מידי דוברות שירות בתי הסוהר.

לוח 1

ישראל 2005 בראי המדדים – שינויים בהשוואה למדד 2004*

שם המדד	הסולם	הציון של ישראל	הדירוג היחסי**	שינוי
השלמת קדנצייה	100-0 (100% = כהונה מלאה)	-	-	↑
אחריותיות אנכית (Accountability)	3-1 (1 = בחירות לא מוסדרות)	3 (2003)	35-1 (36)	=
מגבלות על הרשות המבצעת ליישם מדיניות	7-1 (1 = סמכות בלתי מוגבלת)	7 (2003)	35-6 (35)	=
מידת התחרותיות של ההשתתפות	5-1 (1 = דיכוי פעילות אופוזיציונית)	5 (2003)	34-9 (34)	=
מדד החוק והסדר	6-0 (0 = שמירה מעטה על חוק וסדר)	5	17-3 (35)	=
אינדקס החופש הכלכלי	5-1 (1 = חופש כלכלי רב)	2.36	22-19 (34)	=
מתיחות על רקע לאומי/עדתי/לשוני	6-0 (0 = מתיחות רבה)	2	35-9 (35)	=
אפליה פוליטית של המיעוט	4-0 (0 = היעדר אפליה)	3.5 (2003)	26-11 (27)	=
אפליה כלכלית של המיעוט	4-0 (0 = היעדר אפליה)	3.5 (2003)	27-13 (27)	=
אפליה תרבותית של המיעוט	4-0 (0 = היעדר אפליה)	0 (2003)	-	=
יציבות הממשלה (חילופי שלטון)	מספר חילופי השלטון בשנים 1992-2003	5 (2003)	-	=
אחריותיות אופקית	6-0 (0 = מעורבות רבה של הצבא בפוליטיקה)	2.5	35-6 (35)	↓
ייצוגיות (דומיננטיות מפלגתית)	100-100 [X100 מספר המושבים בבית התחתון] (100 = דומיננטיות גבוהה, ייצוגיות נמוכה)	324 (2003)	6 (34)	↓
מדד השחיתות	6-0 (0 = שחיתות רבה)	3	24-7 (35)	↓
חופש העיתונות	100-0 (0 = חופש מלא)	28	28-15 (36)	↓
שיעור האסירים למאה אלף תושבים	100,000-0 (0 = מעט אסירים)	252	אין השוואה בין-לאומית	↓
מתיחות על רקע דתי	6-0 (0 = מתיחות רבה)	2.5	35-5 (35)	↓
מדד משוקלל לקונפליקט פוליטי	0- אין סוף (0 = היעדר קונפליקט)	10,462 (2003)	36-11 (36)	↓

* המדדים מסודרים על פי מגמת השינוי (שיפור, אישינוי או הרעה) ועל פי סדר התכונות הקבוע במדד.
 ** המספר המופיע בסוגריים בעמודת הדירוג היחסי מציין את מספר המדינות שנכללו בהשוואה.

3. ממצאים נבחרים מתוך המדד¹⁵**ההיבט המוסדי****איזונים ובלמים – מגבלות על הרשות המבצעת ליישם מדיניות**

אחד העקרונות העומדים בבסיס המשטר הדמוקרטי הוא עקרון השלטון המוגבל, ובכללו הגבלה ואיזון של שלוש רשויות השלטון זו את זו. מדד המגבלות על הרשות המבצעת (executive constraints) פותח בידי צוות חוקרים בראשות טד גור (Gurr) במסגרת פרויקט Polity.¹⁶ מדד זה מתמקד במגבלות המוסדיות והמבניות, ולא דווקא במגבלות הפוליטיות, המוטלות על הרשות המבצעת. המדד מבוסס על סולם בן שבע רמות. רמה 1 מציינת מצב של היעדר מגבלות, רמה 3 – רמה מסוימת של פיקוח על הרשות המבצעת, ורמה 7 – מצב שבו לרשויות שלטון אחרות ולגורמי ממשל נוספים יש סמכות ויכולת להשפיע על תהליך קבלת ההחלטות ולהכריע בו. במדד זה קיבלה ישראל לאורך העשור האחרון את הציון 7 וחלקה את מקומה בדירוג עם כלל המדינות הדמוקרטיות במדגם.

ייצוגיות – דומיננטיות מפלגתית

אחד העקרונות שעליהם מבוססת הדמוקרטיה הייצוגית היא הבטחת רמה סבירה של ייצוגיות, קרי שיקוף של עמדות, העדפות ודרישות של קבוצות ופגלים שונים בציבור בגופים הנבחרים ובראשם – ברשות המחוקקת. מידת הייצוגיות מושפעת קודם כול משיטת הבחירות, אך גם משיטות דומות זו לזו נמצא רמות שונות של ייצוגיות. אחד המדדים להערכת מידת הייצוגיות הוא מידת הדומיננטיות, הבולטות, של המפלגה הגדולה ברשות המחוקקת. הוא מתבסס על ההנחה כי הדומיננטיות של מפלגה אחת יחידה גורעת בהכרח מייצוגן של מפלגות אחרות. במסגרת זו נעשה שימוש בהערכות של צוות החוקרים של פרויקט CNTS (ראו הערה 11). מדד זה מחושב על פי החלוקה של גודל

הרשות המחוקקת (בישראל – 120) למספר המושבים המוחזקים בידי המפלגה הגדולה (בכנסת השש עשרה – הליכוד, עם 38 מושבים. ראוי לציין כי לאחר הבחירות הצטרפה לליכוד סיעת ישראל בעלייה על שני נציגיה, כך שמספר נציגיה הוא 40). המדד נע בין 100 (שליטה מוחלטת של מפלגה אחת בכל המושבים בבית) לבין מספר המושבים בבית המחוקקים כפול 100 (מצב שבו כל מושב בבית נתון למפלגה אחרת). לפיכך, ככל שהציון גבוה יותר, כן יש פחות דומיננטיות ויותר ייצוגיות. הנתונים המוצגים להלן מעודכנים לשנת 2003, אך היות שלא נערכו בחירות מאז הבחירות לכנסת השש עשרה בפברואר 2003, הם תקפים עדיין לישראל 2005.

תרשים 3 שלהלן מציג את מידת הייצוגיות ב-34 דמוקרטיות ב-2003. בקבוצה זו, ישראל ממוקמת במקום השישי לצד מדינות בעלות שיטת בחירות דומה לשלה (כמו הולנד והמדינות הסקנדינביות). בקצה השני, הייצוגי פחות, ממוקמות מדינות שבהן נוהגות שיטות בחירה רוביות (כגון בריטניה וארצות הברית), אך גם מדינות שנוהגת בהן שיטת בחירה מעורבת (כגון איטליה).

תרשים זה מצביע על מידת הייצוגיות הרבה שמאפיינת את המערכת הישראלית, הנתפסת כתנאי הכרחי בדמוקרטיה משוסעות על פי מודל הדמוקרטיה ההסכמית (Consensual Democracy).¹⁷ רציונל זה מסביר את קרבתה של ישראל לדמוקרטיה הסכמיות אחרות, כגון הולנד, הודו ושווייץ.

תרשים 4 שלהלן מציג את מידת הייצוגיות בישראל בשנים 1990-2003.

ניכר בתרשים שבחירות 2003 שינו את פני המערכת המפלגתית בישראל, עם זכייתה של הליכוד ב-38 מושבים שעליהם נוספו עוד שני המושבים של ישראל בעלייה. הישג זה אף עולה על הזכייה של מפלגת העבודה בבחירות 1996 (34 מושבים) והוא שני להישגה של העבודה בראשות רבין ב-1992 (44 מושבים).

15 הבחירה במדדים המוצגים כאן הונחתה על ידי מידת העניין של הממצאים (שינוי קיצוני, למשל), תוכן הפרסומים הקודמים של מדד הדמוקרטיה ורצון לשלב בין שלושת ההיבטים הנכללים במדד.

16 במדד הדמוקרטיה נכללים שלושה מדדים מתוך המחקר של Polity: אחריותיות אנכית, המגבלות על הרשות המבצעת ומידת התחרותיות של ההשתתפות. לפרטים נוספים על אודות המחקר וממצאיו ראו אתר הפרויקט

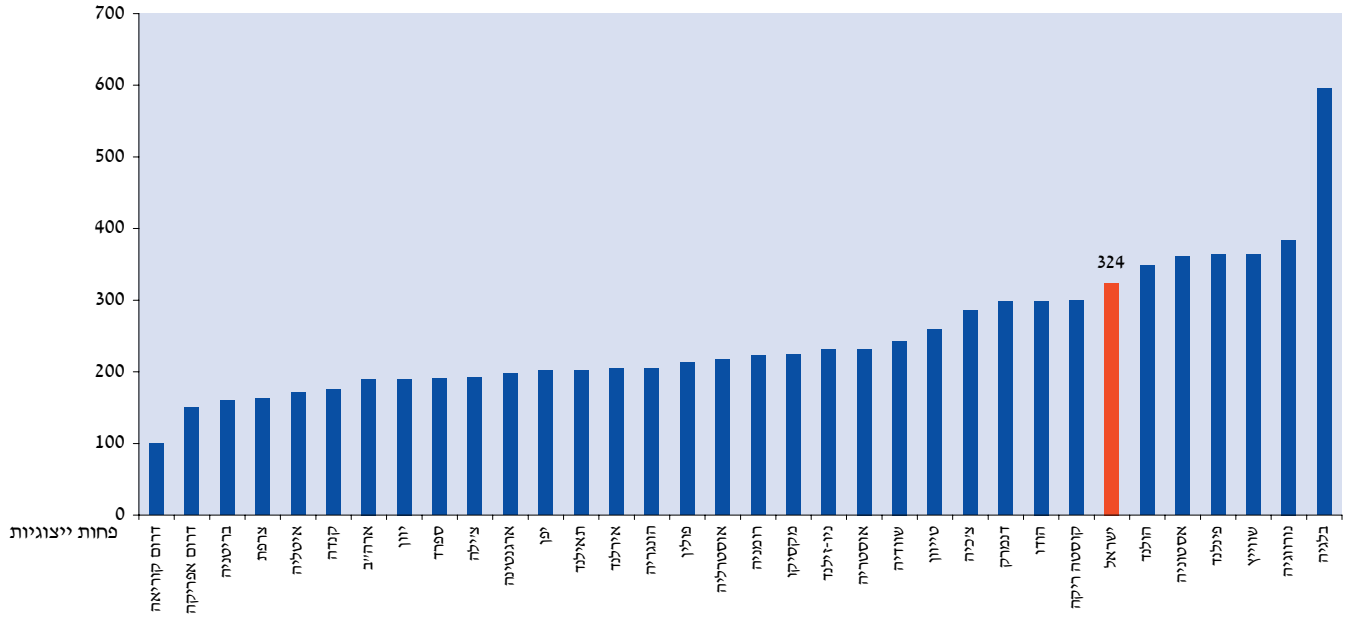
<http://www.cidcm.umd.edu/inscr/polity>

17 A. Lijphart, *Patterns of Democracy: Governments Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven: Yale University Press, 1999

תרשים 3

ייצוגיות בהשוואה בין־לאומית (מדד הדומיננטיות המפלגתית)

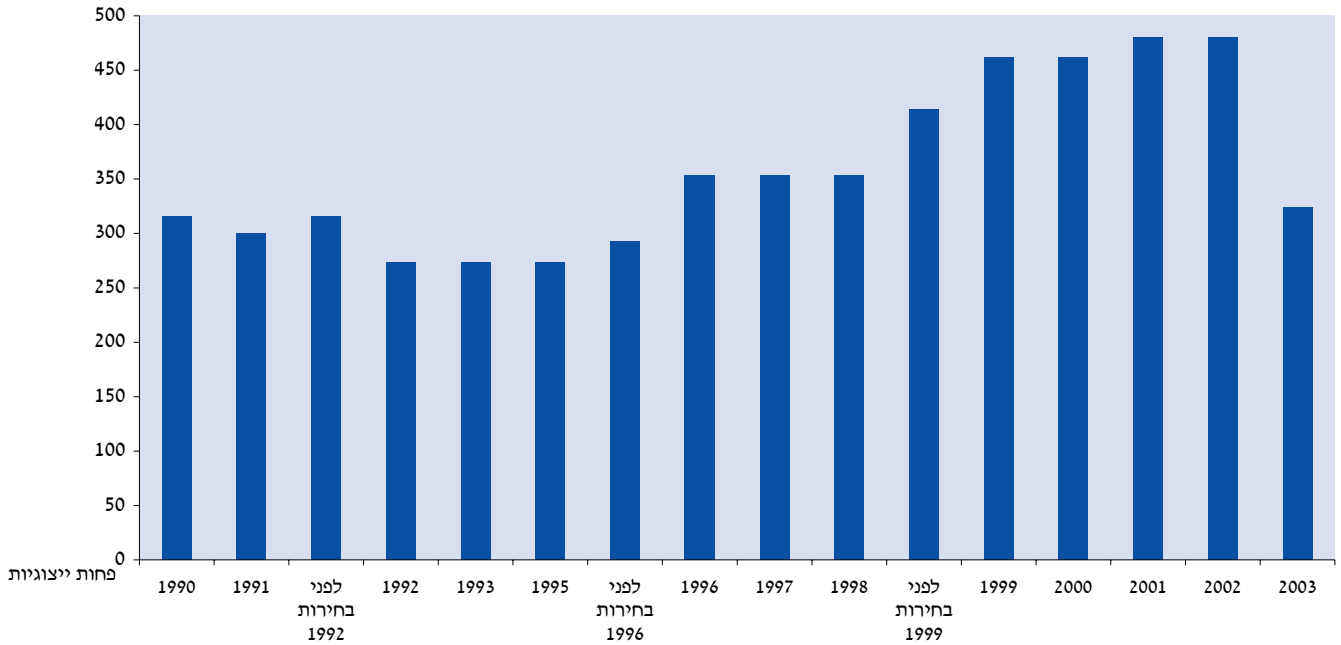
יותר ייצוגיות

תרשים 4

ייצוגיות בישראל, 1990–2003 (מדד הדומיננטיות המפלגתית)

יותר ייצוגיות

ציבורית בניסיון לקדם מטרות פוליטיות – היא אחת התופעות המעסיקות את סדר היום הציבורי בישראל בשנים האחרונות. שאלת הגדרתה של השחיתות הפוליטית והערכתה האמפירית שנויה במחלוקת בספרות המקצועית. במסגרת מדד הדמוקרטיה נעשה שימוש בהערכות של שני מכוני מחקר בינלאומיים, המתבססות על הערכות מומחים מקומיים ובינלאומיים. רק אחד משני מכוני אלו (ICRG) הפיק הערכה מעודכנת של מצב השחיתות בישראל ב-2005 על פי מדד השחיתות שפיתח. מדד זה מתמקד בתופעות קיצוניות של שחיתות, כאלה העשויות לערער את יציבות המערכת השלטונית, להביא לחילופי השלטון ואף להפיל את המשטר הדמוקרטי. המדד, הבוחן את טוהר המידות (קרי היעדר שחיתות) כולל שבע קטגוריות בסדר עולה מ-0 (שחיתות רבה ואיטוהר מידות) ועד 7 (היעדר שחיתות וטוהר מידות רב).

כאמור, הנחה מקובלת בחוג מדעני המדינה גורסת כי ייצוגיות (ביטוי או שיקוף לנטיות, עמדות ורציות של פלגים שונים בחברה במערכת הפוליטית ובבית המחוקקים) גובה מחיר במונחים של יציבות המשטר הדמוקרטי ויעילותו. מכאן שיש להתייחס לשאלת הייצוגיות כצד אחד של המטבע הדמוקרטי, שפגיעה בו יכולה להניב תוצאה חיובית במונחים של יציבות המשטר ויעילותו. נקודה זו מרכזית במיוחד במערכת הישראלית, שאובחנה בידי חוקרים שונים כסובלת מעודף ייצוגיות (בעיקר משום שיטת הבחירות היחסית ואחוז החסימה הנמוך), מחוסר יעילות (קושי של הרשות המבצעת לקדם וליישם מדיניות) ומחוסר יציבות (חילופי שלטון תכופים, אי-השלמת קדנצייה של הרשות המבצעת).¹⁸

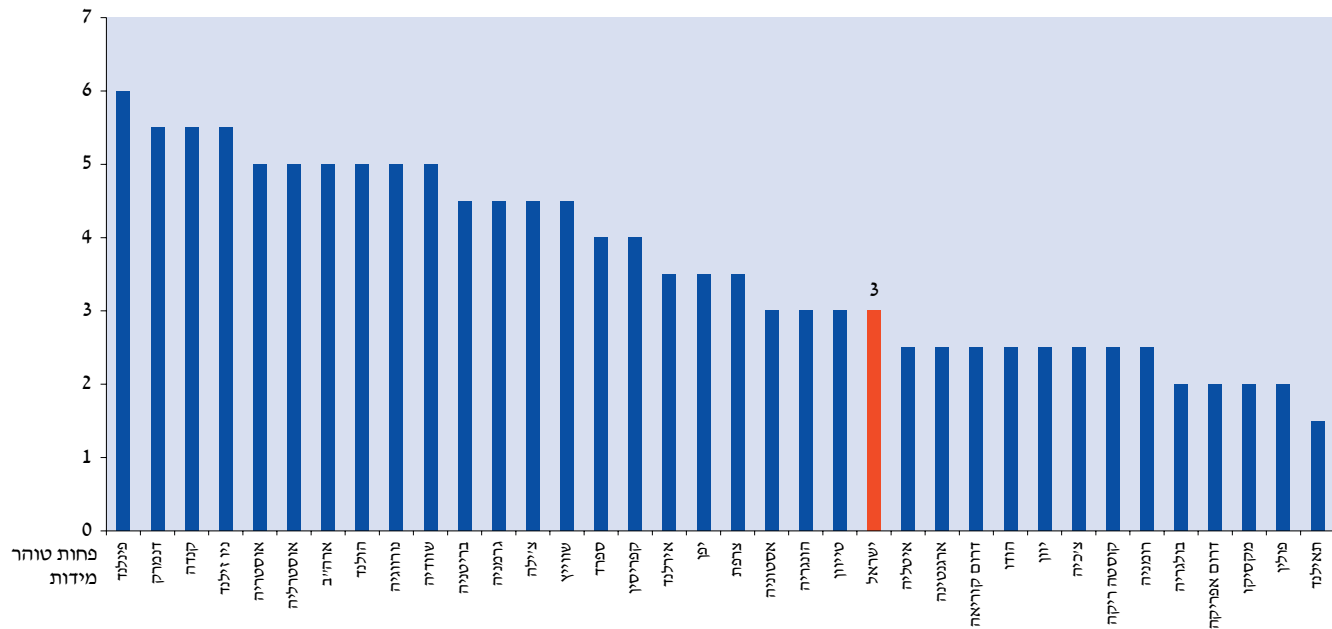
שחיתות פוליטית

השחיתות הפוליטית – שימוש בלתי הולם במשרה

תרשים 5

טוהר המידות בהשוואה בין-לאומית

יותר טוהר מידות

M. S. Shugart, '“Extreme” Electoral Systems and the Appeal of the Mixed-Member Alternative', M. S. Shugart and M. P. Wattenberg (eds.), *Mixed-Member Electoral Systems – The Best of Both Worlds?*, Oxford: Oxford University Press, 2001, pp. 25-51

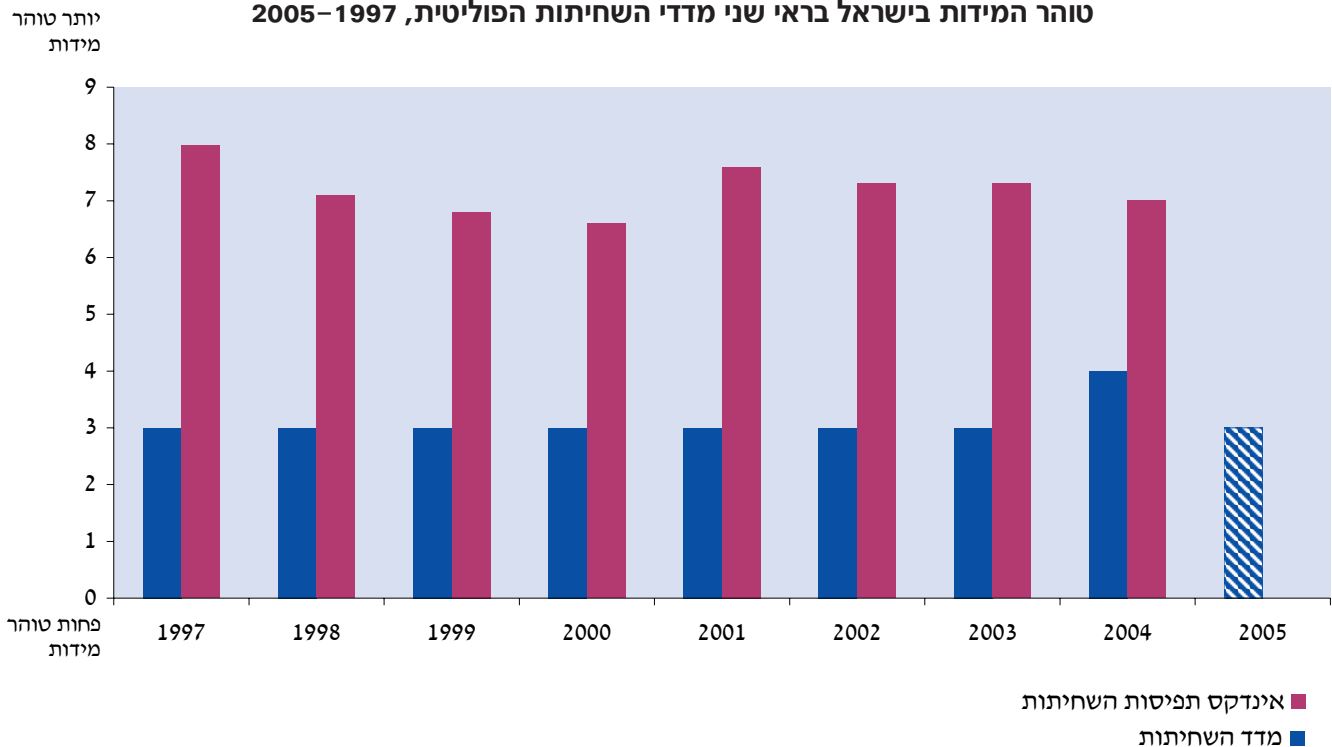
נקודה מעניינת היא מגמות השינוי בתופעת השחיתות בישראל לאורך השנים. תרשים 6 מציג את הציון שקיבלה ישראל בשני מדדי השחיתות בשנים 1997-2005. כאמור, הנתון המעודכן ל-2005 נקבע רק על פי מדד ICRG. המדד השני, מדד אינדקס תפיסות השחיתות אשר פותח בידי הארגון Transparency International (להלן: TI), מציע סולם של 0-10 (0 משקף טוהר מידות רב ושחיתות פוליטית מעטה).

ההערכה שקיבלה ישראל לאורך השנים במדד ICRG הייתה כמעט יציבה; לבד משיפור מסוים ב-2004 (עלייה מ-3 ל-4), קיבלה ישראל לאורך כל התקופה האמורה את הציון 3. ב-2005 תועדה הרעה במצב בישראל, אשר החזירה אותה לציון 3. באינדקס תפיסות השחיתות של TI זוהתה מגמה של הרעה הדרגתית בשנים 1997-2000, שיפור של ממש ב-2001 (עלייה מ-6.6 ל-7.7), ושוב ירידה הדרגתית מתונה.

כפי שנראה בתרשים 5 שלעיל, המציג את דירוג טוהר המידות (היעדר שחיתות פוליטית) ב-36 מדינות ב-2005, ישראל ממוקמת בערך באמצע מדרג המדינות, במקום 24-7, עם הציון 3 שאותו היא חולקת עם טיוון, הונגריה ואסטוניה. הערכה זו טובה במעט מזו של איטליה וארגנטינה, שתי מדינות שבהן השחיתות הפוליטית רווחת, וטובה פחות מזו של יפן, אשר במשך שנים סבלה משחיתות פוליטית אשר פגמה ברציפות השלטונית של ראשי ממשלתה ובכירים בהנהגתה (גם אם לא במבנה המערכת המפלגתית) עד שנות התשעים. בקצה המייצג שחיתות פוליטית רבה ממוקמות פולין, מקסיקו ודרום אפריקה, ובמקום האחרון – תאילנד. בקצה השני של הגרף נמצאות דנמרק, קנדה וניו זילנד, ואילו פינלנד מובילה בדירוג טוהר המידות. על פי תרשים זה ניתן לומר כי, כבעבר, ישראל ממוקמת במקום לא טוב באמצע.

תרשים 6

טוהר המידות בישראל בראי שני מדדי השחיתות הפוליטית, 1997-2005

היבט הזכויות**זכויות אזרחיות – חוק וסדר**

אבן יסוד בתפיסת העולם ובמערכת השלטון הדמוקרטית היא עקרון שלטון החוק. עיקרון זה מבטיח את עצמאותה של מערכת אכיפת החוק ואת הציות האזרחי לחוק. מדד החוק והסדר המוצע על ידי ICRG משלב בין שני היבטים אלו (אכיפה וציות) לציון מספרי אחד על סולם של 0-6 (0 מייצג היעדר חוק וסדר, ו-6 – רמה גבוהה של שמירה על חוק וסדר). מאז 1990 ועד היום קיבלה ישראל את הציון 5 (הקטגוריה השנייה בגובהה), מה שמעיד לא רק על קיומה של מערכת שלטונית ומוסדית מוסדרת, אלא גם על נורמה של כיבוד החוק ותכתיביו בקרב האזרחים.

ואולם יש לסייג את הציון הגבוה הזה על ידי השוואתו לציונים שקיבלו דמוקרטיות אחרות. תרשים 7 שלהלן מציג את מידת השמירה על החוק והסדר ב-35 דמוקרטיות ב-2005.

ראינו כי כמעט שליש מהמדינות (10) קיבלו את הציון המלא 6 (כלומר – שמירה מרבית על חוק וסדר), מה שמעיד על כך שהציון הגבוה שקיבלה ישראל לא דווקא מספק במונחים יחסיים. את הציון 5 חולקת ישראל עם 12 מדינות נוספות, בהן דמוקרטיות אירופיות ואסיאתיות, ארצות הברית וצילה. הציון הנמוך ביותר הוא 2.5 (תאילנד) ואחריו 3 – לארגנטינה ולמקסיקו. מכאן שמצבה היחסי של ישראל במדד זה טוב ויציב לאורך השנים.

שוויון למיעוטים – אפליה פוליטית, כלכלית ותרבותית של המיעוט

הבטחת מעמדם וזכויותיהם של מיעוטים היא תנאי להגדרתה של דמוקרטיה כדמוקרטיה ליברלית. השאלה האם הדמוקרטיה הישראלית אכן תואמת את המודל הליברלי שנויה במחלוקת בספרות, ומעלה ביתר שאת את החשיבות שבהערכת מצבם של המיעוטים

בישראל.¹⁹ ביחס למעמדו של המיעוט הערבי, נעשה שימוש בשלושה מדדים שפותחו בידי טד גור (Gurr) במסגרת פרויקט Minority at Risk (להלן: MAR). מדדים אלו אינם בוחנים את מצבם של מיעוטים על פי קריטריונים מוחלטים, אלא באופן יחסי למצבו של הרוב. הערכת MAR מתבססת על מגוון רחב של נתונים, בראשם מאגר העיתונות Lexis-Nexis והדוחות של משרד החוץ האמריקני ושל ארגונים בין-לאומיים כמו האו"ם ואמנסטי. שני המדדים הראשונים (אפליה פוליטית ואפליה כלכלית) מבוססים על סולם בן חמש קטגוריות הנע בין 0 ל-4 (0 מייצג היעדר אפליה, ו-4 – אפליה רבה). המדד השלישי בוחן אפליה תרבותית, והוא מבוסס על סולם של 13 דרגות (0 מייצג היעדר אפליה). כאמור, הנתונים שפירסם MAR השנה מתייחסים ל-2003, ולא ל-2005.²⁰

אפליה פוליטית של המיעוט: מדד זה מיועד לתת תמונת מְקָרו של תפקיד המדיניות והפרקטיקה החברתית באי-השוויון הפוליטי. תרשים 8 שלהלן מציג את שיעור האפליה הפוליטית של מיעוטים ב-27 מדינות ב-2003. כפי שנראה בתרשים, ישראל קיבלה את הציון 3.5 (חצי נקודה מעל לציון הגרוע ביותר) והיא מדורגת במקום הלפני-אחרון מבין 27 מדינות.²¹ וכפי שנראה בתרשים 10 שלהלן, הערכת המדד את ישראל השתנתה לאורך השנים. בשנים 1990-1993 קיבלה ישראל את הציון 3.5, בשנים 1994-2000 קיבלה ישראל את הציון 3, כלומר שיפור של מחצית הנקודה. ב-2001 שוב חלה הרעה בהערכה, ובשנים 2000-2003 שוב קיבלה ישראל את הציון 3.5.

אפליה כלכלית של המיעוט: מדד זה מיועד לתת תמונת מְקָרו של תפקיד המדיניות והפרקטיקה החברתית באי-השוויון הכלכלי. תרשים 9 מציג את מידת האפליה הכלכלית של מיעוטים ב-27 מדינות ב-2003. כפי שנראה בתרשים, במדד זה מדורגת ישראל, עם הציון 3.5, במקום

19 ראו ס' סמוחה, 'המשטר של מדינת ישראל: דמוקרטיה אזרחית, אי-דמוקרטיה או דמוקרטיה אתנית', סוציולוגיה ישראלית ב, 2 (2000), עמ' 565-630.

20 לפירוט על הפרויקט והמדדים הנכללים בו ראו אתר הפרויקט <http://www.cidcm.umd.edu/inscr/mar>

21 בשלושת המדדים האלו המדגם קטן יותר שכן מדינות שאין בהן מיעוט משמעותי לא הוערכו על ידי MAR – שלא כמו מדינות שבהן יש מיעוטים משמעותיים ולכן יש בהן פוטנציאל לאפליה (גם אם בפועל אין אפליה, כמו אסטוניה, דרום קוריאה וקפריסין).

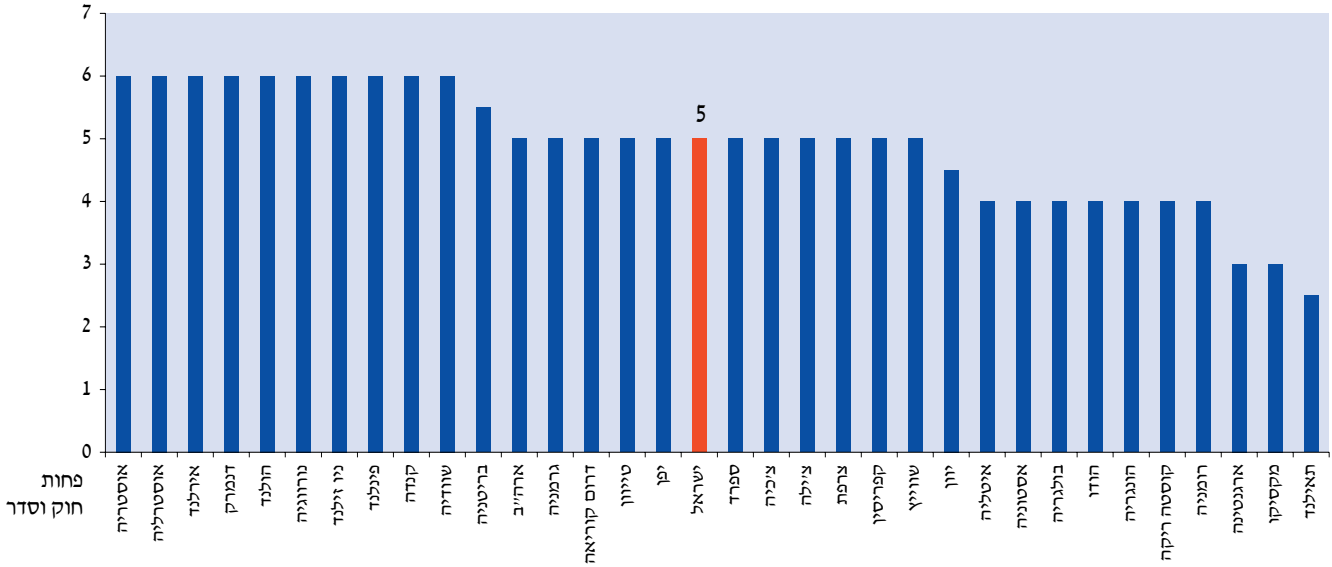
מיעוטים היא תופעה שכיחה פחות בעולם. כפי שנראה בתרשים 10, גם במדד זה חל שיפור של ממש ב-1994: ישראל ירדה מ-4 ל-3.5, ושם היא התייצבה.

האחרון במדרג 27 הדמוקרטיות, לצד מקסיקו, יפן, יוון והונגריה. לפיכך, אף שעל פי הערכת המדד יש בישראל אפליה פוליטית יותר מאפליה כלכלית, היא מדורגת במקום האחרון; שכן בדרך כלל, אפליה כלכלית של

תרשים 7

חוק וסדר בהשוואה בין־לאומית

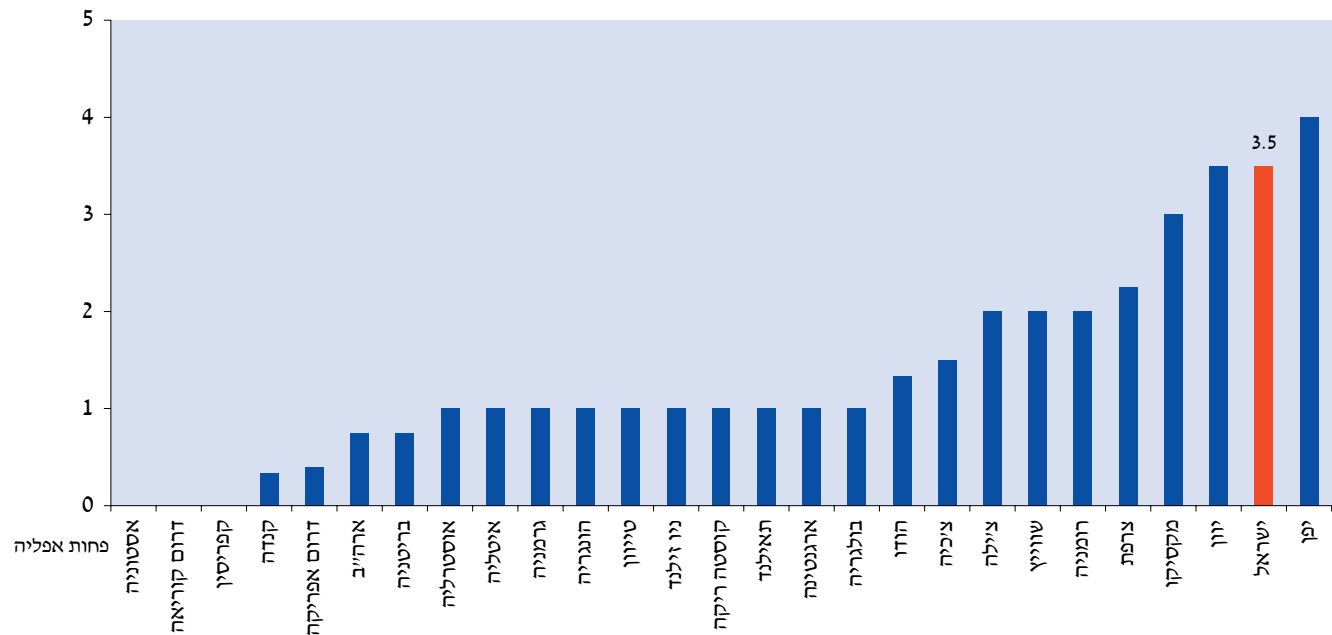
יותר חוק וסדר

תרשים 8

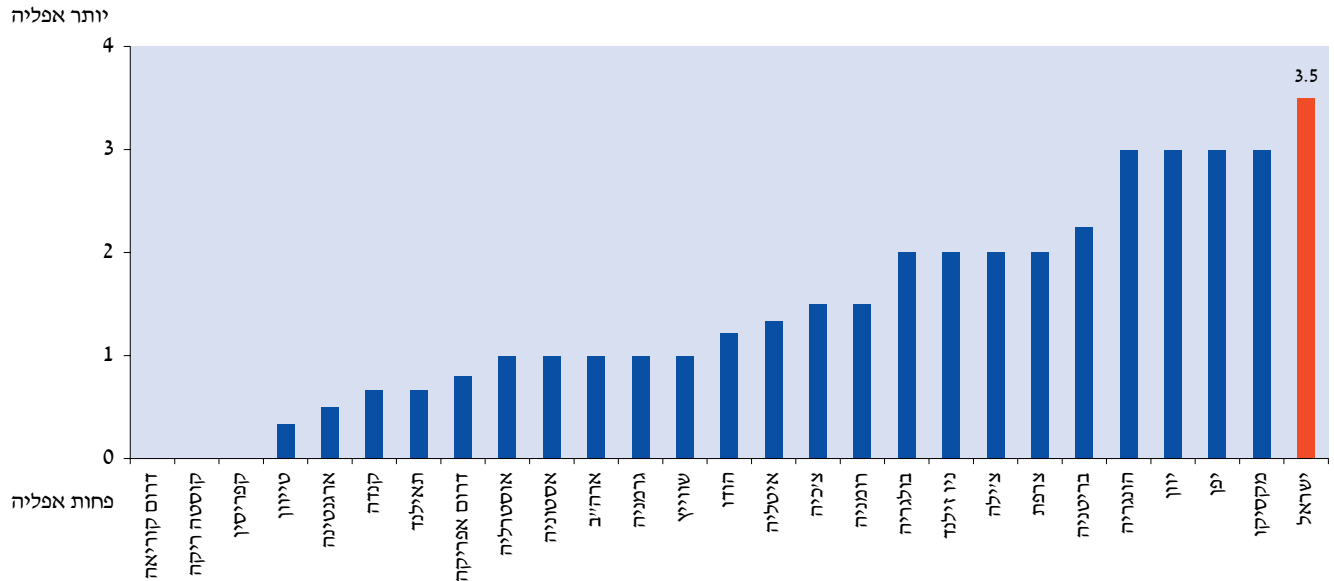
אפליה פוליטית של מיעוטים בהשוואה בין־לאומית

יותר אפליה

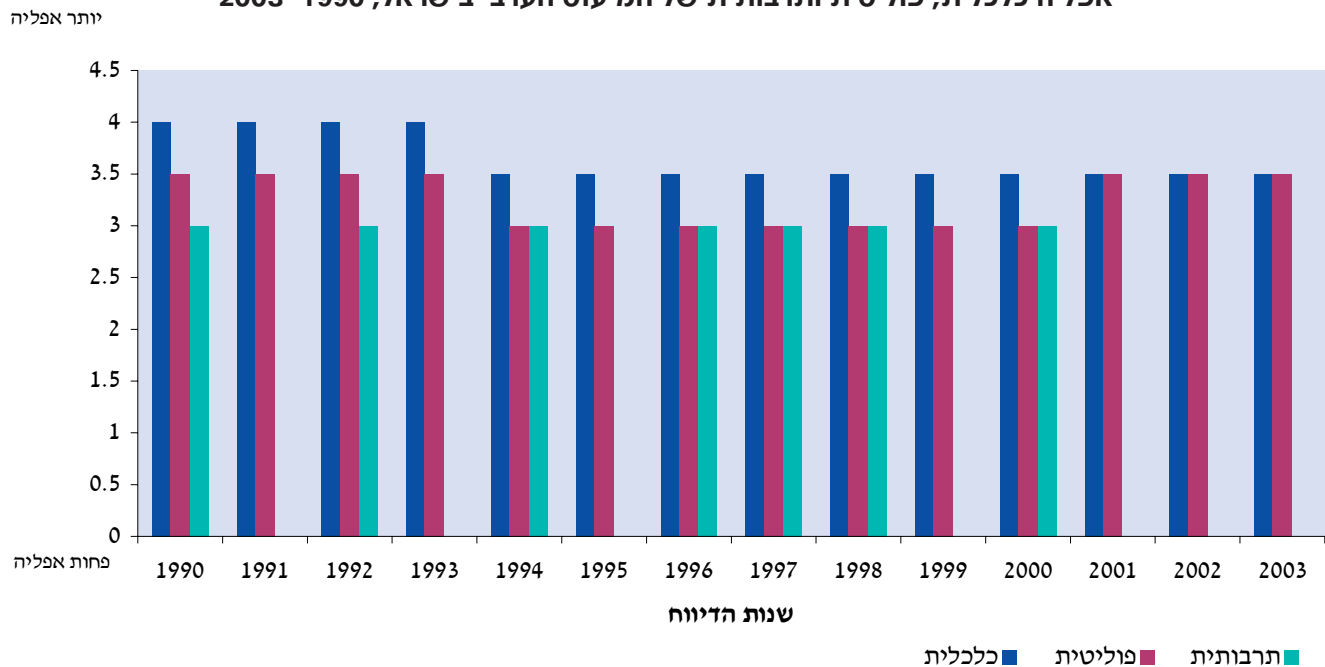
תרשים 9

אפליה כלכלית של מיעוטים בהשוואה בין-לאומית

תרשים 10

אפליה כלכלית, פוליטית ותרבותית של המיעוט הערבי בישראל, 1990-2003

תתייהמדים הללו וחלוקת הציון בשתיים. כך מתקבל סולם בין 0 ל-12 (0 משמעו היעדר אפליה, ו-12 – אפליה מרובה מאוד). ב-2003 קיבלו כל 27 המדינות הנכללות במסגרת זו והנבדקות בידי MAR, ובהן ישראל, את הציון 0, כלומר היעדר אפליה.

אפליה תרבותית של המיעוט: משום הקושי לכמת ולהעריך אפליה תרבותית של מיעוט, אנשי MAR השתמשו בשמונה מדדים להגבלות המונעות מהמיעוט לבטא את תרבותו (בהם הגבלות על השפה, על הדת, על הלבוש, על ההתנהגות ועוד). הציון המוצע כאן הוא שקלול של הציון שקיבלה כל מדינה בכל אחד משמונה

במסגרת זונעשה שימוש במדד המשוקלל לקונפליקט פוליטי (weighted conflict index) שפותח בידי בנקס (Banks) ואנשיו במסגרת פרויקט CNTS (ראו הערה 11). המדד אומד את רמת הקונפליקט הפנימי במדינה, קרי את העימות בין האזרחים לשלטון, ומתייחס הן לפעולות שנוקטים הנשלטים נגד המשטר או מדיניותו הן לפעולות שנוקט השלטון על מנת להצמיח את כיסי ההתנגדות. המדד מורכב משמונה מדדי משנה שכל אחד מהם מקבל משקל אחר בשקלול הציון הסופי, ואלה הם: רצח פוליטי, שביטות כלליות, לוחמת גרילה, משברים ממשלתיים (למעט התקוממות או ניסיון הפכה), טיהורים, התפרעויות, מהפכות והפגנות נגד הממשלה. הסולם שעליו מתבסס המדד נע בין 0 לאיך סוף (0 משמעו היעדר קונפליקט). הנתון העדכני ביותר לישראל מתבסס על 2003, אך הוא פורסם רק השנה.

מ-36 הדמוקרטיה הנכללות במסגרת זו, תרשים 11 מציג את מידת הקונפליקט הפוליטי ביחס ל-15 מדינות בלבד. 21 המדינות שאינן מוצגות בתרשים קיבלו את הציון 0, קרי היעדר קונפליקט פוליטי.

כפי שנראה בתרשים, ישראל מדורגת במקום האחרון, 11-36, במדרג. יתר על כן, הפער בינה לבין המדינות הסמוכות לה (אירלנד וספרד) גדול מאוד; ב-2003 קיבלה ישראל את הציון 10,462, ואילו אירלנד וספרד קיבלו 5,000 ו-4,925 בהתאמה (היינו, בישראל יש מידה כפולה של קונפליקט מזו שבשתי אלה). מכאן שכבר ב-2003 נראה שהקונפליקט הפוליטי בעייתי מאוד ומאיים על יציבותה של הדמוקרטיה. ההנחה היא כי בתקופה האחרונה, על רקע תהליך ההינתקות, עלתה רמת הקונפליקט, והיא עוד תוסיף ותעלה באופן דרמטי, וחשוב לתת לכך את הדעת.

כפי שנראה בתרשים 12, מידת הקונפליקט בישראל השתנתה באופן קיצוני לאורך השנים.

בולטת במיוחד הירידה הדרסטית ברמת הקונפליקט בשנים 1990-1991 והירידה לציון 0 במדד 1992. עלייה משמעותית ברמת הקונפליקט נרשמה בשנים 1995-1996, נמשכה ב-1997 ומותנה ב-1998. את פרק הזמן שבין 1993 ל-1997 אפשר לקשור במידה רבה לסערה ולמחלוקת שסחפו את ישראל סביב תהליך אוסלו והגיעו לנקודת שפל ב-1995-1996, עם רצח ראש הממשלה יצחק רבין. בשנים 1999-2002 היו התזוזות מינוריות ביחס ונשארו מתחת לטווח ה-5,000 (טווח

במבט השוואתי היסטורי נמצא כי בהיבט זה חלו השינויים המשמעותיים ביותר בישראל, כפי שנראה בתרשים 10 שלעיל. ישראל נעה בין הציונים 3 ל-0, עד שב-2001 היא התייצבה על 0, שפירושו היעדר כל אפליה.

שוויון למיעוטים – מבט משולב: במבט כולל ובהשוואה למדינות שבהן קיים מיעוט וקיים פוטנציאל לאפליית, יחסה של ישראל כלפי המיעוט הערבי בה רע מאוד. במדדי האפליה הפוליטית והתרבותית ישראל ממוקמת במקומות הגרועים ביותר במדרג, ורק במדד האפליה התרבותית היא חולקת מאז 2001 עם שאר המדינות את הציון 0. כפי שעולה מתרשים 10, ההיבט התרבותי בישראל הוא הבעייתי פחות לאורך השנים; אחריו ההיבט הפוליטי, ולבסוף – הכלכלי. עם זאת, נראה כי בהיבט הכלכלי חל שיפור והתייצבות על נקודה טובה מעט יותר לעומת ההיבט הפוליטי, שבו זוהתה הרעה ביחס למיעוט הערבי ב-2001. יש להניח כי חלק מהשינוי מוסבר בהחרפה בסכסוך היהודי-פלסטיני, וכי הקשר בין מצבו של המיעוט הערבי-ישראלי למצב הביטחוני הכללי בא לידי ביטוי בעיקר בהיבט הפוליטי, ולא בהיבט הכלכלי או התרבותי.

היבט היציבות

מחאה והתנגדות – קונפליקט פוליטי

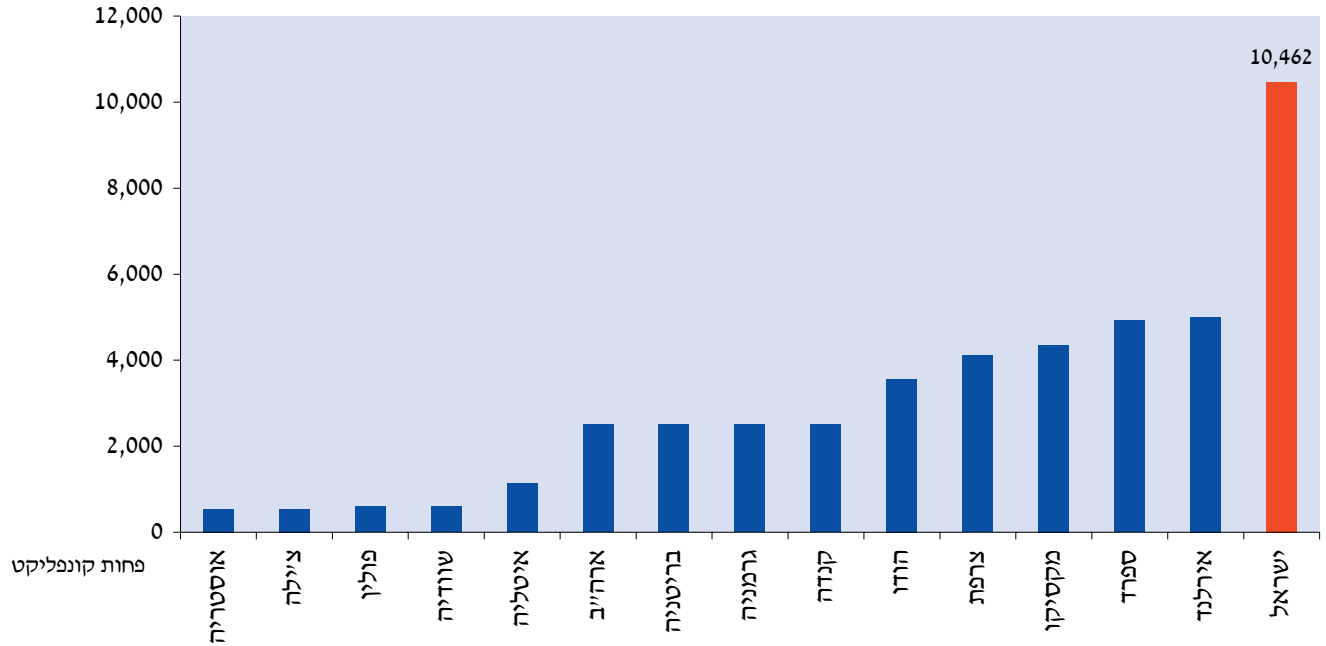
שלא כמו ההיבט המוסדי והיבט הזכויות, היבט היציבות אינו תנאי להגדרתה של דמוקרטיה. כפי שמלמדת ההיסטוריה, המשטר הדמוקרטי אינו בהכרח המשטר היציב ביותר והוא אף אינו מעוצב כך. עם זאת, בהיעדר מידה סבירה של יציבות בחברה ובמערכת השלטונית, יתקשה משטר דמוקרטי לתפקד ויהיה חשוף יותר להתערערות ואף לקריסה. אחד הרכיבים הנכללים בהיבט זה הוא שאלת המחאה וההתנגדות. נחזור ונאמר: במשטר דמוקרטי חייבת להינתן לציבור אפשרות למחות ולהתנגד למדיניות של השלטון. מעורבות הציבור בחיים הפוליטיים היא תופעה רצויה המתקשרת לערכי היסוד של המשטר הדמוקרטי (חופש הביטוי, חופש ההתאגדות, ההשתתפות הפוליטית, הייצוגיות, האחריות ועוד). אך למען ימשיכו המשטר והסדר הדמוקרטי לעמוד על תלם, חייבות המחאה וההתנגדות להתקיים במסגרת כללי המשחק הדמוקרטיים.

גבוה במונחים אבסולוטיים, אך נמוך יחסית לישראל).
 ב-2003 חלה שוב עלייה ברמת הקונפליקט, כמעט עד
 כדי שילוש הציון (מ-3,675 ב-2002 ל-10,462 ב-2003).
 בחינה ממוקדת יותר של תת-הקטגוריות בממד מעלה כי
 נקודות התורפה של ישראל בהקשר זה הן התפרעויות
 והפגנות נגד הממשלה (תת-הקטגוריה המתונה ביותר,
 הלגיטימית ביותר).

תרשים 11

קונפליקט פוליטי בהשוואה בין-לאומית

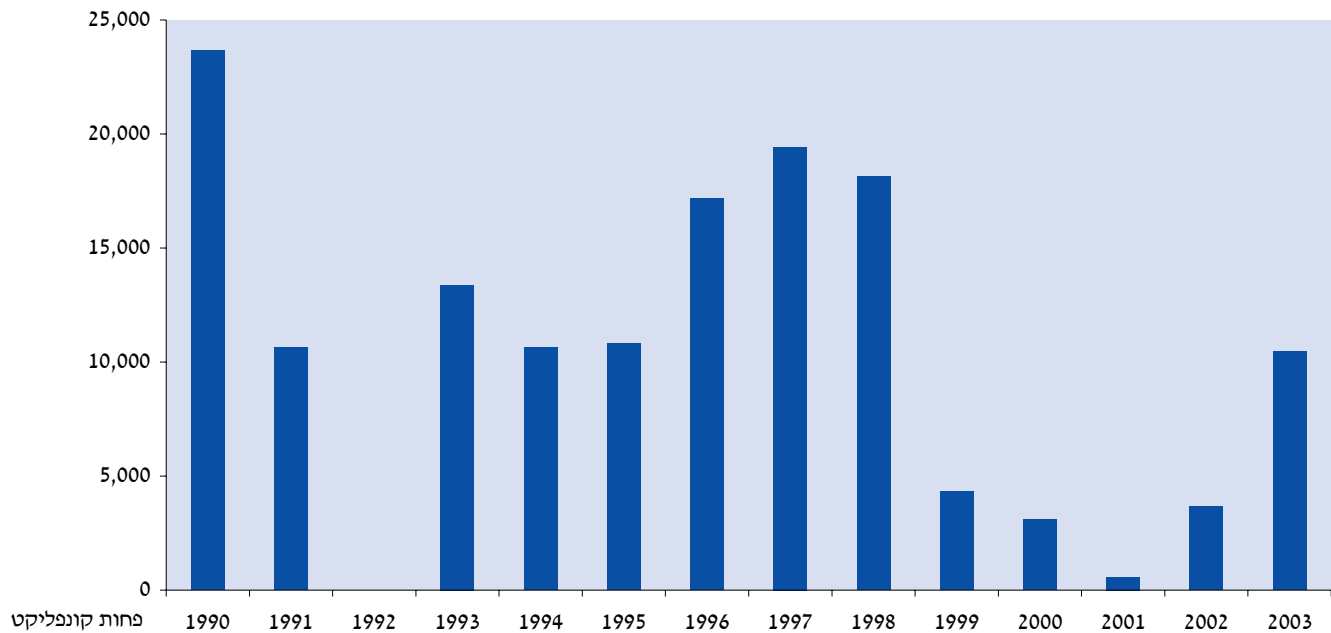
יותר קונפליקט

תרשים 12

קונפליקט פוליטי בישראל, 1990-2003

יותר קונפליקט

הישראלים היהודים לישראלים הערבים. לצורך הערכת רמת המתיחות בישראל על רקע שני שסעים אלו, נעשה כאן שימוש בשני מדדים של ICRG (ראו הערה 12). שניהם מבוססים על סולם בן שבע קטגוריות הנע בין 0 ל-0.6 מייצג רמת מתיחות גבוהה ו-6 – רמת מתיחות נמוכה מאוד.

מתיחות על רקע דתי: על פי הגדרות המדד, מתיחות על רקע דתי יכולה לנבוע מדומיננטיות שלטונית או חברתית של קבוצה דתית אחת החותרת להחליף את החוק האזרחי או להדיר קבוצות דתיות אחרות מהתהליכים הפוליטיים והחברתיים. המתיחות יכולה לבוא לידי ביטוי בדיכוי דתי, בכפייה דתית או בניסיון ליצור הגמוניה שלטונית דתית.

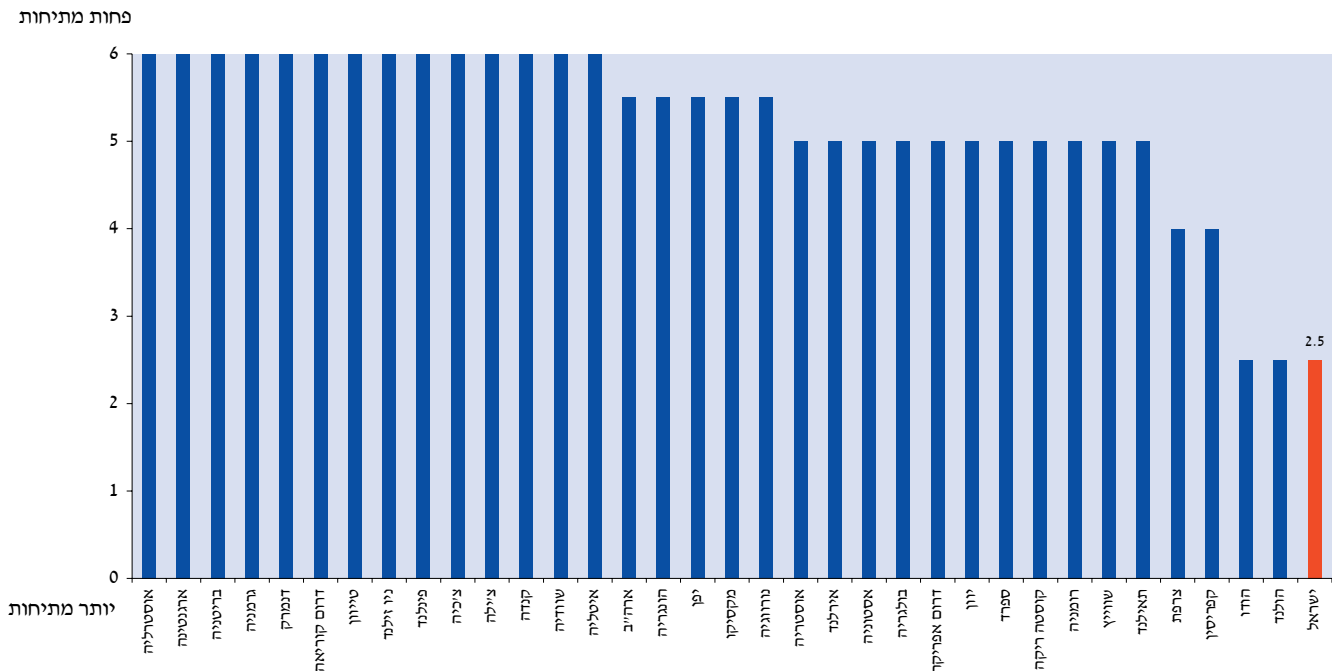
תרשים 13 מציג את רמת המתיחות על רקע דתי ב-35 מדינות ב-2005.

שסעים חברתיים – מתיחות על רקע דתי ומתיחות על רקע לאומי/לשוני

כל דמוקרטיה פועלת בהקשר חברתי נתון, המורכב ממארג של קבוצות ופגלים הנבדלים זה מזה בדתם, עדתם, לשונם, מוצאם, לאומיותם, תרבותם ועוד. המבנה החברתי הוא בבחינת עובדה קיימת, נתון במשטר הדמוקרטי. המשטר אינו מכוון לשנותו אלא להסדיר אותו ולתת לו ביטוי ראוי, וכמו כן למתן את המתיחות הנגזרת ממנו. דמוקרטיה שונות בעולם נדרשות להתמודד עם ריבוי שסעים בחברה, מתוך ניסיון לאמץ מודלים הסכמיים אשר יבטיחו את יציבות המשטר חרף המתיחות המובנית בחברה. ישראל היא דוגמה קיצונית לחברה מפולגת, מבחינת מספר השסעים ועצמתם. שניים מהשסעים אשר הפיקו את המתיחות הרבה ביותר בין קבוצות הם השסע הדתי – בין חילונים לדתיים, והשסע הלאומי/לשוני – בין

תרשים 13

מתיחות על רקע דתי בהשוואה בין לאומית

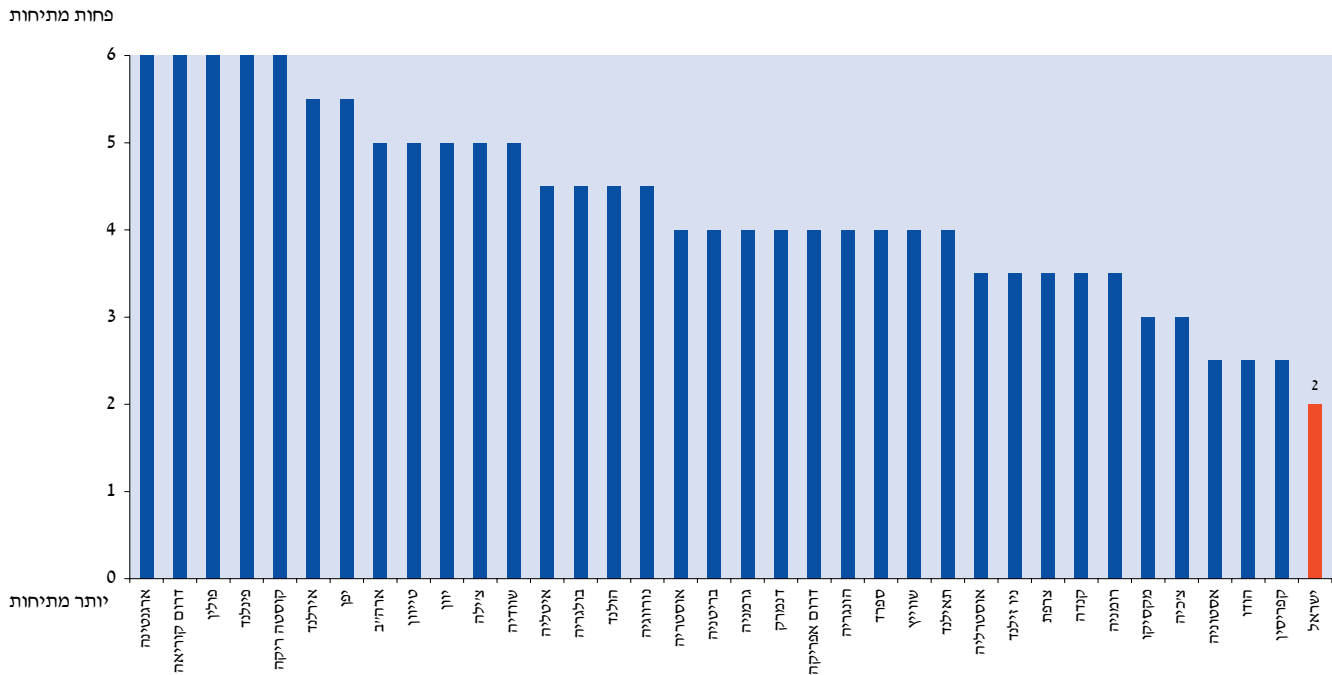
מתិחות על רקע לאומי/עדתי/לשוני: מדד זה אומד את מידת המתיחות שמקורה בשיוך קבוצתי מטעמי גזע, לאום או לשון. בישראל, מדד זה מתייחס הן לשסע העדתי (בין אשכנזים למזרחים) הן לשסע הלאומי (בין יהודים לערבים אזרחי ישראל). תהליך קביעת הציון זהה לזה שתואר לעיל לגבי מדד המתיחות על רקע דתי. תרשים 14 מציג את מידת המתיחות על רקע לאומי/עדתי/לשוני ב-36 דמוקרטיות ב-2005.

במדד זה ישראל ממוקמת במקום האחרון במדרג הדמוקרטיות, בציון 2. שלא כמו מדד המתיחות על רקע דתי, כאן התפלגות הציונים בין המדינות מגוונת יותר, ומדינות אשר בדרך כלל נמצאות בחמישייה הפותחת (כמו קנדה, ניו זילנד ואוסטרליה) ממוקמות בשליש התחתון של הגרף. גם כאן, כמו במדד הקודם, הודו ממוקמת קרוב לישראל, אך הפעם עם קפריסין ואסטוניה; ואילו הולנד, אשר במדד הקודם קיבלה ציון זהה לזה של הודו וישראל, ממוקמת במקום 4-14.

ישראל ממוקמת בקצה התחתון של המדרג (קרי, מאופיינת ברמת מתיחות גבוהה מאוד), לצד הולנד והודו. ציון זה (2.5) מעמיד אותה במקום 5 (כשכל המדינות בעלות אותו ציון נספרות כמקרה אחד) עד 35 (כשכל מדינה נספרת בנפרד). מבין 35 המדינות, 14 קיבלו את הציון המרבי 6 (רמת מתיחות נמוכה מאוד או היעדר כל מתיחות), חמש מדינות קיבלו 5.5, 11 קיבלו את הציון 5, שתיים את הציון 4, ושלוש (הולנד, הודו וישראל) קיבלו 2.5. בניתוח ממצאים אלו חשוב להבחין בין מדינות המאופיינות בחברה הומוגנית מבחינה דתית לבין מדינות משוסעות יותר, גם אם השיסוע בהן אינו בא לידי ביטוי בעלייה במתיחות. בראייה היסטורית ניתן לחלק את רמת המתיחות על רקע דתי בישראל בשנים 1995-2005 לשלוש תקופות. בשנים 1992-1996 קיבלה ישראל את הציון 3; ב-1997 חלה הרעה בהערכה של ישראל והיא ירדה ל-2; ב-2004 חל שיפור של ממש בהערכת רמת המתיחות, אשר זיכה את ישראל שוב בציון 3; ב-2005 חלה הרעה מסוימת במצב, והציון ירד במחצית הנקודה ל-2.5.

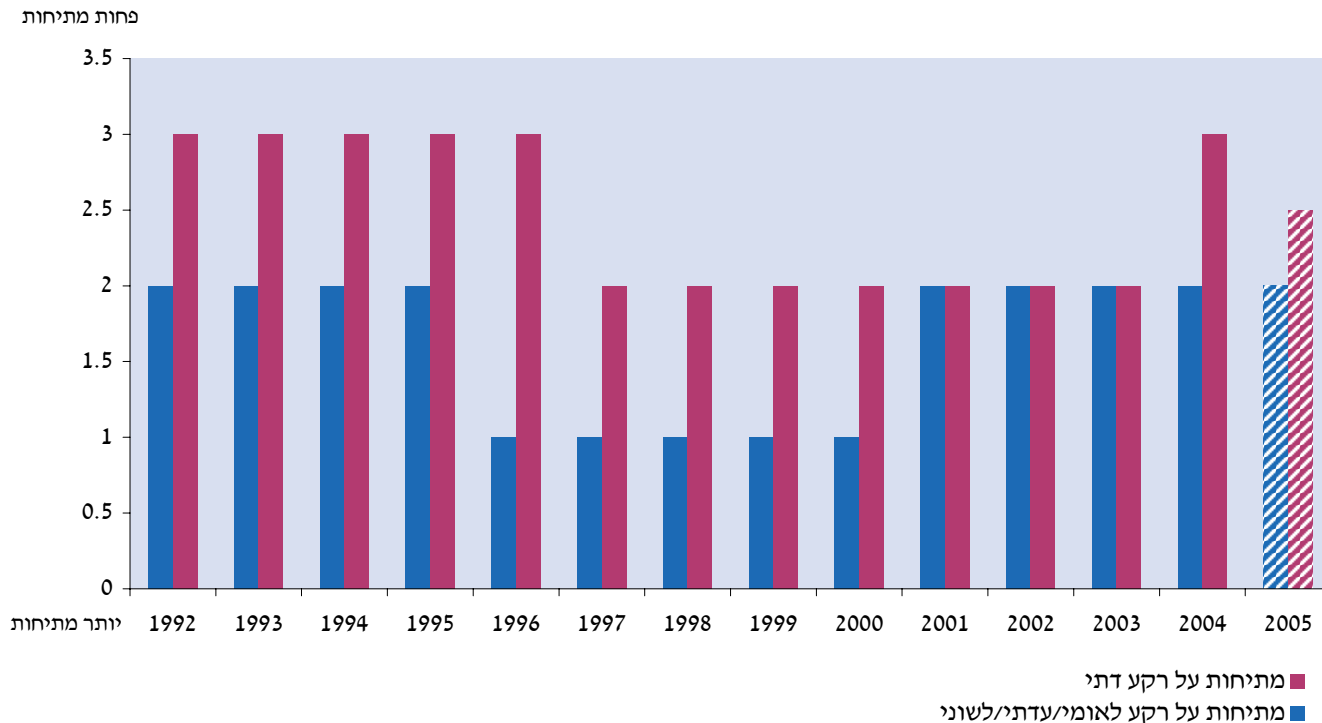
תרשים 14

מתיחות על רקע לאומי/עדתי/לשוני בהשוואה בין-לאומית

תרשים 15

ישראל בראי שני מדדי המתיחות, 1992–2005

כך שלאורך כל השנים השסע הלאומי/עדתי/לשוני היה בעייתי יותר מזה הדתי ועורר מתיחות רבה יותר. מעניין גם לראות שבהערכת השינויים שחלו בישראל אין התאמה בין המדדים מבחינת שנים או שיעור. כלומר, נראה כי השסע הדתי מנותק במידה רבה מהשסע הלאומי/לשוני והעדתי. ממצא זה מפתיע בשל הקשר המתועד בין מידת הדתיות לבין השיוד העדתי, ולו רק בהקשר של הזדהות מפלגתית והצבעה בבחירות.

נראה כי מכלל המדדים הנכללים במסגרת זו, מדדי המתיחות החברתית בעייתיים במיוחד, בעיקר משום הקושי למתן את המתיחות באמצעות הסדרים מוסדיים יזומים. עם זאת, ממצאי סקרי דעת קהל מעידים שהציבור מעריך את המצב כטוב יותר מזה המתואר כאן. מכאן שהיבט זה, המובנה ומוטמע בבסיס הדמוקרטיה הישראלית, מצריך בחינה מקיפה יותר המבוססת גם על תפיסותיו של הציבור הישראלי את המצב.

במבט היסטורי, המוצג בתרשים 15, נראית חלוקה ברורה לשלוש תקופות מבחינת רמת המתיחות על רקע לאומי/עדתי/לשוני בישראל. בשנים 1992-1995 קיבלה ישראל את הציון 2; לאחר מכן, בשנים 1996-2000, חלה הרעה בהערכה וישראל קיבלה ציון 1, ואילו ב-2001 חל שיפור בהערכה, וישראל התייצבה חזרה על הציון 2, שאותו היא קיבלה עד 2005. יש לזכור כי ציון נמוך מצביע על מתיחות רבה, ולכן בהיבט זה מצבה של ישראל מדאיג. נראה כי לאורך השנים לא הצליחו החברה הישראלית והמערכת הפוליטית למתן את השסעים והמתיחות הנגזרת מהם ולהסיר או לפחות להקטין את האיום הנשקף לשלמות החברה ויציבות הדמוקרטיה במצב זה.

ססעים חברתיים – מבט משולב: תרשים 15 מציג השוואה של הערכת מצבה של ישראל בשני מדדי המתיחות לאורך השנים. התרשים מצביע בבירור על

ג. סקר הדמוקרטיה 2005

ובשוויון זכויות מגדרי. נוסף על כך, הציבור הישראלי מתנגד ברובו לאללימות ולסרבנות.

עם זאת, אמון הציבור במוסדות הפוליטיים אינו גבוה בדרך כלל. באותו הקשר, דעת הקהל תופסת את השחיתות בישראל כתופעה לא שולית ומעריכה כי קיימת שחיתות של אישים בשלטון. הציבור גם מצביע על שסעים חברתיים עמוקים ועל מתיחות רבה בין קבוצות בישראל. הסקר מלמד כי הציבור הישראלי אמנם נוטה להתעניין בפוליטיקה, אך השתתפותו במסגרת הפוליטית המוסדית נמוכה מאוד, והוא אינו חש שיש לו השפעה על מדיניות הממשלה. למרות אלה, רוב הציבור מראה שייכות עמוקה לקהילה והזדהות עמוקה עם המדינה, כמו כן רצון להישאר בארץ וגאווה להשתייך לישראל.

2. תפיסת מימוש הדמוקרטיה בציבור הישראלי 2005 על פי שלושת היבטים

במסגרת הסקר נתבקשו הנשאלים להעריך את הדמוקרטיה בישראל על פי היבטים שונים. אומדן זה משלים את ההערכות החיצוניות של תפקוד הדמוקרטיה הישראלית שהוצגו בפרק הקודם. תרשים 16 שלהלן מציג את התפלגות ההערכות על מצבה של ישראל כטוב במונחים דמוקרטיים. כפי שנראה, הציבור מודע להבדל במידת ההתממשות של היבטים שונים של הדמוקרטיה הישראלית.

בהיבט המוסדי, התכונה שבעיני הציבור מתקיימת במידה הגבוהה ביותר היא השתתפות פוליטית: כ-70% מהציבור מעריכים שבישראל מתקיימת השתתפות כמו במדינות אחרות או יותר – על אף ההערכה הבינונית שלה זכתה ישראל במדד 'הקשה' של השתתפות פוליטית, המתייחס בעיקר לשיעורי הצבעה בבחירות.²³ התכונה שזוכה להערכה השנייה בגובהה היא ייצוגיות: כ-60% מהציבור מעריכים שחלוקת הכוחות בכנסת מבטאת היטב את ההתפלגות בדעת הקהל. תכונה זו הוערכה כגבוהה גם על פי המדדים 'האובייקטיביים', כפי שהוצג בפרק הקודם.

לצד השימוש במדדים 'האובייקטיביים' הבינלאומיים שהוצגו בפרק הקודם, נערך סקר דעת קהל שמטרתו לבחון את הערכת הציבור ועמדותיו בהיבטים שונים של החיים, המשטר ומערכת הערכים הדמוקרטיים. הסקר משקף את הערכת הציבור את תפקודה של הדמוקרטיה הישראלית בפועל (תפיסת מימוש הדמוקרטיה בישראל) ובוחן את מידת השתרשותה של תרבות דמוקרטית בציבור בכלל (קרי, קיומן של עמדות ותפיסות דמוקרטיות בקרב הציבור). כך, למשל, סוגיית השוויון למיעוטים נבחנה באמצעות שאלה המבקשת להעריך הן את המידה שבה מתקיים שוויון למיעוטים בארץ, הן את עמדת הציבור בעניין הצורך או החובה להבטיח שוויון גם למיעוטים בישראל. סקר הדמוקרטיה נוגע בשלושת היבטים הנכללים במדד (ההיבט המוסדי, היבט הזכויות והיבט הייצוב) והתכונות הנכללות בהם (ראו תרשים 1 לעיל).

הסקר נערך בפברואר-מרס 2005 בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה בישראל, היהודית והערבית. המדגם כלל 1,203 נבדקים אשר רואיינו בעברית, רוסית וערבית.²² בפרק זה מוצגים הממצאים העדכניים לגבי כלל האוכלוסייה ב-2005, מגמות השינוי בהערכות ובעמדות ב-2005 לעומת 2003 והתפלגות העמדות וההערכות על פי פילוחים לקבוצות שונות באוכלוסייה. כלל הממצאים שנאספו במסגרת הסקר, והשוואה בינם לבין הממצאים שנאספו בסקרי הדמוקרטיה ב-2003 ו-2004, מופיעים בנספח 2.

1. תמונת מצב מסכמת

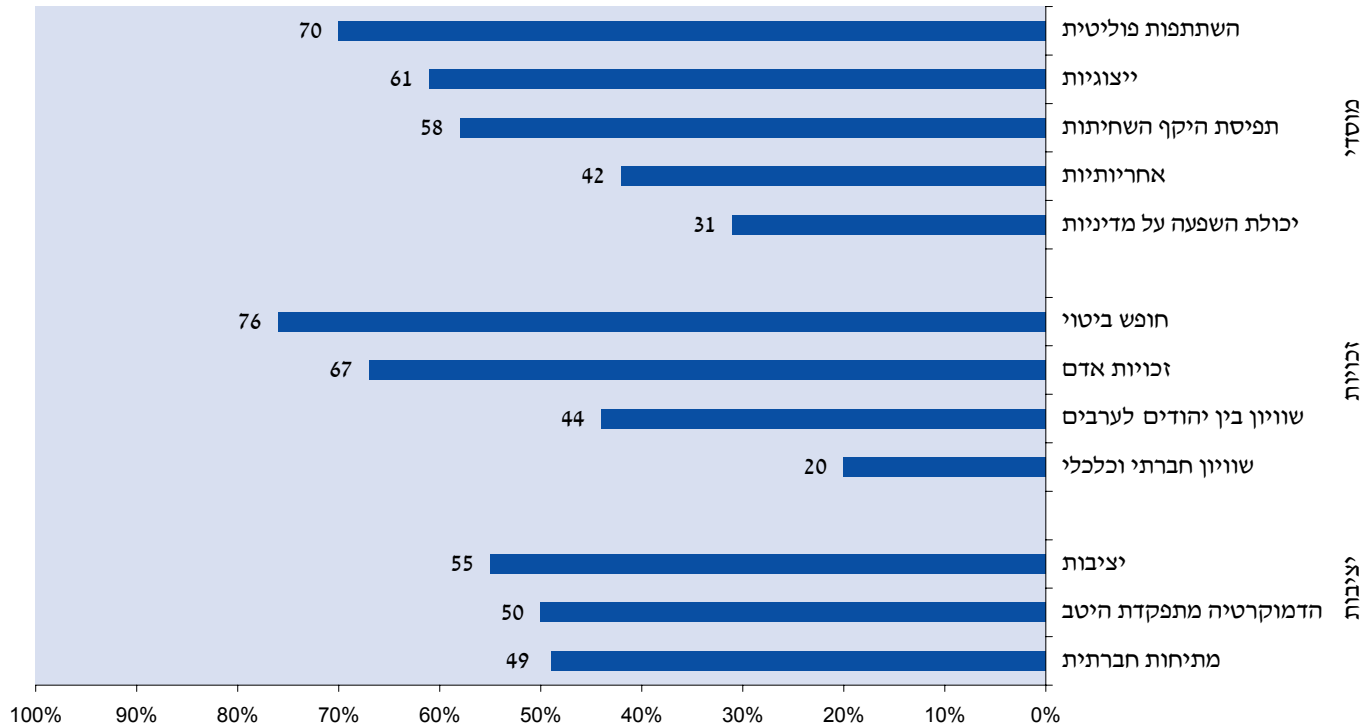
בדרך כלל הסקר משקף רמה גבוהה ויציבה של העדפת הדמוקרטיה כצורת משטר. יותר משלושה רבעים של הנשאלים במדגם הסכימו כי הדמוקרטיה עדיפה על צורות משטר אחרות, וכי היא רצויה לישראל. לא חל שינוי במידת שביעות הרצון מהדמוקרטיה בישראל, והיא עומדת על רמה בינונית. עוד נמצא כי רוב הציבור תומך במתן זכויות פוליטיות ואזרחיות – כגון חופש ביטוי וחופש דת – למיעוטים, ובהם המיעוט הערבי,

22 הסקר בוצע בידי מכון 'מחשוב'. טעות הדגימה המרבית ברמת ביטחון של 95% היא ±2.8.

23 ראו אריאן, ברנן וברנע (לעיל הערה 7), עמ' 17-18.

תרשים 16

תפיסת מימוש הדמוקרטיה בקרב הציבור הישראלי ב-2005²⁴
 ציון גבוה = הערכה שמתקיים העיקרון הדמוקרטי בישראל (באחוזים)

ממצאי מדד ICRG, המציבים את ישראל בקבוצת המדינות המדורגות באמצע, בסולם המדרג 36 מדינות דמוקרטיות בעולם.

באשר לשאלת האחריותיות – השאלה באיזו מידה נושאי משרות ציבוריות פועלים מתוך ראיית האינטרס הציבורי – נמצא כי רק כ-42% מקרב הציבור מייחסים

באשר לשאלת השחיתות, או טוהר המידות, 58% מהציבור ב-2005 מעריכים שטוהר המידות בפוליטיקה הישראלית דומה למקובל בעולם או עולה עליו. הנתון מפתיע לאור מרכזיותה של סוגיה זו בסדר היום הציבורי בישראל בשנה האחרונה וריבוי פרשיות השחיתות שנחשפו ותועדו בתקשורת. הוא עולה בקנה אחד עם

24 להלן המדדים בעבור ההיבטים השונים והקטגוריות ששוקללו: תפיסת היקף השחיתות – האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שחיתות מבמדינות אחרות? (פחות מבאחרות או כמו באחרות: 3-1); ייצוגיות – באיזו מידה יחסי הכוחות בכנסת מבטאים, לדעתך, את התפלגות הדעות בציבור הרחב? (במידה רבה או מסוימת: 2-1); השתתפות פוליטית – האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות השתתפות של אזרחים בפוליטיקה מבמדינות אחרות? (יותר מבאחרות או כמו באחרות: 5-3); הערכת יכולת ההשפעה – באיזו מידה אתה והחברים שלך יכולים להשפיע על מדיניות הממשלה? (במידה רבה או מסוימת: 2-1); אחריותיות – באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים שפוליטיקאי אינו נוטה להתחשב בדעתו של האזרח ברחוב? (לא מסכים: 2-1); חופש הביטוי – האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות חופש ביטוי מבמדינות אחרות? (יותר מבאחרות או כמו באחרות: 5-3); זכויות אדם – האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שמירה על זכויות אדם מבמדינות אחרות? (יותר מבאחרות או כמו באחרות: 5-3); שוויון בין יהודים לערבים – ערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודים (בכלל לא ובמידה מועטה: 2-1); שוויון חברתי וכלכלי – אין מספיק שוויון חברתי וכלכלי בארץ (לא מסכים: 2-1); שביעות רצון מתפקוד הדמוקרטיה – באופן כללי, באיזו מידה אתה מרוצה או לא מרוצה מהאופן שבו הדמוקרטיה הישראלית מתפקדת? (מרוצה: 4-3); מתיחות חברתית – האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות מתיחות בין קבוצות בחברה מבמדינות אחרות? (פחות או כמו באחרות: 3-1); יציבות – לעומת מדינות דמוקרטיות אחרות, האם להערכתך המערכת הפוליטית בישראל יציבה או לא? (יציבה או יציבה כמו אחרות: 3-1).

האחרונות, והם מהגבוהים בעולם.²⁵ כמו כן, רק כ-44% מהציבור מעריכים כי מתקיים שוויון בין יהודים לערבים בישראל, כלומר שערביי ישראל אינם מקופחים ביחס לאזרחי ישראל היהודים. גם ממצא זה נמצא בהלימה עם ההערכה הנמוכה-בינונית שישראל זוכה לה במדדי הזכויות השונים, ובהם במדד היעדר האפליה הפוליטית (ראו תרשים 8 בפרק הקודם).

בהיבט היציבות – ההערכות של הציבור בעניין קיומה של יציבות משטרית וחברתית בישראל על היבטיה השונים הן בינוניות. כ-55% מהציבור מעריכים כי קיימת יציבות יחסית של המערכת הפוליטית בישראל, כמחצית מרוצים מאופן תפקודה של הדמוקרטיה הישראלית, ובערך כמספר הזה מעריכים כי במדינת ישראל יש פחות מתחות בין קבוצות בחברה משיש במדינות אחרות.

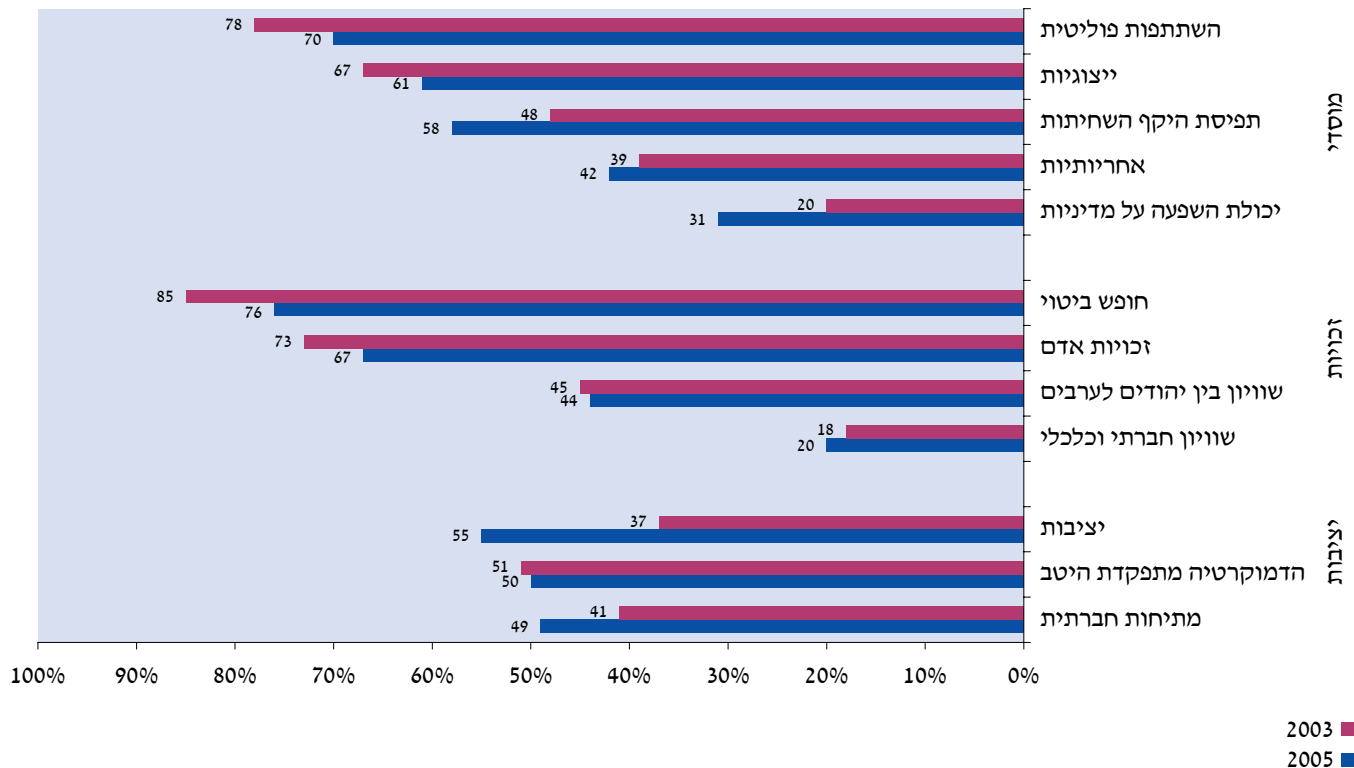
לנבחרי הציבור רמה גבוהה של אחריותיות בישראל 2005.

התכונה הזוכה להערכה הנמוכה ביותר בהיבט המוסדי היא יכולתו של הציבור להשפיע על המדיניות. הסקר מלמד כי רק כשליש מהציבור מעריך כי האזרחים בישראל הם בעלי יכולת להשפיע על מדיניות הממשלה. לפיכך, על אף ההערכה הגבוהה באופן יחסי של השתתפות פוליטית, התחושה היא שהאזרחים אינם מסוגלים להשפיע בפועל על מדיניות הממשלה.

בהיבט הזכויות נחלקת ההערכה לשניים: מחד גיסא נמצא כי מרבית הציבור מעריך כי בישראל מתקיימים חופש ביטוי (76%) וזכויות אדם (67%) לפחות במידה דומה למדינות אחרות. ואולם, רק כחמישית הציבור מעריכים כי בישראל מתקיים שוויון חברתי וכלכלי. הדבר עולה בקנה אחד עם הממצא כי הפערים בחלוקת ההכנסות בישראל על פי מדדי גיני עלו בשנים

תרשים 17

תפיסת מימוש הדמוקרטיה בקרב הציבור הישראלי בשנת 2003 לעומת 2005
ציון גבוה = הערכה שמתקיים העיקרון הדמוקרטי בישראל (באחוזים)

3. תפיסת מימוש הדמוקרטיה בציבור הישראלי על פי שלושת ההיבטים – השוואה בין 2003 ל-2005

בתרשים 17 שלעיל מוצגים הנתונים של הערכת הציבור את הדמוקרטיה הישראלית בהשוואה לשנת 2003.

בהיבט המוסדי ניתן לזהות ירידה של 8% בתפיסת רמת ההשתתפות הפוליטית בישראל, אך למרות זאת מדובר בשתי הערכות גבוהות למדי (כדאי לזכור ששנת 2003 הייתה שנת בחירות, שמטבעה מעוררת תחושה של השתתפות פוליטית רבה יותר). לעומת זאת התגברה התחושה של האזרחים כי ביכולתם להשפיע על מדיניות הממשלה. עוד בהיבט המוסדי, נרשמה ירידה של 10% בשיעור התופסים את הפוליטיקה הישראלית כמושחתת בשנתיים האחרונות. זאת אף שעל פי המדד ה'אובייקטיבי' של ICRG חלה דווקא הרעה בהערכת מצב השחיתות בישראל מאז 2004.

בהיבט הזכויות נראית ירידה בהערכה של מימוש חופש הביטוי וזכויות האדם בישראל. היינו, יש עלייה בחוסר שביעות הרצון מהמצב הקיים.

בהיבט היציבות – השנה עלתה במידה רבה הערכתו של הציבור את יציבותה של ישראל. כ-55% מהציבור העריכו השנה כי ישראל דומה למדינות אחרות או עולה עליהן במידת היציבות שלה, לעומת 37% שהעריכו כך ב-2003.²⁶ יציבות זו באה לידי ביטוי גם במדד חילופי השלטון שנסקר בפרק הקודם.

אף על פי שהפערים החברתיים בישראל הולכים ומעמיקים, הדבר אינו בא לידי ביטוי באופן שבו החברה הישראלית תופסת את עצמה. כמחצית מהציבור העריכה ב-2005 כי רמת המתחחות החברתית בישראל דומה לזו המתקיימת במדינות אחרות או פחותה ממנה, לעומת כ-40% בשנת 2004 (ראו לוח 1 בפרק הקודם).

4. תפיסת מימוש הדמוקרטיה בציבור הישראלי בקרב קבוצות שונות באוכלוסייה

ההערכה של הציבור בעניין המידה שבה מתקיימת

דמוקרטיה בישראל היא סובייקטיבית, ומשתנה על פי המגזרים השונים באוכלוסייה. להלן ההתפלגות בתפיסת מימוש הדמוקרטיה בישראל 2005 בשלושה מגזרים מרכזיים: עולים מחבר המדינות, ערביי ישראל ויהודים יותיקים.

תרשים 18 שלהלן מציג את הנתונים לגבי הערכת התממשותם של עקרונות דמוקרטיים **בהיבט המוסדי** על פי כל אחת משלוש הקבוצות הללו.

העולים מחבר המדינות מייחסים לנבחרי הציבור הקפדה פחותה על אחריותיות מזו שמייחסות לה קבוצות אחרות באוכלוסייה. לעומתם, ערביי ישראל מעריכים פחות משאר הקבוצות את הייצוגיות ורמת ההשתתפות הפוליטית בישראל. עם זה, יותר ממחצית הציבור הערבי מעריכים כי היבטים אלה של הדמוקרטיה מתממשים בישראל. מעניין כי דווקא הציבור הערבי מייחס לאזרחים יכולת השפעה על מדיניות הממשלה, יותר משאר הקבוצות.

תרשים 19 שלהלן מציג את הערכתם של שלושת המגזרים הללו בעניין מידת המימוש של העקרונות הדמוקרטיים בישראל 2005 **בהיבט של זכויות האדם והאזרח**.

התרשים מצביע על הבדלים ניכרים בהערכות של מגזרים שונים את קיומם של עקרונות דמוקרטיים בהיבט זכויות האדם והאזרח בישראל, וההבדל הבולט במיוחד הוא בין ערביי ישראל ליהודים – עולים וותיקים כאחד. יוצא מכך שהמיעוט הלאומי הערבי ביקורתית במיוחד בהערכתו את מימוש הזכויות בישראל. רק כחמישית מערביי ישראל מעריכים כי קיים שוויון זכויות בין יהודים לערבים בישראל (כלומר שערביי ישראל אינם מקופחים ביחס ליהודים); זאת לעומת כמחצית מכל אחד מהקהלים האחרים. נוסף על כך, פחות משני שלישים מערביי ישראל מעריכים כי קיים בישראל חופש ביטוי, לעומת כשלושה רבעים מהיהודים הוותיקים וכ-87% מהעולים. לעומת זאת, השוויון החברתי והכלכלי הוא המטריד ביותר את הציבור היהודי – רק כ-16%

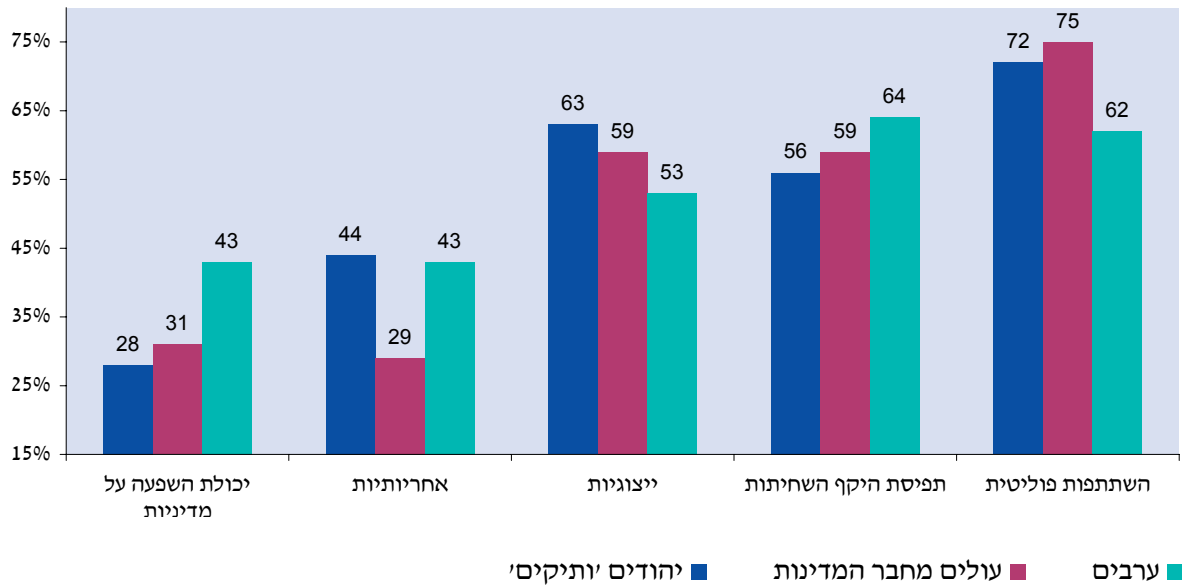
26 כדאי לשים לב להבדלים בפועל בין השניים. יש לזכור כי שנת 2003 הייתה שנת בחירות, לאחר פיזור מוקדם של הכנסת. הכנסת החמש עשרה, אשר כיהנה עד הבחירות, הייתה השנייה בתולדות המדינה שבה כיהנו שני ראשי ממשלה ממפלגות שונות זה אחר זה. זאת במסגרת הבחירות המיוחדות לראשות הממשלה ב-2001, שבהן גבר אריאל שרון על אהוד ברק על פי חוק הבחירה הישירה. אם כן, המערכת הפוליטית בישראל אכן שידרה אז חוסר יציבות רב יותר ממה שהיא משדרת היום, כאשר אריאל שרון מכהן בתפקיד ראש הממשלה כחמש שנים רצופות.

מהעולים וכ-20% מהיהודים הוותיקים מעריכים כי את הנתון הזה כנמוך, אך הוא שני לשאלת השוויון בין יהודים לערבים. הוא מתממש בישראל. גם הנסקרים הערבים מעריכים

תרשים 18

תפיסת מימוש הדמוקרטיה בהיבט המוסדי בקרב קבוצות בציבור הישראלי: יהודים 'ותיקים', עולים מחבר המדינות וערבים

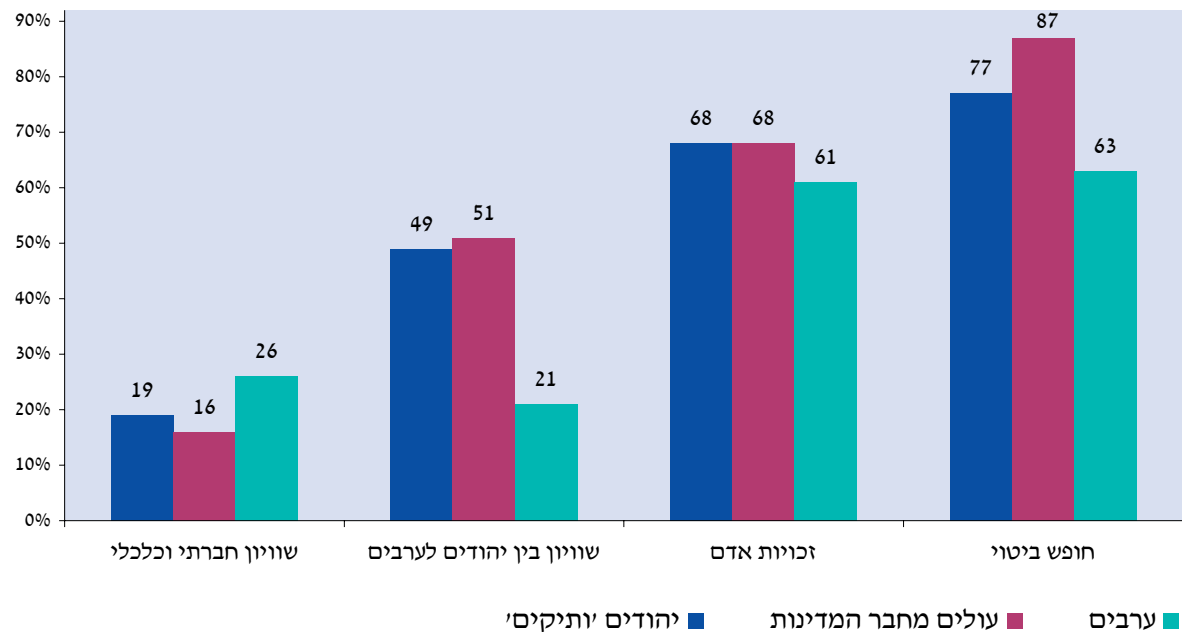
ציון גבוה = הערכה שמתקיים העיקרון הדמוקרטי בישראל (באחוזים)

תרשים 19

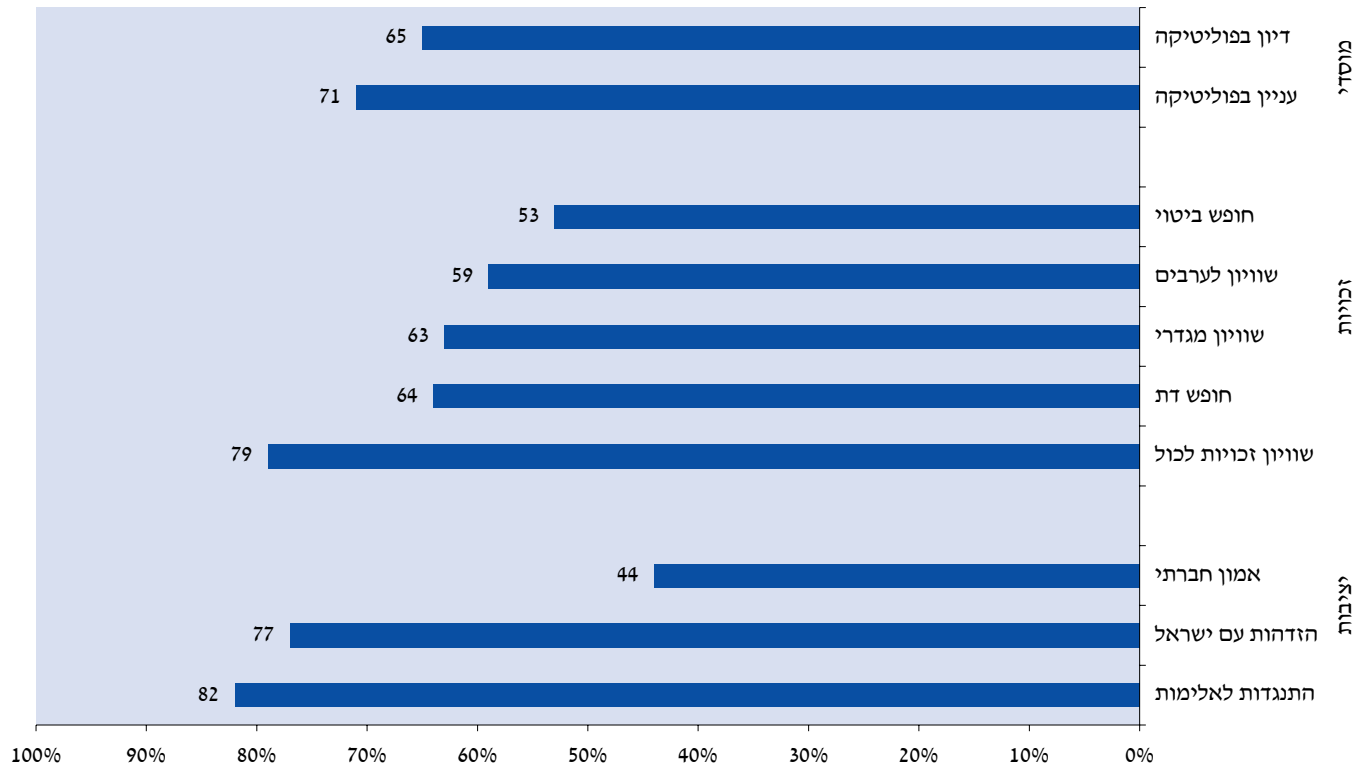
תפיסת מימוש הדמוקרטיה בהיבט הזכויות בציבור הישראלי: יהודים 'ותיקים', עולים מחבר המדינות וערבים

ציון גבוה = הערכה שמתקיים העיקרון הדמוקרטי בישראל (באחוזים)

תרשים 20

קיום עמדות דמוקרטיות בקרב הציבור הישראלי ב-2005²⁷
ציון גבוה = ביטוי עמדות התואמות נורמות דמוקרטיות (באחוזים)

5. קיום עמדות דמוקרטיות בציבור הישראלי
2005 על פי שלושת ההיבטים

זווית נוספת של דעת הקהל אשר נבדקה בסקר הדמוקרטיה היא מידת קיומן של עמדות ונורמות דמוקרטיות בציבור הישראלי. תרשים 20 שלעיל מציג את התפלגות העמדות על פי שלושת ההיבטים במדד. מהנתונים המובאים בתרשים 20 ניתן לראות כי באופן כללי מבטא רוב הציבור עמדות דמוקרטיות.

בהיבט היציבות שוררת הסכמה יחסית בהערכת הדמוקרטיה בין שלושת המגזרים. עם זאת, כ-60% מהעולים מחבר המדינות מעריכים שישראל סובלת ממתחות חברתית, לעומת כמחצית מהיהודים הוותיקים וכ-45% מהערבים. ובכל זאת, הקהלים השונים מראים תמימות דעים בנוגע לשביעות הרצון מהדמוקרטיה הישראלית – רק כמחצית מכל קבוצה מרוצה מהתפקוד של הדמוקרטיה הישראלית.

27 להלן המדדים בעבור ההיבטים השונים והקטגוריות ששוקללו: דיון בפוליטיקה – באיזו מידה אתה נוהג לשוחח עם חבריך ובני משפחתך על עניינים פוליטיים: (משוחח: 2-1); עניין בפוליטיקה – באיזו מידה אתה מתעניין בפוליטיקה? (מתעניין: 1-2); חופש הביטוי – יש לאסור על נואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה נגד מדינת ישראל (לא מסכים: 2-1); שוויון לערבים – באיזו מידה אתה תומך או מתנגד לכל אחד מהדברים האלה: שוויון זכויות מלא בין יהודים לערבים אזרחי המדינה (תומך: 3-4); שוויון מגדרי – גברים הם מנהיגים פוליטיים מוצלחים יותר מנשים (לא מסכים: 2-1); חופש דת – יש לאפשר לכל זוג בישראל להתחתן בכל דרך שיבחר (מסכים: 3-4); שוויון זכויות לכול – לכל אדם צריכות להיות אותן הזכויות בפני החוק ללא קשר עם עמדותיו הפוליטיות (מסכים: 4-5); אמון חברתי – באופן כללי, האם אתה חושב שאפשר לסמוך על אנשים, או שיש להיות זהירים מאוד בקשרים עם אנשים? (סומך: 2-1); הזדהות עם מדינת ישראל – באיזו מידה אתה מרגיש את עצמך חלק ממדינת ישראל ומבעיותיה? (מרגיש חלק: 2-1); התנגדות לאלימות – בשום מצב לא ניתן להצדיק שימוש באלימות להשגת מטרות פוליטיות (מסכים: 3-4).

תרשים 21 שלהלן מציג את ההשוואה בין מידת התמיכה של הציבור הישראלי בעמדות דמוקרטיות ב-2005 לבין התמיכה בעמדות דמוקרטיות ב-2003.

מהתרשים עולה כי הציבור הישראלי לא שינה את עמדותיו בצורה משמעותית ביחס לאף אחת מהתכונות שנבדקו בשנתיים האחרונות, דבר שעשוי ללמד על בשלותן של העמדות. הבדל יחיד שנרשם הוא בנטייה להביע אמון חברתי, אשר עלתה מאז 2003. עם זאת, הציון עדיין איננו גבוה.

אחת הסוגיות שבהן נמצא הבדל לאורך השנים היא שאלת שוויון הזכויות לערבים. אחד הביטויים לתפיסה בלתי שוויונית הוא תמיכה במדיניות של עידוד הגירת ערבים מהארץ (שאלה שהוצגה לציבור היהודי בלבד). תרשים 22 שלהלן מצביע על היקף ההתנגדות בציבור היהודי למדיניות של עידוד הגירת ערבים מהארץ, לאורך עשרים שנה.

כמוצג בתרשים, השנה חלה עלייה מובהקת בקרב הציבור היהודי בהתנגדות למדיניות מפלה זו. לאורך שנים תמך רוב הציבור היהודי בעידוד הגירת ערבים, אך בד בבד נרשמה גם עלייה מתונה בשיעור היהודים המתנגדים לעידוד הגירת ערבים. בשנת 1999 נרשמה בפעם הראשונה – והיחידה עד כה – התנגדות של יותר ממחצית מהציבור היהודי בישראל למדיניות של עידוד הגירת ערבים. ואולם מאז התהפכה המגמה: שיעור היהודים המתנגדים לעידוד הגירת ערבים הלך וירד, והרוב היהודי הביע תמיכה בעידוד הגירה של המיעוט. ואולם, נכון למועד עשיית הסקר, מרס 2005, אין עוד רוב יהודי לעידוד הגירת ערבים מישראל, ותמונת המצב חזרה להיות כפי שהייתה בטרם פרצה אנתפאדת אל-אקצה.

7. קיום עמדות דמוקרטיות בקבוצות שונות באוכלוסייה

גם בהערכת קיומן של עמדות דמוקרטיות מעניין לבחון אם יש הבדלים בין מגזרים שונים בציבור הישראלי – יהודים ו'ותיקים' (ללא קבוצת העולים), עולים מחבר המדינות וערביי ישראל.

בהיבט המוסדי, הציבור הישראלי מייחס ערך להשתתפות במדינה דמוקרטית. עם זאת, כדאי לשים לב כי שני המדדים הללו בוחנים נטייה למעורבות ועניין בפוליטיקה, ולא דווקא השתתפות בפועל – ממוסדת או בלתי ממוסדת. עם זה, בחינה של המדדים האובייקטיביים מעלה שההשתתפות בפועל של הציבור הישראלי בפוליטיקה הממוסדת היא בינונית ביחס למדינות אחרות,²⁸ ומכאן שיש פער בין מידת העניין המוצהרת בפוליטיקה לבין המעורבות בפועל.

בהיבט הזכויות, כ-80% מהציבור מסכימים כי לכל אדם צריכות להיות אותן הזכויות בפני החוק ללא קשר עם עמדותיו הפוליטיות. עם זאת, כאשר נבחנות העמדות מול זכויות ספציפיות, יורדת התמיכה בהן. כך, רק כמחצית מהציבור הישראלי מסכימים לאפשר לנואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה נגד מדינת ישראל, ורק כ-60% מסכימים על הצורך בשוויון זכויות מלא בין כל אזרחי המדינה, יהודים וערבים. חשוב לציין כי קיים פער בין התמיכה בשוויון זכויות לערבים לבין תפיסת קיומו של שוויון כזה בפועל. בפרק הקודם הוצג הממצא שלפיו רק כ-44% מהציבור מעריכים כי בפועל מתקיים שוויון בין יהודים לערבים בישראל, זאת לעומת כ-60% מהציבור הישראלי המביעים תמיכה בשוויון זכויות מלא לערבים. עוד בהיבט הזכויות, התמיכה בחופש מגדרי ובחופש דת דומה: כשני שלישים מהציבור תומכים בזכויות אלו.

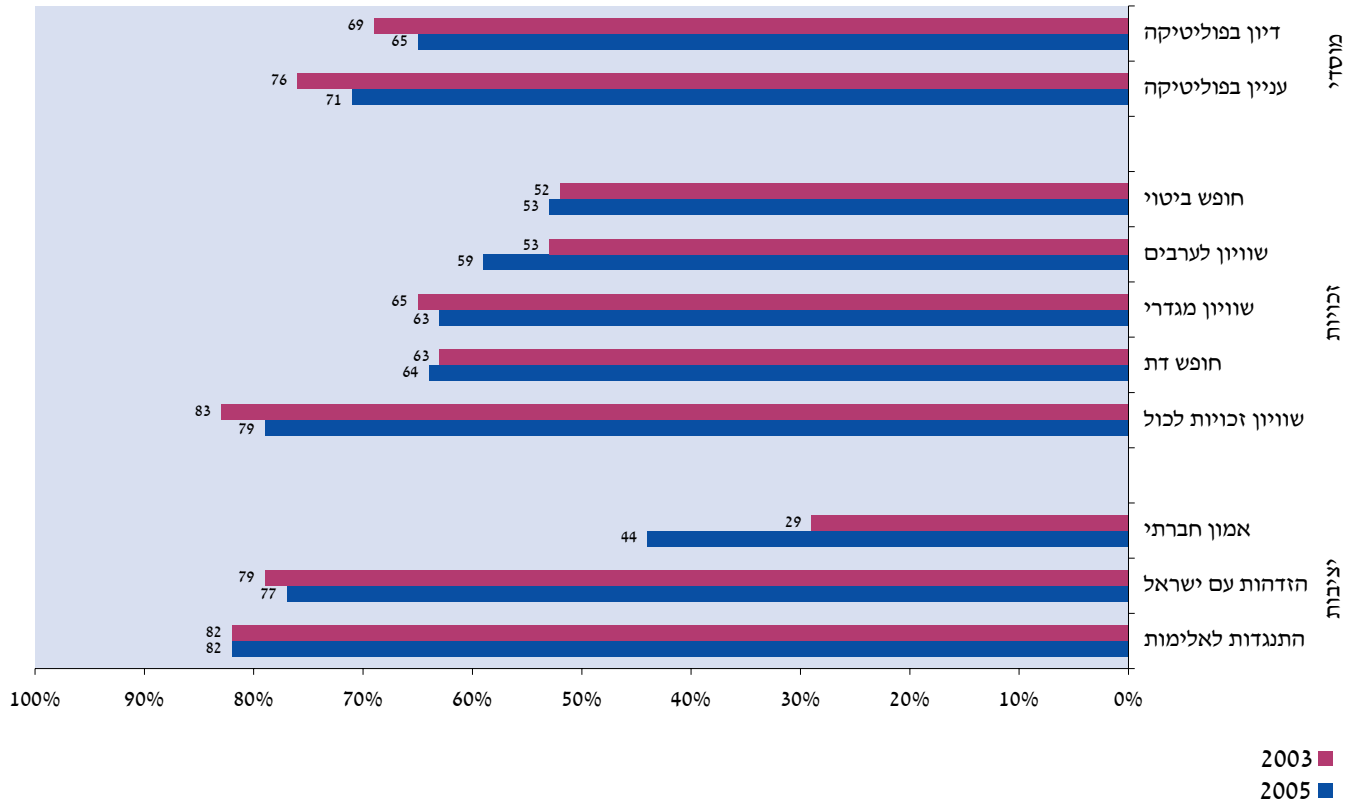
בהיבט היציבות מביעים אזרחי ישראל רמה גבוהה מאוד של הזדהות עם המדינה ושל התנגדות לאלימות. עם זאת, בהיבט הלכידות החברתית עולה תחושה טובה פחות. בהתאם להערכה הנמוכה של ישראל במדדים ההשוואתיים 'הקשים' של היציבות, נראה כי רק כ-44% מהציבור הישראלי מביעים אמון חברתי, כלומר חושבים שבדרך כלל ניתן לסמוך על אנשים.

6. קיום עמדות דמוקרטיות בציבור הישראלי בשנת 2003 לעומת 2005

כאשר משווים השוואה היסטורית את התפלגות העמדות בציבור ביחס לעקרונות דמוקרטיים שונים, נמצא כי לא חלו שינויים מפליגים בשנתיים האחרונות.

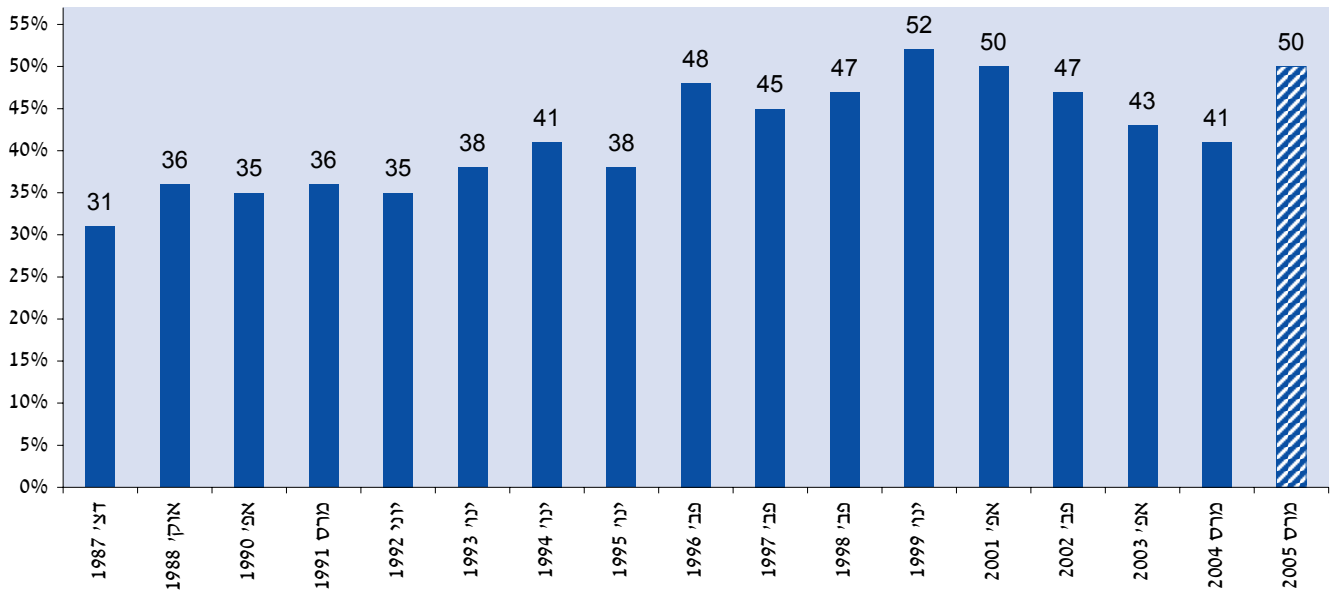
תרשים 21

קיום עמדות דמוקרטיות בקרב הציבור הישראלי בשנת 2003 לעומת 2005
 ציון גבוה = ביטוי עמדות התואמות נורמות דמוקרטיות (באחוזים)

תרשים 22

התנגדות לטרנספר לאורך זמן
 'על הממשלה לעודד הגירת ערבים מהארץ'
 לא מסכימים כלל ומסכימים במידה מועטה (יהודים בלבד, באחוזים)

בחופש הביטוי, ותומכים פחות מהיהודים הוותיקים בשוויון מגדרי. עם זאת, רוב מוחץ של כ-85% מקרב העולים מחבר המדינות תומכים בחופש דת ומסכימים כי יש לאפשר לכל זוג בישראל להתחתן בכל דרך שיבחר, לעומת כ-62% מהיהודים הוותיקים וכ-54% מהערבים. רק כ-38% מקבוצת הערבים תומכים בשוויון מגדרי. רובם הגדול מסכים כי גברים הם מנהיגים פוליטיים מוצלחים יותר מנשים – לעומת מחצית מציבור העולים וכשלושה רבעים מהיהודים הוותיקים אשר אינם מאמינים ביתרון פוליטי של גברים על פני נשים. וכמתבקש, קבוצת הערבים מראה את התמיכה הרבה ביותר בשוויון זכויות לערבים ביחס לקבוצות האחרות (ניתוח מעמיק של סובלנות כלפי ערבים בקרב הציבור היהודי נעשה בפרק ג', בחלקו השני של פרסום זה).

בהיבט המוסדי, נמצא כי ערביי ישראל מביעים בדרך כלל פחות עניין בפוליטיקה ממה שמביעים יהודים, עולים וותיקים כאחד. רק כמחצית מערביי ישראל הביעו עניין בפוליטיקה, לעומת כשלושה רבעים מהיהודים. עם זאת, לא נמצאו הבדלים בין שלושת המגזרים באשר לנטייה לשוחח על פוליטיקה.

תרשים 23 שלהלן מציג את קיומן של עמדות דמוקרטיות בקרב שלוש הקבוצות האלה **בהיבט הזכויות**.

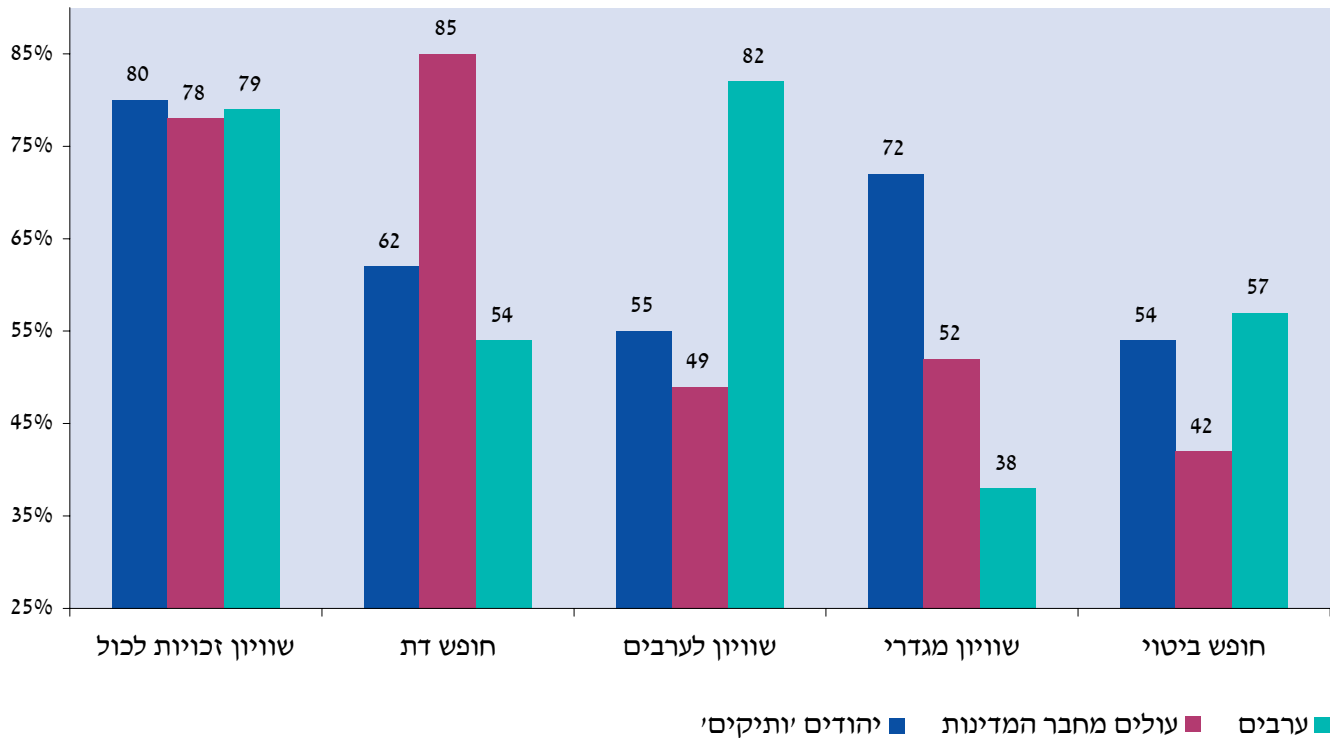
כפי שעולה מהתרשים, ההסכמה עם העיקרון הכללי שעל פיו כל אדם ראוי לאותן זכויות בפני החוק, בלא קשר לעמדותיו הפוליטיות, חוצה מגזרים. עם זאת, כאשר פורטים את ההצהרה הכללית לזכויות ספציפיות מתגלים הבדלים גדולים בין המגזרים: עולים מחבר המדינות תומכים פחות משתי הקבוצות האחרות

תרשים 23

קיום עמדות דמוקרטיות בהיבט הזכויות בקרב קבוצות בציבור הישראלי: יהודים וותיקים,

עולים מחבר המדינות וערבים

ציון גבוה = ביטוי עמדות התואמות נורמות דמוקרטיות (באחוזים)

8. מידת האמון של הציבור במוסדות מרכזיים בישראל 2003-2005

אחת הדרכים המקובלות להערכת תפיסת הציבור את המערכת המוסדית השלטונית וראשיה היא בחינת מידת האמון שהציבור רוחש כלפיהם – וזו, בישראל 2005, אינה רבה. אדרבה, בציבור הישראלי יש חוסר שביעות רצון מההנהגה הפוליטית והשלטונית ומרשויותיה. תרשים 25 שלהלן מציג נתונים על מידת האמון של הציבור במוסדות מרכזיים בישראל בשלוש השנים האחרונות.²⁹

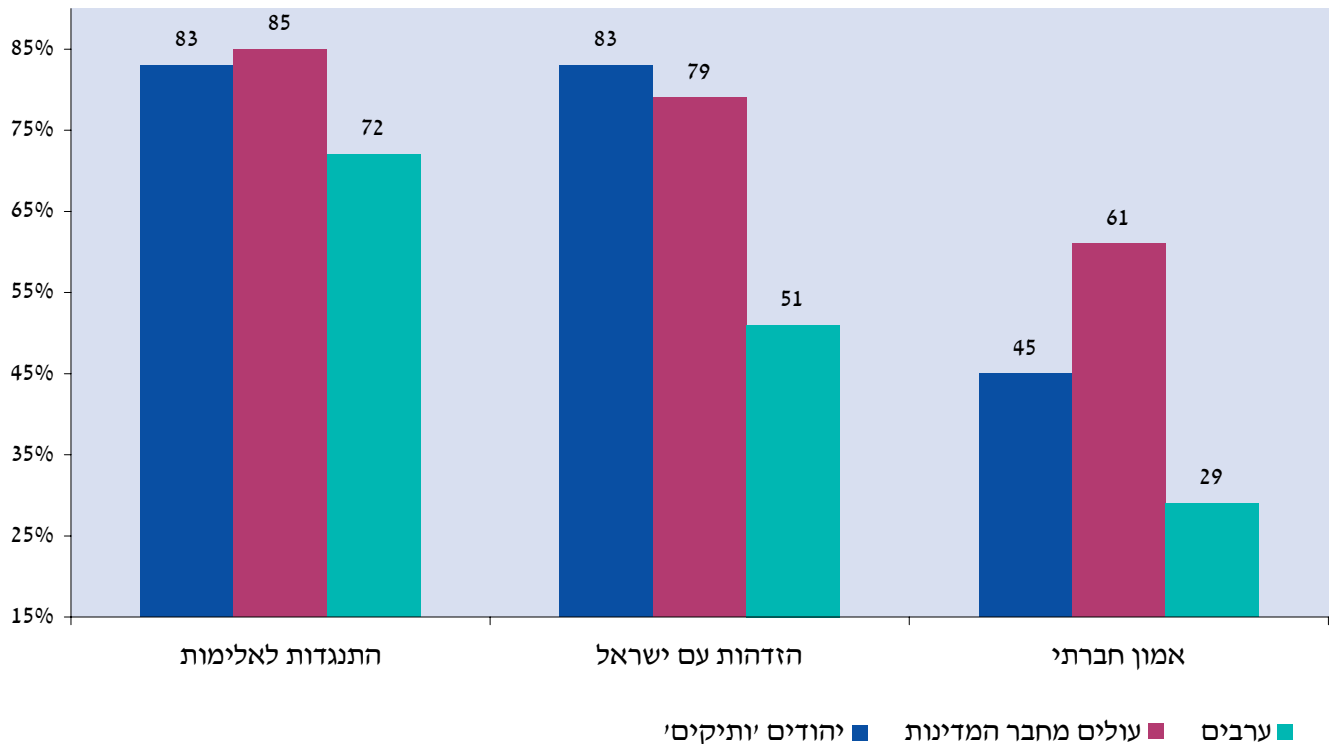
תרשים 24 שלהלן מציג את העמדות של שלושת המגזרים בהיבט היציבות.

בתרשים ניכרים הבדלים גדולים בין הציבור הערבי לבין הציבור היהודי בכללו (עולים וותיקים) בקשר למידת ההזדהות עם ישראל. כמחצית מהציבור הערבי רואה עצמה חלק ממדינת ישראל ומבעיותיה, לעומת כ-80% בקבוצות האחרות. כמו כן, קיים הבדל בין הציבור הערבי לבין כלל הציבור היהודי באשר להתנגדות לאלימות. כ-72% מהציבור הערבי סבורים כי אין להצדיק שימוש באלימות להשגת מטרות פוליטיות בשום מצב, לעומת כ-85% בקרב היהודים.

תרשים 24

קיום עמדות דמוקרטיות בהיבט היציבות בקרב קבוצות בציבור הישראלי: יהודים 'ותיקים', עולים מחבר המדינות וערבים

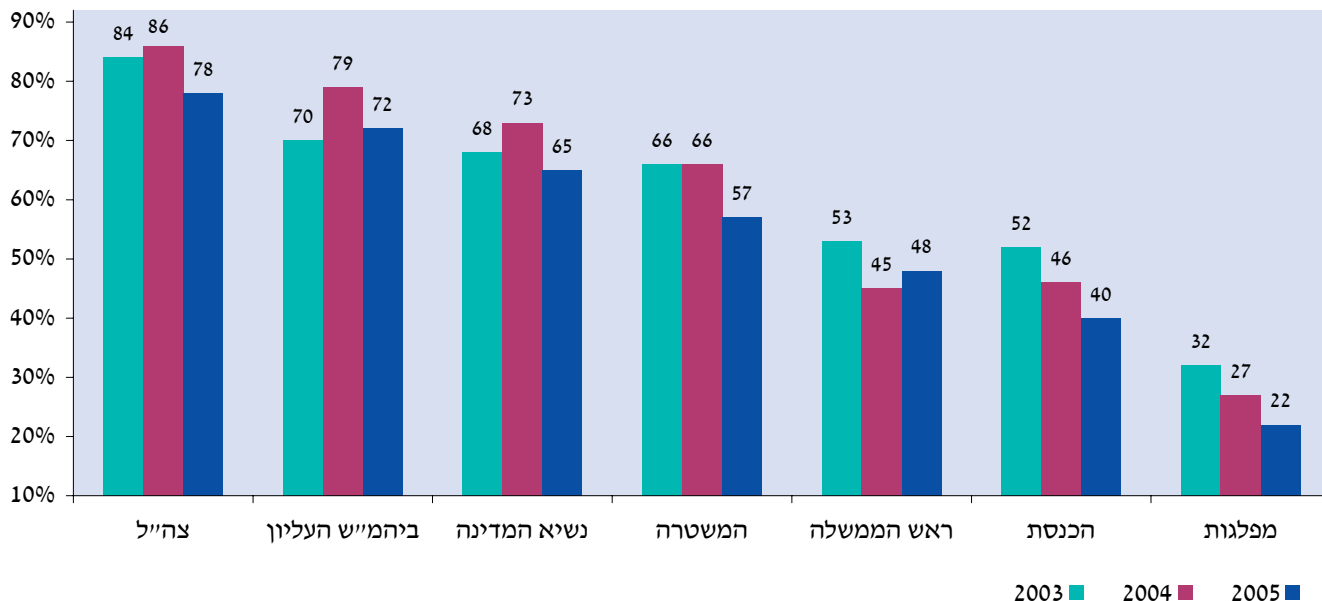
ציון גבוה = ביטוי עמדות התואמות נורמות דמוקרטיות (באחוזים)

29 הנתונים נאספו בסקר פברואר 2005 (ראו הערה 22 לעיל).

תרשים 25

אמון במוסדות מרכזיים לאורך שלוש השנים האחרונות
'באיזו מידה אתה נותן אמון בכל אחד מהאנשים או המוסדות הבאים?'
 במידה רבה ובמידה מסוימת (באחוזים)

9. הבעיה החשובה ביותר שממשלת ישראל נדרשת לטפל בה על פי תפיסת הציבור

לנוכח כל מה שנאמר לעיל עולה השאלה מה מידת החשיבות שמייחס הציבור לסוגיות העומדות בבסיס החיים הדמוקרטיים. כלומר, מה המשקל שמייחס הציבור לסוגיות של תפקוד המשטר הדמוקרטי, לנושאי המשרות הציבוריות ולשמירה על ערכים ועקרונות דמוקרטיים לעומת סוגיות בוערות – ביטחוניות, מדיניות וכלכליות. מושג על שאלה זו ניתן לקבל מהגדרתו של הציבור את הבעיה העומדת בראש סדר העדיפות של מקבלי החלטות ומעצבי המדיניות בישראל. השאלה 'מהי לדעתך הבעיה החשובה ביותר שעל הממשלה לטפל בה?' נכללה בסקרי הדמוקרטיה בשלוש

ככלל, ניתן להצביע על ירידה באמון במוסדות המרכזיים בישראל של שנת 2005 לעומת שנים קודמות. בולטת במיוחד הירידה באמון במוסדות הביטחוניים – צה"ל והמשטרה, ובמוסדות הפוליטיים – הכנסת והמפלגות.³⁰ נרשמת גם ירידה חדה באמון הציבור כלפי בית המשפט העליון. ועם זה, גם השנה זוכים המוסדות הביטחוניים והמשפטיים לאמון רב יותר של הציבור לעומת המוסדות הפוליטיים.

בשנת 2005 נרשמה עלייה של 3% במידת האמון של הציבור בראש הממשלה, אף כי פחות ממחצית הציבור נותנים בו אמון. נמשך הכרסום ההדרגתי באמון בכנסת ובמפלגות, ונכון למרס 2005, רק כחמישית מהציבור הביעו אמון רב או מסוים במפלגות הפוליטיות.

30 אם כי השינוי במידת האמון בכנסת בשנת 2005 ביחס לשנת 2004 אינו מובהק על פי מבחן טי להשוואת ממוצעים בין מדגמים בלתי תלויים, בהנחת שונות זהה. שאר ההבדלים נמצאו מובהקים. ראו נספח 2.

השנים האחרונות (2003-2005). היא הוצגה כשאלה פתוחה, וכל נשאל התבקש לענות בקצרה במילותיו שלו, מתוך ציון בעיה אחת בלבד. תשובותיהם של הנשאלים בסקר 2005 היו מגוונות מאוד והתפרסו על קשת רחבה של נושאים – ביטחוניים ומדיניים (שאלת השטחים, ההתנחלויות, האנתיפאדה, הטרור, תהליך השלום ותכנית ההינתקות), כלכליים (הבטחת היציבות והצמיחה הכלכלית וצמצום האבטלה) וחברתיים (הדאגה לחלשים, חינוך הנוער, הטיפול בהחרפת האלימות ובתאונות הדרכים, המלחמה בשחיתות הפוליטית וההגנה על זכויות הפרט). התפלגות התשובות מוצגת בלוח 2 שלהלן.

לוח 2

הבעיה החשובה ביותר שעל הממשלה לטפל בה, השוואה בין 2003, 2004 ו-2005 (באחוזים)

הנושא	N=988 יולי 2005	N=1177 מרס 2004	N=1227 ינואר 2003
תכנית ההינתקות	17.3	-	-
ביטחון (כללי)	12.7	25.9	34.8
הבעיה הפלסטינית, עתיד השטחים, ההתנחלויות	5.8	2.9	5.0
טרור, פיגועים, אנתיפאדה	2.3	4.1	3.4
גדר ההפרדה	-	1.7	-
סה"כ נושאים ביטחוניים	38.1	34.6	43.2
מדיניות חוץ, תהליך השלום (כללי)	3.9	6.2	6.8
הגעה להסדר קבע עם הרשות הפלסטינית	1.1	1.2	-
הסברת מדיניות ישראל בחו"ל	0.3	0.3	-
סה"כ נושאים מדיניים	5.3	7.7	6.8
כלכלה (כללי)	13.0	25.1	34.1
צמצום האבטלה, הבטחת תעסוקה, מניעת פיטורים	5.6	6.0	4.0
יציבות כלכלית, צמיחה, העלאת רמת החיים	0.7	0.9	0.3
סה"כ נושאים כלכליים	19.3	32.0	38.4
פנים, חברה (כללי)	7.0	7.6	5.4
חינוך, נוער	6.9	4.6	1.5
צמצום פערים, עזרה לחלשים, עוני, רווחה	6.1	5.4	0.8
אלימות בחברה	4.1	0.9	-
זכויות הפרט, שיטת הממשל, תפקוד השלטון	3.1	2.9	1.2
מלחמה בשחיתות, חיזוק שלטון החוק	2.5	0.6	1.2
אחדות העם	1.5	0.3	0.6
תאונות דרכים	1.5	0.3	0.1
קליטת עלייה, טיפול בבעיות של העולים	0.9	0.2	0.1
בריאות, פנסיה	0.7	0.4	0.1
דת ומדינה	0.6	1.1	0.3
איכות הסביבה	0.2	0.1	0.2
סה"כ נושאי פנים וחברה	35.1	24.4	11.5
אחרים	2.2	1.3	0.1

הציבורי. הדבר נכון כמובן ביחס לנושאים חדשים – כמו תכנית ההינתקות, אך גם ביחס לעניינים שהיו רלוונטיים גם קודם לכן אך שבולטותם התקשורתית עלתה השנה – כמו האלימות, בעיות הנוער, תאונות הדרכים והמלחמה בשחיתות.

בקרב התשובות שניתנו יש גם כאלה שנגעו בנושאים 'דמוקרטיים' הנכללים במדד: צמצום הפערים (השוויון החברתי), האלימות בחברה (היציבות), זכויות הפרט, שיטת הממשל ותפקוד השלטון, המלחמה בשחיתות וחיזוק שלטון החוק ויחסי דת-מדינה. ואולם שיעור המשיבים שהגדירו סוגיות אלו כחשובות ביותר ומצריכות טיפול הממשלה נמוך מאוד. מתוך התשובות שנגעו לסוגיות הקשורות לעולם התוכן הדמוקרטי, שתי הסוגיות שהוגדרו כחשובות ביותר על ידי מרבית הנשאלים ב-2005 הן צמצום הפערים בחברה (כ-6%) והאלימות (כ-4%). סוגיות הנוגעות לתפקוד המשטר ולקיומה של מערכת הערכים הדמוקרטית זכו לשיעורי תמיכה נמוכים אף יותר: רק כ-3% מהנשאלים הצביעו על זכויות הפרט, שיטת הממשל ותפקוד השלטון כבעיה החשובה ביותר, ופחות מהם ציינו את המלחמה בשחיתות וחיזוק שלטון החוק. פחות מ-1% מייחס את החשיבות הרבה ביותר ליחסי דת-מדינה. עם זאת, נראה כי בדרך כלל חשיבותן של מקצת הסוגיות הנוגעות לתפקוד המשטר הדמוקרטי וקיומם של ערכים דמוקרטיים עלתה דווקא בשנים האחרונות.

כפי שנראה בלוח, בראש הרשימה ניצבת תכנית ההינתקות.³¹ זאת, כמובן, לנוכח הדומיננטיות של התכנית בשיח הציבורי המדיני-ביטחוני בתקופה שקדמה לעריכת הסקר, ואף ביתר שאת לאחריה. בקרב מי שצינו את תכנית ההינתקות כבעיה המרכזית שעל הממשלה לטפל בה היו שאמרו שהממשלה צריכה לדאוג לביצוע מוצלח שלה, ואחרים טענו שהממשלה חייבת לבטל אותה. עם זה, המקום הגדול שתופסת ההינתקות לא הביא לעלייה של ממש בשיעור העוסקים בסוגיות ביטחוניות ומדיניות הנלוות לה. לצורך ההקבלה, מעניין להשוות את תפיסת הציבור בעניין מרכזיותה של תכנית ההינתקות עם תפיסתו בעניין מרכזיות הקמתה של גדר ההפרדה במרס 2004. בסקר שנערך בעיצומה של בניית הגדר אשתקד רק כ-2% ציינו אותה כבעיה העיקרית המחייבת טיפול של הממשלה.

בסקרים שנערכו בשלוש השנים האחרונות נשמרת החלוקה השווה פחות או יותר בין המשיבים שצינו את הסוגיות הביטחוניות/מדיניות כחשובות ביותר לבין מי שהדגישו סוגיות כלכליות וחברתיות. בעניינים הכלכליים והחברתיים ניכרת בשנים האחרונות מגמה ברורה ומובהקת של מעבר מהתמקדות בנושאים כלכליים וטהורים להתעסקות בסוגיות בעלות היבט חברתי. בדרך כלל, הממצאים מרמזים על מרכזיותה של התקשורת בעיצוב סדר היום הציבורי (agenda setting), כך שיש התאמה רבה בין סדר היום התקשורתי לזה

חלק שני

לציון עשור לרצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל

א. רקע

ואת השלכותיו על החברה והדמוקרטיה הישראלית. בהמשך יוצג ניתוח של השפעות הרצח על התרבות הפוליטית בישראל, ולאחריו מיפוי של טיפוסי הזהות בחברה הישראלית בראי השסעים החברתיים וסלעי המחלוקת. נחתום בסקירה קצרה של המחקרים המובילים שעסקו בסוגיות שנבחנו במחקר זה, ובהן הסיבות לרצח, תחושות הציבור ותגובותיו לרצח, דמותו של יצחק רבין בזיכרון הקולקטיבי והשפעות הרצח על החברה והדמוקרטיה הישראלית.

בנאום האחרון בהפגנת 'כן לשלום – לא לאלימות', שנערכה בכיכר מלכי ישראל בליל ארבעה בנובמבר 1995, קבע ראש הממשלה יצחק רבין: 'אלימות היא כרסום יסוד הדמוקרטיה הישראלית'.³² דקות אחדות לאחר מכן נשמעו שלוש יריות שגרמו למותו וזעזעו את אמות הסיפים של החברה והדמוקרטיה הישראלית. ננסה לעמוד עתה על השפעות הרצח על החברה והפוליטיקה בישראל בעשור האחרון. ראשית, נציג ממצאים של סקר דעת קהל שיוחד כולו לדיון בתפיסת הציבור הישראלי את יצחק רבין, את מעשה הרצח

32 "רבין, הנאום האחרון, רודף שלום: נאומי השלום של ראש הממשלה יצחק רבין, תל אביב: זמורה ביתן, 1995, עמ' 253.

ב. יצחק רבין בראי דעת הקהל הישראלית 2005

התכונות המיוחסות לרבין בציבור הישראלי; ולבסוף, ההשפעה של רבין ודרכו המדינית על עמדות הציבור בנושאי שלום וביטחון. לצורך כך נבחנה החפיפה בין זיהוי הציבור את רבין עם עמדות מדיניות מסוימות לבין מידת התמיכה שלו בעמדות אלה.

אחת הדרכים המקובלות לבחינת יחסו של הציבור כלפי מנהיג או אישיות היא לבקש מהנשאלים לבטא את מידת האהדה/סלידה שלהם כלפי האישיות הזאת. במסגרת סקר זה ביקשנו מהנשאלים לבטא את מידת האהדה/סלידה שלהם כלפי מנהיגים פוליטיים בולטים בהיסטוריה הישראלית. לוח 3 שלהלן מפרט את מידת האהדה שרוחש הציבור לשבעה מנהיגים שונים לאורך השנים, מתוך הבחנה בין נשאלים ערבים ליהודים.

כפי שנראה בלוח, נכון לשנת 2005, דוד בן-גוריון ומנחם בגין הם המנהיגים האהודים ביותר בחברה הישראלית.³³ אחריהם ניצב יצחק רבין, ואילו אריאל שרון ושמעון פרס זכו לאהדה פחותה בהרבה.

דמותו של יצחק רבין כראש ממשלה, כמנהיג וכמצביא תופסת מקום של כבוד בהיסטוריה וביזכרון של החברה הישראלית. במלאות עשור לרצח רבין, נערך במסגרת פרויקט מדד הדמוקרטיה סקר דעת קהל שיוחד לבחינת היבטים שונים של דמותו של רבין, של מעשה הרצח ושל השפעת הרצח על החברה, על הציבור ועל הדמוקרטיה בישראל. הסקר נערך ביולי 2005 בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל (גיל 18 ומעלה), היהודית והערבית. המדגם כלל 2004 נשאלים, שרואיינו בטלפון בשפות עברית, ערבית ורוסית.

1. דמותו של יצחק רבין בזיכרון הקולקטיבי

דמותו של רבין ודרכו המדינית היו ועודן שנויות במחלוקת בחברה הישראלית. לפיכך עלתה השאלה כיצד תיחקק ותשתמר דמותו של רבין בזיכרון הקולקטיבי. שאלה זו הועמדה למבחן במסגרת הסקר מכמה היבטים: מידת האהדה של הציבור כלפי יצחק רבין לעומת האהדה לראשי ממשלה אחרים בישראל;

לוח 3

ממוצע רמת האהדה של הציבור הישראלי כלפי ראשי ממשלה בישראל בחלוקה על פי לאום

'ציון את מידת תמיכתך או דחייתך לגבי כל אחד מהאנשים הבאים,

כאשר 1 מסמן דחייה/שנאה ו-10 מסמן תמיכה/אהדה'

ערבים בלבד	יהודים בלבד	כלל המדגם	
4.27	7.68	7.12	דוד בן-גוריון
4.51	7.55	7.05	מנחם בגין
7.57	6.63	6.79	יצחק רבין
5.95	5.29	5.40	שמעון פרס
3.43	5.57	5.23	אריאל שרון
2.89	4.64	4.36	בנימין נתניהו
3.98	3.51	3.58	אהוד ברק

33 כדאי לציין כי שיעור הלא משיבים בסולמות האהדה/דחייה לרבין היה 11%, לבגין – 8%, ולכל השאר – לא יותר מ-3%. זאת מכיוון שחלק מן המרואיינים, צעירים בעיקר, חשו שאינם מכירים את בן-גוריון ובגין די הצורך לחוות דעה.

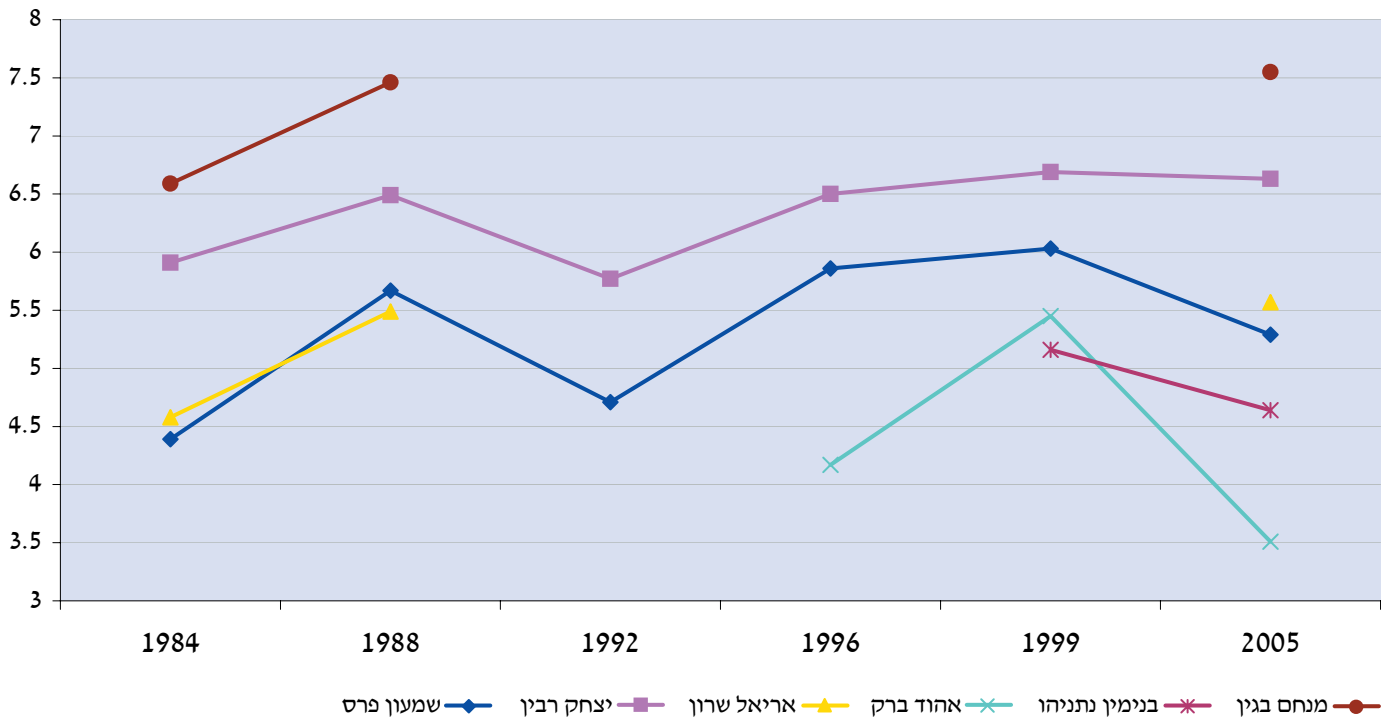
לעומת זאת, בציבור היהודי דוד בך גוריון ומנחם בגין הם האהודים ביותר, ויצחק רבין בא אחריהם בפער קטן.

במבט ראשון נראה כי המשותף לשלושת המנהיגים האהודים ביותר הוא העובדה שכולם אינם עוד בחיים. על פי זה, ניתן לחשוב שהאהדה שמביע הציבור כיום כלפי אותם מנהיגים, ובכללם רבין, נעוצה בתפיסה נוסטלגית של העבר ואידאליזציה של המנהיג שאיננו עוד. אלא שבחינת מידת האהדה שרוחש הציבור למנהיגים שונים לאורך זמן מערערת הנחה זו. תרשים 26 שלהלן מציג את ממוצע האהדה שרוחש הציבור היהודי לאותם מנהיגים בשנים 1984-2005.

עוד ניתן לראות בלוח 3 הבדלים גדולים בין הציבור היהודי לציבור הערבי מבחינת האהדה למנהיגים. בייחוד בולט ההבדל ביחס לאהדה ליצחק רבין: בציבור הערבי הוא המנהיג הישראלי האהוד ביותר, והיחיד שזכה בשיעורי אהדה גבוהים בקרב יותר ממחצית הנשאלים.³⁴ אחריו, שיעור האהדה הגבוה ביותר בקרב הערבים מיוחס לשמעון פרס. מעניין כי שיעורי האהדה של הציבור הערבי כלפי ראשי הממשלה השונים אינם חופפים לחלוטין את שיוכם הפוליטי של המנהיגים. כך, מנחם בגין זוכה לשיעורי אהדה גבוהים יותר מדוד בך גוריון, ושיעורי האהדה שרוחש ציבור זה לאריאל שרון אינם שונים בהרבה מאלו שהוא רוחש לאהוד ברק.

תרשים 26

ממוצע רמת האהדה של הציבור היהודי כלפי מנהיגים שונים בישראל, 1984-2005³⁵
 'ציון את מידת תמיכתך או דחייתך לגבי כל אחד מהאנשים הבאים, כאשר 1 מסמן דחייה/שנאה ו-10 מסמן תמיכה/אהדה' (מדגם יהודי בלבד)

34 כ-73% מערביי ישראל דווחו על אהדה לרבין בקטגוריות הגבוהות (7-10). המנהיג הבא אחריו הוא שמעון פרס: 47% מערביי ישראל דווחו על אהדה כלפיו (בקטגוריות 7-10).

35 דוד בך גוריון אינו מופיע בתרשים זה משום שלא היו בידינו נתונים על האהדה כלפיו על פני זמן.

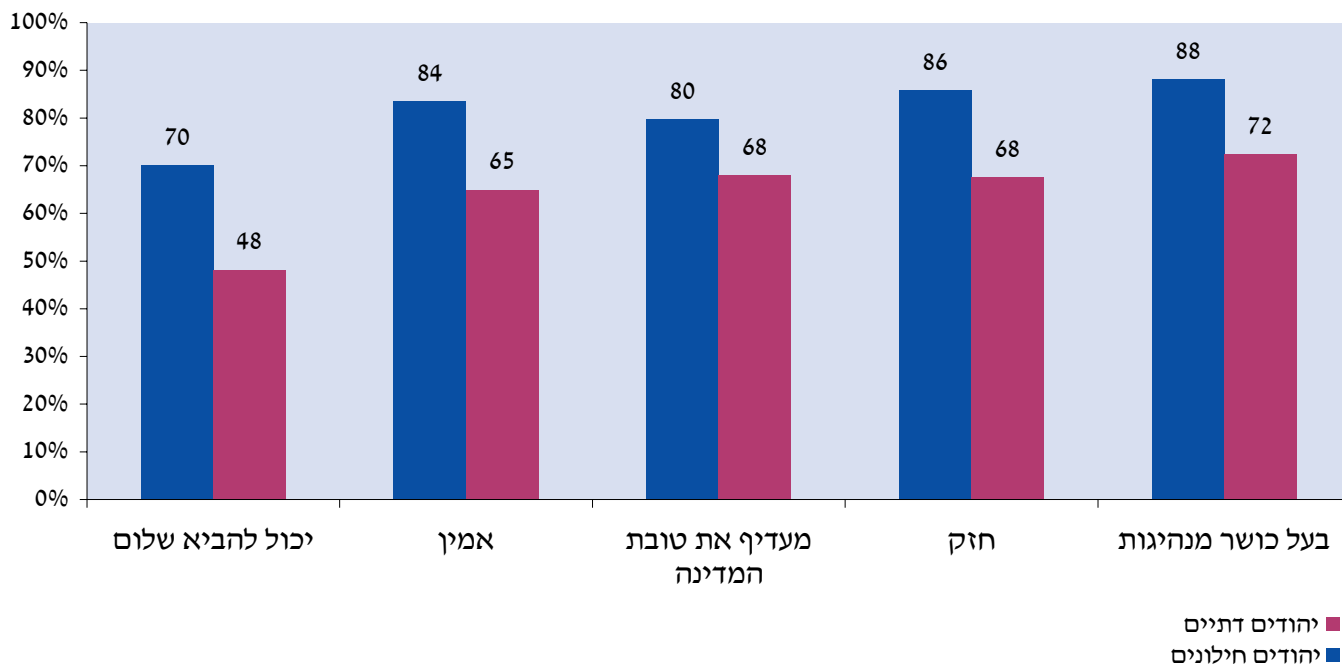
לביסוס. בדרך כלל, האהדה ליצחק רבין הייתה גבוהה לאורך הזמן, גם שנים רבות טרם הירצחו. אמנם ביוני 1992, מיד לאחר היבחרו לראשות הממשלה, נרשמה ירידה קלה באהדת הציבור היהודי כלפי רבין, אולם בין 1992 למאי 1996, כחצי שנה לאחר הרצח, תועדה עלייה של ממש בשיעור האהדה כלפיו. מאז ועד היום נותר שיעור האהדה לרבין קבוע למדי. נראה אפוא כי הציבור הישראלי רוחש לאורך השנים אהדה מיוחדת ליצחק רבין יחסית למנהיגים אחרים, וכי מקור האהדה אינו אידאליזציה שעלולה הייתה להתרחש בעקבות הרצח.

הדירוג של ראשי הממשלה על פי מידת האהדה שהציבור רוחש להם נשמר לאורך זמן, ואינו מושפע באופן ישיר ומוחלט מתקופת כהונתם, נסיבות פרישתם מהמערכת הפוליטית או מועד מותם ונסיבותיו. כך, לאורך השנים זוכה מנחם בגין לאהדה הגדולה ביותר של הציבור, ולאחריו – יצחק רבין. מעניין לציין ששמעון פרס ואריאל שרון זוכים לשיעורי תמיכה דומים בציבור היהודי.

לנוכח נסיבות מותו של רבין היה אפשר להניח ששיעור האהדה כלפיו יגדל בצורה ניכרת לאחר מותו. ואולם, כפי שעולה מתרשים 26, הנחה זו אינה זוכה

תרשים 27

ייחוס תכונות ליצחק רבין בקרב הציבור היהודי בשנת 2005, על פי נטייה לדתיות³⁶
'לפנין רשימה של תכונות של מנהיגים. לגבי כל אחת מהן, באיזו מידה היא מתאימה ליצחק רבין'
(מתאים מאוד ומתאים; מדגם יהודי בלבד; באחוזים)

* כל ההבדלים נמצאו מובהקים ברמת ביטחון 99% ויותר במבחן ANOVA.

36 החלוקה לדתיים וחילונים נערכה על פי השאלה 'באיזו מידה אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית?' ('אינני שומר על המסורת כלל' ואני שומר במקצת על המסורת, לעומת 'אני שומר במידה רבה על המסורת' ואני שומר על המסורת על כל דקדוקיה').

לשמאל הפוליטי ייחסו לרבין כל אחת מהתכונות שהוצגו – כמעט ללא הבחנה – בעוד שהנוטים לימין הפוליטי נטו להבחין בין תכונות שונות.

לבסוף, בחנו את השפעתו של יצחק רבין על עמדות הציבור בנושאי שלום וביטחון; כלומר, בדקנו האם העובדה שרבין מזוהה עם תפיסה מסוימת תגביר את כוח המשיכה שלה. לצורך כך חולק המדגם לשניים: חצי מהנשאלים התבקשו להביע את מידת הסכמתם לכמה היגדים של רבין בנושאי שלום וביטחון, אך בלי שצוין כי הוא היה זה שאמר אותם; והחצי האחר של הנשאלים התבקשו להביע את מידת הסכמתם לאותם ההיגדים בדיוק, אך מתוך ייחוסם לרבין.

הממצאים מלמדים כי לפחות מחצית הציבור מסכימה עם כל אחת מהאמירות של רבין, גם כאשר הן יוחסו לרבין וגם כאשר הן לא יוחסו לו. האמירה המקובלת ביותר, שלה הסכימו יותר מ-90% מהציבור, היא: 'עדיפה דרך השלום מאשר דרך המלחמה', והאמירה השנייה ביותר במחלוקת היא: 'הדרך אל השלום עוברת גם בארגוני הטרור', שזכתה להסכמה מצד כ-54% מהציבור בלבד. ואולם, כפי שניתן לראות בתרשים 29, כאשר אמירה מסוימת מיוחסת ליצחק רבין, הציבור נוטה להסכים לה יותר. הדבר הבולט במיוחד ביחס לאמירה הפחות מקובלת על הציבור – 'הדרך אל השלום עוברת גם בארגוני הטרור' (כאשר התבטאות זו לא יוחסה לרבין, הסכימו לה כמעט מחצית הנשאלים, ואילו כאשר צוין שרבין הוא שאמר אותה, עלתה התמיכה בה לכמעט 60%). יוצאת דופן האמירה הידועה של רבין 'צריך לתת לפלסטינים להילחם בטרור, כי הם יעשו זאת בלי בגיץ' ובלי 'בצלם': כ-55% מהנשאלים הביעו הסכמה לאמירה זו, בלא קשר לאומרה. נראה אפוא כי ראש הממשלה רבין הוא 'דמות חיובית', ועצם הזכרת שמו עשויה להגביר את הנטייה להסכמה עם דבריו, גם אם הם שנויים במחלוקת.

לצורך ניתוח מעמיק יותר של יחסו של הציבור לרבין, נתבקשו הנשאלים לדרג באיזו מידה תכונות חיוביות המייחסות לרבין (ובהן כושר מנהיגות, חזק, אמינות, היכולת להביא את השלום והעדפת טובת המדינה על פני טובת המפלגה) אכן מתאימות לו. מהממצאים עולה כי רוב גדול (72%-84%) בקרב כלל הציבור ייחס התאמה או התאמה רבה של כל אחת מהתכונות הללו לרבין.³⁷ בהקשר זה חשוב להבחין בין קבוצות ומגזרים שונים באוכלוסייה. תרשימים 27 ו-28 מציגים את הפילוח של המענה לשאלה זו על פי נטייה לדתיות ועמדות פוליטיות. ככלל, רוב הציבור בכל אחת מהקבוצות הללו – דתיים כחילונים, ימניים כשמאלנים – נוטה לתפוס את יצחק רבין כבעל כושר מנהיגות, חזק, אמיין ודואג לאינטרס הציבורי. עם זאת, יש הבדלים גדולים בייחוס התכונות החיוביות לרבין על פי ההשתייכות לקבוצה.

כפי שניתן לראות בתרשים, יהודים חילונים נוטים לייחס לרבין תכונות חיוביות יותר משומרי מסורת. אך שתי הקבוצות מצביעות על כושר מנהיגות כעל תכונתו החשובה ביותר של רבין (כ-72% מהיהודים הדתיים וכ-88% מהיהודים החילונים ייחסו לו אותה). התכונה הפחות מיוחסת לרבין על דעת דתיים וחילונים כאחד היא היכולת להביא שלום. זוהי גם התכונה השנייה במחלוקת ביותר בין שתי קבוצות אלה – כ-48% מהיהודים הדתיים ייחסו אותה לרבין לעומת כ-70% מהחילונים (פער של כ-22%).

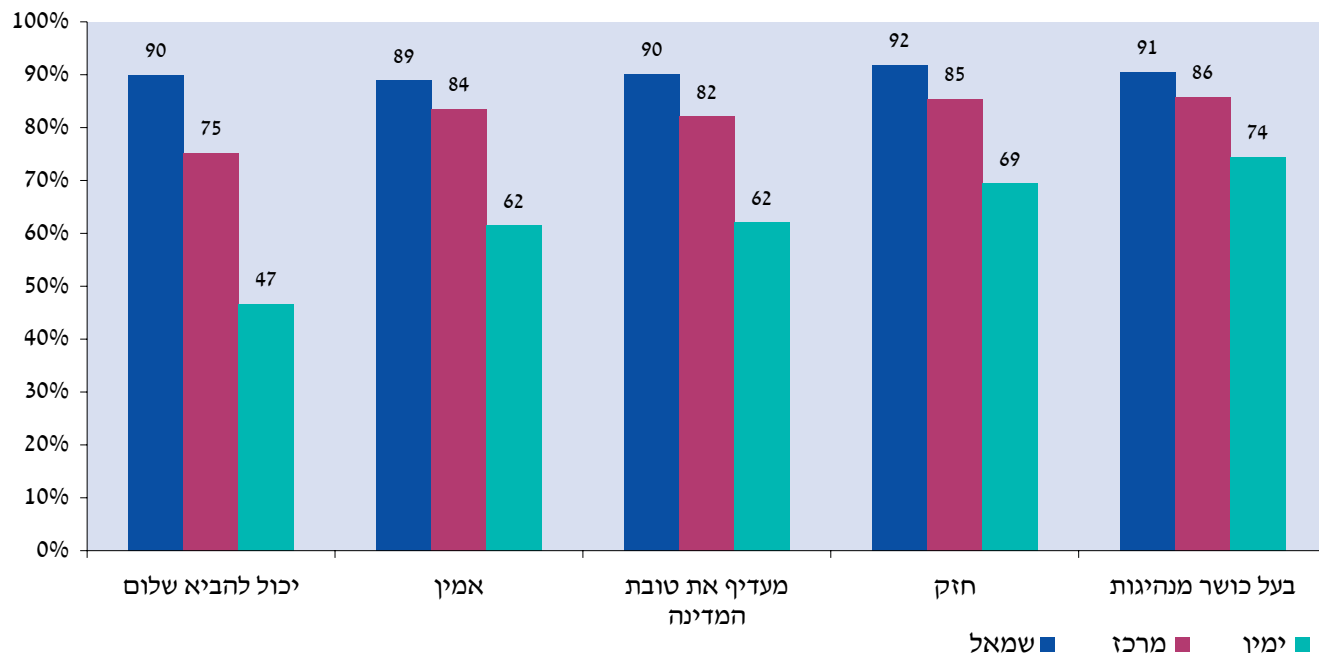
דפוס דומה ניתן לראות בתרשים 28, שבו מוצג פילוח ייחוס התכונות לרבין על פי נטייה פוליטית.

כמוצג כאן, הנוטים לשמאל הפוליטי מייחסים לרבין תכונות חיוביות יותר מן הנוטים למרכז, ואלה הנוטים למרכז מייחסים לרבין תכונות חיוביות יותר מן הנוטים לימין הפוליטי. גם כאן, התכונה המוערכת ביותר היא כושר המנהיגות של רבין, ואילו התכונה המוערכת פחות והשנייה במחלוקת ביותר בין הקבוצות היא יכולתו להביא שלום. ואולם, כדאי לשים לב כי כ-90% מהנוטים

37 סקרים מראים כי הציבור ייחס בדרך כלל תכונות חיוביות ליצחק רבין גם בעבר, גם אם במידה פחותה. בדצמבר 1976, בעת הקדנציה הראשונה של רבין כראש ממשלה, השיבו 70% מהציבור היהודי בישראל כי לרבין יש כושר מנהיגות (במידה רבה מאוד, רבה ומסוימת), 72% השיבו כי הם סומכים על רבין בזמן משבר ובשעת חירום (במידה רבה מאוד, רבה ומסוימת), ו-63% השיבו כי רבין מעורר את אמונם כראש ממשלה (במידה רבה מאוד, רבה ומסוימת). נתונים דומים למדי נמצאו גם בשנת 1977. מכל מקום, קשה להשוות נתונים אלה לממצאים המובאים כאן בגלל שוני ברוחב הסקלה (ארבע לעומת חמש קטגוריות).

תרשים 28

ייחוס תכונות ליצחק רבין בקרב הציבור הישראלי בשנת 2005, על פי עמדה פוליטית³⁸
'לפנין רשימה של תכונות של מנהיגים. לגבי כל אחת מהן, באיזו מידה היא מתאימה ליצחק רבין'
 (מתאים מאוד ומתאים; באחוזים) *

* כל ההבדלים נמצאו מובהקים ברמת ביטחון 99% ויותר במבחן ANOVA.

86% מכלל המרואיינים השיבו על השאלה. שיעורי תשובה נמוכים יחסית נרשמו בקרב אזרחי ישראל הערבים (73%) ואצל העולים מחבר המדינות (71%). מגוון התשובות שהתקבלו היה רחב, ונראה שמרבית המרואיינים השתדלו לתת תשובה רצינית ולא טריוויאלית. בניתוח התפלגות התשובות בקרב המרואיינים ניכרת השפעתם של משתנים שונים, בהם לאום הנשאל, מידת הדתיות והנטייה הפוליטית לימין או לשמאל.³⁹ להלן יובאו פילוחים על פי המשתנים האלה. לוח 4 שלהלן מציג את התפלגות התשובות לשאלה בדבר האשם העיקרי ברצח רבין בחלוקה ל-13 קבוצות בסיסיות, מתוך השוואה בין המרואיינים היהודים לערבים.

2. שאלת האשמה – הסברים וסיבות למעשה הרצח

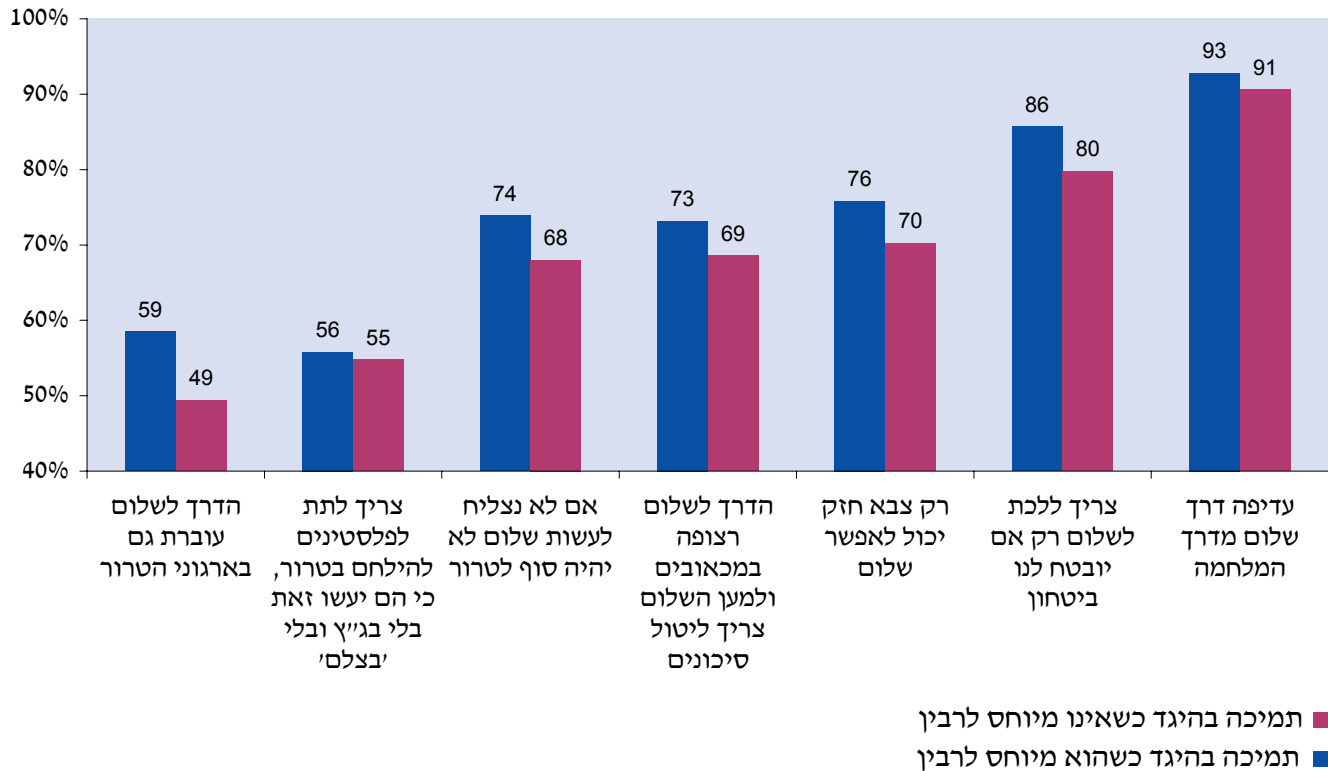
חוקרים, עיתונאים ואנשי ציבור רבים עוסקים מאז רצח רבין בשאלה מי אשם ברצח: האם מעגל האשמה נפתח ונסגר ביגאל עמיר ומהו האופן שצריך לנהוג בו כתוצאה מכך. כדי לבחון אמפירית את התפלגות הציבור ביחס לשאלת האשמה ברצח, הוצגה בסקר יולי 2005 שאלה פתוחה: 'מיהו לדעתך האשם העיקרי ברצח של יצחק רבין? יכולתך לציין שם של אדם, קבוצה, מוסד או גוף'. השאלה נוסחה כך שיהיה ברור לנשאלים שכוונתה איננה לברר עובדתית מי רצח את יצחק רבין, אלא להבין מן לדעת המרואיינים, הוא האדם, הקבוצה או הגוף שעליהם רובצת עיקר האחריות לרצח.

38 החלוקה לימין שמאל ומרכז נעשתה על פי השאלה 'היכן היית מדרג את עצמך על פני רצף שמאל ימין, כאשר 1 הוא הקצה הימני ו-7 הוא הקצה השמאלי?' (3-1 = ימין, 4 = מרכז, 5-7 = שמאל).

39 המוצא העדתי והוותק בארץ לא נמצאו משפיעים על התשובה לשאלה מיהו האשם העיקרי ברצח יצחק רבין. כמו כן לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין גברים לנשים ובין צעירים למבוגרים.

תרשים 29

הסכמה עם היגדים בנושאי שלום וביטחון, כאשר הם מיוחסים או אינם מיוחסים ליצחק רבין*
'לפנין סדרה של אמירות בנושאי שלום וביטחון. באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחת מהקביעות', 'לפנין סדרה של אמירות של יצחק רבין בנושאי שלום וביטחון. באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחת מהקביעות'; (במידה מסוימת ובמידה רבה; באחוזים)

* כל ההבדלים, למעט ההבדל במידת ההסכמה עם ההיגד 'צריך לתת לפלסטינים להילחם בטרור', נמצאו מובהקים ברמת ביטחון 99% ויותר במבחן t למדגמים בלתי תלויים.

השלום, המתנחלים, אנשי ארץ ישראל השלמה וגוש אמונים, 'הימין' או 'הימניים'. עוד כ-3% טענו שמי שהסית נגד רבין אשם ברצח, בלי לציין למי כוונתם במפורש.

המעגל השלישי, הוא המעגל הרחב יותר של הציונות הדתית, זכה להתייחסות מועטה יחסית. רק כ-4% מהמרואיינים הצביעו באופן כללי על הדתיים, הרבנים, הממסד הדתי או החינוך הדתי. עוד 4% דיברו על דתיים קיצוניים, פנטיים, משיחיים, או ספציפית על הרבנים שהוציאו פסקי הלכה נגד רבין, שאותם יש לשייך למעשה למעגל השני, המצומצם יותר.

הקבוצה הגדולה ביותר מקרב הנשאלים התייחסה אל המעגל הפנימי, המצומצם, המתמקד ביגאל עמיר, בדמותו, באישיותו, במניעיו ובעברו. היו ציינו רק את שם הרוצח, והיו שהתייחסו לקווים באופיו, לפרופיל הפסיכולוגי שלו או לאידאולוגיה שבה החזיק. עוד 2% האשימו את הוריו של יגאל עמיר או אנשים מסביבתו הקרובה כמי שהשפיעו עליו.

הקבוצה השנייה בגודלה התייחסה אל המעגל השני, הקבוצה הפוליטית-אידאולוגית שאליה השתייך יגאל עמיר. כ-18% הפנו אצבע מאשימה כלפי הימין הפוליטי (9% ציינו את הימין הקיצוני, והשאר דיברו על מתנגדי

התפלגות התשובות לשאלה מיהו האשם העיקרי ברצח יצחק רבין (באחוזים)

האשם	N=1,726 כללי	N=1,491 יהודים	N=235 ערבים
יגאל עמיר	35.6	37.2	25.5
הימין הפוליטי	17.7	14.7	36.6
שירותי הביטחון	10.7	11.8	3.4
הדתיים, הרבנים	8.1	7.3	12.8
החברה כולה, האווירה הכללית	6.0	5.3	10.6
יצחק רבין בעצמו	5.4	6.0	1.7
המערכת הפוליטית בכללותה	4.4	4.5	3.8
המסיתים נגד רבין	3.4	3.9	0.4
אישים ספציפיים	2.4	2.5	1.7
סביבתו הקרובה של יגאל עמיר	1.9	1.9	1.7
השמאל הפוליטי	1.7	1.9	0.4
אמצעי התקשורת	1.1	1.2	0.4
תאוריית קונספירציה	0.5	0.5	-
אחר	1.3	1.3	0.9

לשכנע את העם בצדקת דרכו ועוד. עוד 2% האשימו את סביבתו הקרובה של רבין, את מפלגת העבודה או את השמאל הפוליטי בכללו.

היו עוד תשובות מעטות הראויות בכל זאת לציון בשל ייחודיותן: הדמוקרטיה, חופש הביטוי, רמיסת שלטון החוק, חוסר הסובלנות, אי-ההליכה בדרך התורה, רצון השם או הגורל. היו גם שצינו שמות של אישים פוליטיים ספציפיים, בראשם שמעון פרס ובנימין נתניהו ואחריהם אריאל שרון, אביגדור ליברמן, יוסי ביילין, אבישי רביב ויאסר ערפאת. כמה מרואיינים תלו את הרצח בתאוריות קונספירציה למיניהן, שעל פיהן לא יגאל עמיר הוא שרצח את יצחק רבין.⁴⁰

ניתן לראות שמי שמאשימים ברצח את שירותי הביטחון בכלל, ואת השב"כ בפרט, הם בעיקר מרואיינים יהודים, וגם אלו הסבורים שיצחק רבין אשם ברצח שלו עצמו הם ברובם המכריע יהודים. אצל המרואיינים הערבים, לעומת זאת, ניכרת הנטייה להתייחס למעגל

המעגל הרביעי והרחב ביותר, שזכה להתייחסות של כ-10% מהמדגם, הוא זה של המדינה, מוסדות השלטון, הפוליטיקאים, המפלגות, הקיטוב הפוליטי, האווירה הכללית, התקשורת, החברה כולה וכיוצא באלה. מעניין לציין שכ-8% מהמרואיינים הערבים ייחסו את האשמה לכלל הציבור היהודי בישראל, באמרו שהיהודים (או הציונים) אשמים ברצח רבין.

היו נשאלים שלא התייחסו אף לאחד ממעגלי האשמה והתמקדו לא במי שביצע את הרצח, ואף לא בגורמים שהכשירו את הקרקע לרצח, אלא במי שתפקידם היה למנוע את הרצח וכשלו. רובם הצביעו על השב"כ (8%), והשאר ציינו במפורש את המאבטחים של רבין, את המשטרה, את המוסד או את מערכת הביטחון בכללה.

נמצאו גם יותר מ-5% שהאשימו דווקא את הקרבן וטענו שיצחק רבין עצמו אשם ברצח, בגלל אופיו, דעותיו, מדיניותו, נכונותו להחזרת שטחים, אי-הצלחתו

40 התשובות הקונספירטיביות היו הארוכות ביותר וכללו הסברים מפותלים ביחס למי שבאמת רצח את רבין ומדוע. חלק ממצעי התאוריות הקונספירטיביות נידבו תשובות מקוריות משלהם גם לשאלות הסגורות על הלקחים מהרצח ועל העונש שנגזר על יגאל עמיר.

הדתיים, הרבנים והמסיתים נגד רבין, ועולה שיעור המאשימים את שירותי הביטחון, השמאל הפוליטי ויצחק רבין עצמו. בעוד שהחילונים ברובם מתייחסים אל שלושת מעגלי האשמה הפנימיים – יגאל עמיר, הימין הפוליטי והציונות הדתית – הרי המסורתיים, ובמידה רבה יותר הדתיים, נמנעים מלהטיל את האשמה על המחנה הפוליטי-אידאולוגי שאליו השתייך הרוצח ומייחסים את האשמה ליגאל עמיר עצמו, לשירותי הביטחון או ליצחק רבין. בולטת בהירגותה ההתפלגות אצל החרדים: כמחציתם מאשימים את שירותי הביטחון, את יצחק רבין או את השמאל, בעוד שאין אצלם כמעט איש הסבור שהאשמה היא של הימין (ומובן שאיש מהם אינו מאשים את הדתיים). תשובותיה של קבוצה זו נבדלות בהיבט נוסף – כל מציעי תאוריות הקונספירציה למיניהן, חוץ מנשאל אחד, מזהים עצמם כחרדים.

אשמה רחב יותר – הימין הפוליטי (אצל הערבים הימין הפוליטי הוא התשובה הנפוצה ביותר, ורק אחריו יגאל עמיר). ערבים לא מעטים מפנים אצבע מאשימה אל היהודים הדתיים ואל האוכלוסייה היהודית בכלל. התפלגות התשובות בקרב העולים מחבר המדינות דומה מאוד לזו של כלל המדגם היהודי. ההבדל המשמעותי היחיד הוא שהם נוטים הרבה פחות להאשים את שירותי הביטחון.

מכל משתני הרקע, בתשובה לשאלה הפתוחה על האשם העיקרי ברצח רבין, המשתנה בעל ההשפעה החזקה והמובהקת ביותר על תשובות המרואיינים היהודים הוא מידת הדתיות שלהם.⁴¹ לוח 5 מציג את התפלגות התשובות לשאלה זו בקרב יהודים על פי ארבע קטגוריות של דתיות.

כפי שעולה מהלוח, ככל שעולה רמת הדתיות כן יורד שיעור המטילים את האחריות לרצח על הימין הפוליטי,

לוח 5

האשם ברצח רבין לפי מידת הדתיות* (באחוזים)

האשם	N=122 חרדי	N=163 דתי	N=381 מסורתי	N=810 חילוני
יגאל עמיר	23.8	44.2	43.0	34.8
הימין הפוליטי	0.8	2.5	11.5	20.7
שירותי הביטחון	29.5	27.0	12.6	5.6
הדתיים, הרבנים	-	0.6	4.5	11.2
החברה כולה, האווירה הכללית	3.3	6.1	3.4	6.4
יצחק רבין בעצמו	12.3	7.4	6.0	4.8
המערכת הפוליטית בכללותה	3.3	3.1	7.1	3.8
המסיתים נגד רבין	0.8	1.2	3.7	5.1
אישים ספציפיים	4.9	2.5	2.4	2.2
סביבתו הקרובה של יגאל עמיר	2.5	-	1.3	2.5
השמאל הפוליטי	7.4	2.5	1.8	1.0
אמצעי התקשורת	2.5	0.6	1.8	0.6
תאוריית קונספירציה	5.7	-	-	0.1
אחר	3.3	2.5	0.8	1.1

* הקשר מובהק לפי מבחן $\chi^2_{(39)}$ ברמה של $p < 0.0001$

41 הדבר נכון באותה מידה גם באשר למשתנה המוצג כאן – שיוך עצמי לאחת מארבע קבוצות (חילוני, מסורתי, דתי, חרדי) – וגם באשר למשתנה האחר שבדק מידת דתיות בסקר זה – מידת השמירה על המסורת הדתית היהודית (כלל לא, במקצת, במידה רבה, על כל דקדוקיה).

הפניית אצבע מאשימה לעבר המחנה הימני והדתי היא הצעד הטבעי. המגמה הזאת דומה לניתוח של רמות הדתיות, בין השאר בגלל החפיפה בין דתיות להשתייכות הפוליטית-האידיאולוגית בכל הקשור לקבוצות שסומנו לאחר הרצח כאחריות למה שאירע. באופן כללי ניתן לומר שהמשתייכים למחנה הדתי ולצד הימני של המפה הפוליטית מתקשים מסיבות מובנות להאשים ברצח רבין את המחנה שלהם עצמם,⁴² ולכן הם מעדיפים לטעון שרק יגאל עמיר לבדו אשם, או לחלופין לתלות את האשם במי שמתפקידו היה להגן על רבין, או אפילו בהתנהגותו של רבין עצמו.

משתנה נוסף הקשור באופן חזק ומובהק להטלת האחריות לרצח רבין הוא האופן שבו הנשאלים מיקמו את עצמם על רצף שמאל-ימין, כפי שנראה בלוח 6. לצורך ההצגה בלוח חולקו הנשאלים לשלוש קבוצות – מי שמיקמו עצמם בצד הימני של הרצף (דרגות 1, 2 ו-3), מי שמיקמו עצמם בדיוק באמצע (דרגה 4) ומי שמיקמו עצמם בצד שמאל (דרגות 5, 6 ו-7). ככל שאדם מגדיר עצמו ימני יותר, כך הוא ייטה פחות מטבע הדברים להאשים את מחנה הימין ברצח רבין ויעדיף להסתפק בתליית הקולר בצווארו של יגאל עמיר, או לחפש אשמים בכיוונים אחרים. בשמאל לעומת זאת

לוח 6

האשם ברצח רבין לפי מיקום על רצף שמאל-ימין* (באחוזים)

האשם	N=624 שמאל (5 עד 7)	N=462 מרכז (4)	N=590 ימין (1 עד 3)
יגאל עמיר	32.4	34.0	41.0
הימין הפוליטי	30.3	16.0	6.3
שירותי הביטחון	4.3	11.0	16.4
הדתיים, הרבנים	12.0	9.1	3.1
החברה כולה, האווירה הכללית	6.3	6.9	5.1
יצחק רבין בעצמו	1.6	5.4	9.2
המערכת הפוליטית בכללותה	3.4	3.7	5.9
המסיתים נגד רבין	4.0	3.0	2.7
אישים ספציפיים	2.7	1.5	2.9
סביבתו הקרובה של יגאל עמיר	1.6	3.5	0.8
השמאל הפוליטי	0.3	2.4	2.5
אמצעי התקשורת	0.5	1.5	1.4
תאוריית קונספירציה	-	0.2	1.2
אחר	0.6	1.7	1.5

* הקשר מובהק לפי מבחן $\chi^2_{(26)}$ ברמה של $p < 0.0001$

42 עדות נוספת לבעיה שיש לימניים ולדתיים להצביע על האשם ברצח רבין היא ששיעור המשיבים בימין נמוך יותר מבשמאל (84% לעומת 89%), ושיעור המשיבים בקרב הדתיים נמוך משיעורם בקרב החילונים (86% לעומת 90%).

לעומת כשביעית מהדתיים), והנוטים לשמאל הפוליטי – יותר מהנוטים לימין.

יש לציין קבוצה גדולה במיוחד בקרב היהודים הדתיים התופסת את העונש כחמור מדי וגורסת כי היה מקום לקצוב את עונשו של עמיר ל-15 עד 20 שנות מאסר. זאת לעומת כ-6% מהיהודים החילונים, אשר תופסים את עונשו של עמיר כחמור מדי.

תמונה דומה עולה גם מבחינת העמדות הפוליטיות. כ-18% מהנוטים ימינה מעריכים שעונשו של עמיר חמור מדי, ו-3% מהם חושבים שלא היה צורך להענישו כלל. לעומת זאת, רק כ-3% מהנוטים שמאלה גורסים שהעונש שקיבל עמיר חמור מדי, ואיש מהם אינו חושב שלא היה מקום להענישו כלל.

בהמשך בחנו את עמדות הציבור בעניין האופן שבו יש לנהוג בעמיר – כיצד צריכה רשות בתי הסוהר להתייחס אליו, האם יש לשקול את שחרורו בעודו בחיים, מה הסיכוי שישתחרר בעודו בחיים, וכן האם יש לאפשר לו להינשא, עם הזכויות הנובעות מכך.⁴³

ראשית, יש לציין כי מעט יותר ממחצית הציבור הישראלי (52%) מחזיקים בעמדה כי על רשות בתי הסוהר להתייחס לעמיר בדיוק כמו לכל אסיר אחר הנושא בעונש מאסר עולם על רצח. לעומת זאת, קבוצה גדולה של כ-46% מהציבור הביעה את עמדתה כי יש להתייחס לעמיר בחומרה רבה יותר, היות שרצח ראש ממשלה. כ-2% מהציבור חושבים שיש להקל עם עמיר, משום שהרצח נעשה על רקע פוליטי מצפוני. כמו כן, נמצא כי כמעט 20% מהציבור חושבים שיש לשקול את שחרורו של עמיר במהלך חייו, לעומת יותר מ-80% המתנגדים לכך. עם זאת, רק פחות מ-30% מהציבור מעריכים שאין סיכוי שיגאל עמיר ישתחרר מהכלא לפני מותו. הקבוצה הגדולה יותר, כמעט מחצית, מעריכה שישנם סיכויים קטנים לכך, וכ-22% מהציבור סבורים שיש סיכוי גדול שעמיר ישתחרר מבית האסורים לפני מותו.

3. תפיסת הציבור את העונש שנגזר על יגאל עמיר

במסגרת זו בחנו את עמדות הציבור הישראלי בעניין גזר דינו של יגאל עמיר, רוצח ראש הממשלה רבין, ובעניין היחס הראוי לו בעודו נושא בעונש. כאמור, עמיר הורשע ברצח רבין ובפציעתו של המאבטח יורם רובין בנסיבות מחמירות, ונדון למאסר עולם (חובה) ולמאסר מצטבר של שש שנים.⁴⁴ נוסף על כך, הוא הורשע בקשירת קשר לרצוח את ראש הממשלה ובקשירת קשר לפגוע בתושבים ערבים, ונגזר עליו עונש נוסף של שמונה שנות מאסר.⁴⁵ ב-2001 תוקן החוק,⁴⁶ ונקבע שוועדת השחרורים לא תמליץ על קציבת עונשו של אסיר עולם שהורשע ברצח ראש הממשלה ממניע פוליטי-אידאולוגי, ולא תמליץ על חנינה. זאת אף כי החוק החדש אינו פוגע בסמכותו של הנשיא לתת חנינה או לקצוב עונש.

ככלל, הסקר מלמד שיותר ממחצית הציבור הישראלי (כ-55%) סבורים שעמיר קיבל את העונש הראוי לו, 35% חושבים שהעונש היה קל מדי והיה צריך להפעיל נגדו גזר דין מוות, ו-9% סבורים שהעונש היה כבד מדי, והיה צריך לקצוב אותו ולהעמידו על 15 עד עשרים שנות מאסר (ויש אפילו 1% הטוען שלא היה מקום להענישו כלל).

תרשים 30 שלהלן מציג את התפלגות העמדות בעניין גזר דינו של יגאל עמיר, בפילוח על פי קבוצות שונות בחברה ישראלית (יהודים מול ערבים, חילונים מול דתיים, וחלוקה על פי עמדות פוליטיות).

מטבע הדברים, יש קשר בין מידת האהדה לרבין לבין העמדות בעניין העונש שהוטל על רוצחו. נטייה זו מבחינה בין ערבים ליהודים, בין יהודים חילונים לדתיים, ובין הנוטים לשמאל המפה הפוליטית לבין הנוטים ימינה. כשני שליש מערביי ישראל מביעים חוסר שביעות רצון מהעונש שקיבל עמיר וחושבים שהיה מקום להטיל עליו גזר דין מוות. זאת לעומת כ-30% מן היהודים – קבוצה לא קטנה כלל. יהודים חילונים נוטים לצדד בגזר דין מוות לעמיר יותר מיהודים דתיים (כשליש מהחילונים

43 ראו 96/3126 יגאל עמיר נ' מדינת ישראל, פ"ד נ (3) 638.

44 ראו 96/8019 יגאל עמיר נ' מדינת ישראל, פ"ד נג (4) 459.

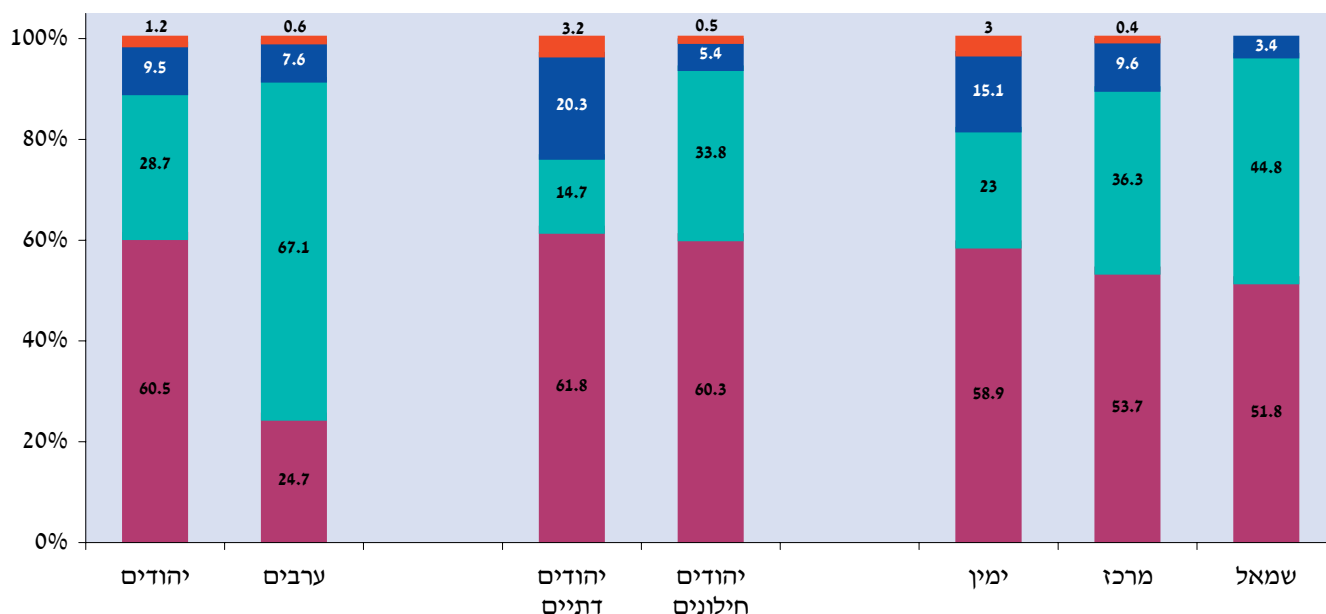
45 ראו חוק שחרור על תנאי ממאסר, תשס"א-2001.

46 להלן נוסח השאלות: 'איך לדעתך רשות בתי הסוהר צריכה להתייחס ליגאל עמיר?'; 'האם יש לשקול את שחרורו של יגאל עמיר במהלך חייו?'; 'מהם להערכתך הסיכויים שיגאל עמיר ישתחרר מהכלא לפני מותו?'; 'האם לדעתך יש או אין לאפשר ליגאל עמיר להינשא עם כל הזכויות הנובעות מכך?'

תרשים 30

עמדות לגבי גזר דינו של יגאל עמיר, בפילוח על פי קבוצות שונות בחברה הישראלית

**'מה דעתך לגבי העונש שקיבל יגאל עמיר? האם: הוא קיבל את העונש הראוי לו;
העונש קל מדי, היה צריך להפעיל נגדו גזר דין מוות; העונש חמור מדי,
היה צריך לקצוב את עונשו ל-15 עד 20 שנות מאסר'; באחוזים)**

■ העונש קל מדי, היה צריך להפעיל גזר דין מוות
 ■ קיבל את העונש הראוי לו
 ■ העונש חמור מדי, היה צריך לקצוב את עונשו ל-15 עד 20 שנות מאסר
 ■ לא היה צריך להענישו כלל

לבסוף, נבדקה הערכת הסבירות שיתרחש שוב רצח פוליטי בארץ. כמפורט בלוח 7, כ-84% מהציבור הישראלי סבורים שרצח פוליטי עלול להישנות בישראל. כמחצית מהציבור בטוחים שרצח יתרחש שוב, וכשליש חושבים שהדבר בהחלט ייתכן. גם לפני כשש שנים, בשנת 1999, סברו כך כ-78% מהציבור – רוב מוחלט של האוכלוסייה בישראל.

הנתון הבולט ביותר כאן הוא ששיעור גבוה של בני כל הקבוצות בחברה מעריכים כי רצח פוליטי עתיד להתרחש שוב. עם זאת, נראה שהנוטים לשמאל והיהודים החילונים בטוחים בכך יותר. כמעט 90%

סוגיה נוספת הבוחנת אם יש להבדיל בין רוצח ראש הממשלה לרוצח אחר קשורה לזכותו של זה לשאת אישה ולהתייחד עמה. זכות זו ניתנת בדרך כלל לאסירים בישראל, ואולם שירות בתי הסוהר דחה את בקשתו של עמיר לשאת לאישה את לריסה טרימבולר. הצעת חוק להגבלת זכותו זו של עמיר הועלתה בכנסת ונדחתה, ולבסוף פסק בית המשפט העליון כי אין לאפשר לשניים להתייחד מסיבות ביטחון.⁴⁷ ואולם, הממצאים מלמדים כי כמעט 40% מהציבור הישראלי אינם מסכימים עם פסיקה זו, והם אווזים בעמדה שיש לאפשר לעמיר לשאת אישה, עם כל הזכויות הנובעות מכך.

47 עם זאת, עמיר קידש את טרימבולר באמצעות שליח, ונישואין אלה הוכרו כתקפים על ידי בית הדין הרבני בירושלים לא מכבר, בעשרה ביולי 2005.

תחילה נבחן את ההשפעה המוצהרת של רצח רבין על עמדותיו הפוליטיות של הפרט.⁴⁸ ביולי 2005 הצהיר רוב הציבור היהודי שרצח רבין לא שינה את עמדתו בעניין תהליך השלום (79%) או את עמדתו בעניין ויתורים על שטחים (72%). ואולם במקרים שבהם הרצח שינה את עמדתו של אדם בעניין תהליך השלום, ההשפעה הייתה על פי רוב לכיוון של תמיכה בתהליך: כ-16% ממי ששינו את עמדתם בעקבות הרצח תומכים יותר בתהליך השלום, לעומת כ-5% שתמיכתם בתהליך פחתה מאז הרצח. נתונים אלה זהים לנתונים שהושגו ב-1999 וב-2005.

לעומת זאת, ההשפעה המוצהרת של הרצח על נכונות לויתורים על שטחים בציבור היהודי סימטרית למדי – כ-12% מוכנים יותר לויתורים בעקבות רצח רבין, לעומת כ-10% שמוכנים פחות לויתורים. כלומר, הגברת התמיכה בתהליך השלום, בהקשר של רצח רבין, לאו דווקא קשורה לנכונות לויתורים. ייתכן בהחלט שכוונת הנשאלים שהצהירו כי שינו את דעתם בעניין תהליך השלום היא לחתירה לשלום כערך כללי, ולא דווקא לתכנית המדינית שהוביל רבין, הכוללת גם החזרת שטחים.

מהנוטים שמאלה והחילונים היהודים חושבים שרצח פוליטי עלול לקרות שוב (במידת ביטחון זו או אחרת), לעומת כ-80% מהנוטים ימינה והיהודים הדתיים.⁴⁸ קבוצת העולים מחבר המדינות היא המעריכה פחות מהאחרות את הסבירות להישנות רצח פוליטי, אך גם בה נראה רוב גדול לעמדה שרצח פוליטי עלול להתרחש שוב בארץ (69%).

4. השפעות הרצח על הציבור, החברה והדמוקרטיה בישראל

בחלק זה נבחן באיזו מידה מייחס הציבור לרצח רבין השפעה על החברה בישראל, ומה אופי ההשפעה הזאת. ראשית, נעסוק בהשפעה המוצהרת של רצח רבין על הפרט, כלומר בהשפעות שהנשאלים מייחסים לרצח על עמדותיהם האישיות והפוליטיות ועל יחסם לקבוצות שונות בחברה. שנית, נציג את הערכות הציבור בעניין עצם קיומה של השפעה של הרצח על החברה הישראלית והחיים הציבוריים, ואת תפיסת אופייה של השפעה זו (לחיוב/לשלילה). לאחר מכן נתמקד בשלושה נושאים מרכזיים שהמחקר מסמן כמושפעים מהרצח – השלום, הדמוקרטיה והקיטוב הפוליטי בישראל.

לוח 7

הערכת הסבירות להישנות רצח פוליטי בישראל, בשנת 1999 ובשנת 2005
'האם לדעתך רצח פוליטי יכול להתרחש שוב בארץ?' (באחוזים)

יולי 2005	ספטמבר 1999	
33.6	30.3	בטוח שכן
49.9	47.3	אולי כן
13.1	14.2	אולי לא
3.4	8.1	בטוח שלא

48 ההבדלים על פי נטייה לדתיות ועל פי נטייה פוליטית מובהקים ברמת ביטחון 99% לפחות.

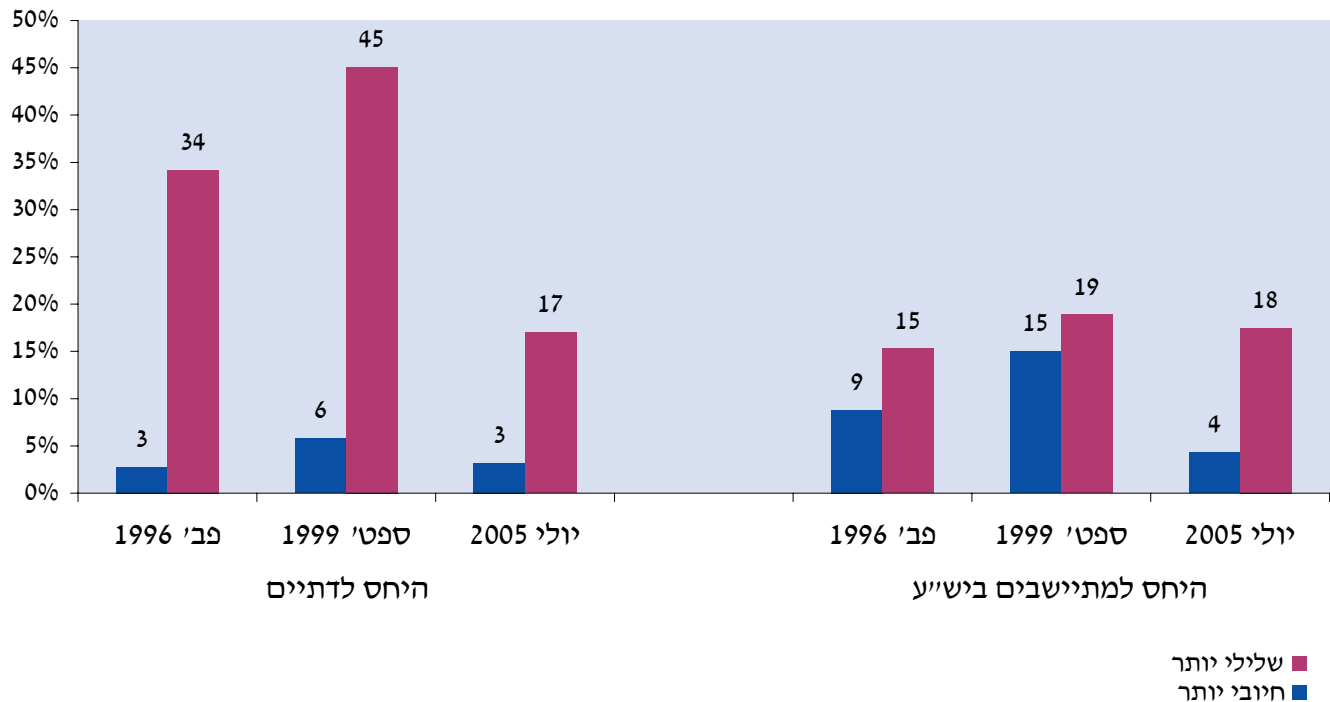
49 הנתונים בעבור כלל המדגם דומים למדי, והתפלגותם מוצגת בנספח 3.

כעת נפנה לניתוח ההשפעות של רצח רבין על יחסו של היחיד כלפי קבוצות שונות בחברה. ביולי 2005, עשר שנים לאחר הרצח, מדווח רוב הציבור היהודי שלא שינה את יחסו כלפי דתיים ומתיישבים בישי"ע; כ-80% מהיהודים ציינו כי לא חל שינוי ביחסם כלפי הדתיים, וכ-78% לא שינו את יחסם למתיישבים בישי"ע. עם זאת, כפי שניתן לראות בתרשים 31 – המציג את ההשפעה המוצהרת של רצח רבין על יחסו של הציבור היהודי לדתיים ולמתיישבים ב-1966, ב-1999 וב-2005 – כשישית מהנשאלים היהודים הצהירו כי יחסם לדתיים ולמתיישבים בישי"ע הושפע לרעה ממעשה הרצח, וכ-3%-4% הצהירו כי יחסם כלפי שתי קבוצות אלה השתפר דווקא מאז רצח ראש הממשלה יצחק רבין.⁵¹

נתון המחזק התרשמות זו הוא ההשוואה בין הצהרה על התמיכה באוסלו בזמן אמת לבין מבט לאחור. על השאלה 'במבט לאחור, מה דעתך על הסכמי אוסלו שעליהם חתמה ממשלת רבין עם הפלסטינים? השיבו 44% מהציבור היהודי שהם מתנגדים או מתנגדים בהחלט (עוד כ-20% השיבו שהם אינם תומכים ואינם מתנגדים). על השאלה 'האם תמכת בהסכמי אוסלו כשנחתמו? השיבו מחצית הנשאלים כי התנגדו או התנגדו מאוד, ומחצית השיבו כי תמכו או תמכו מאוד.⁵⁰ כלומר, נראה כי אין שינוי של ממש בעמדות הציבור היהודי בעניין תהליך אוסלו לעומת העמדות שבהן החזיק בעת כהונתו של רבין כראש ממשלה, ומדובר בשני מחנות שווים בגודלם.

תרשים 31

השפעת רצח רבין על יחסו של הציבור היהודי לדתיים ולמתיישבים בישי"ע, על פני זמן
'האם בעקבות רצח רבין השתנה או לא השתנה היחס שלך לדתיים'; 'האם בעקבות רצח רבין השתנה או לא השתנה היחס שלך למתיישבים בישי"ע'; (יותר חיובי / יותר שלילי; מדגם יהודי בלבד; באחוזים)

50 הנתונים מתייחסים למשיבים היהודים התקפים בלבד. בעבור כלל המשיבים היהודים נותרה ההתפלגות סימטרית: כ-46% תמכו או תמכו מאוד, כ-46% התנגדו או התנגדו מאוד, וכ-8% השיבו ביזמותם כי אינם זוכרים, לא התעניינו בנושא, היו צעירים מדי או לא שהו בארץ.

51 ההשוואה נעשתה ביחס לציבור היהודי, משום שנתוני העבר הוגבלו למדגם יהודי בלבד. מכל מקום, ההתפלגות של כלל המדגם דומה למדי להתפלגות בציבור היהודי, כפי שניתן לראות בנספח.

מדובר בהשפעה לרעה על החיים הציבוריים. בשנת 1999 נתפס רצח רבין כאירוע משפיע יותר משהוא נתפס כיום, אך שלילי פחות. בשאלות זהות שנשאלו אז, העריכו כ-54% מכלל הציבור הישראלי שלרצח רבין נודעה השפעה רבה על החיים הציבוריים, וכ-30% ייחסו לו השפעה מסוימת (17% אמרו שהרצח לא השפיע כלל). ואולם השפעה זו נתפסת כיום כשלילית יותר. בספטמבר 1999, בשבתו של ברק בראשות הממשלה, העריכו כ-70% מהציבור שלרצח רבין הייתה השפעה לרעה על החיים הציבוריים, לעומת כ-85% המעריכים כך היום.

בתרשים 33 ניתן לראות את עמדות הציבור היהודי באשר להשפעה של רצח רבין על הסיכוי לשלום, על חוסנה של הדמוקרטיה הישראלית ועל הקיטוב הפוליטי בארץ, בשלוש נקודות בזמן – מיד לאחר הרצח (פברואר 1996), כשלוש שנים וחצי לאחריו (ספטמבר 1999), ובמלאות עשור לרצח (יולי 2005).

ניתן לראות כי עם השנים התחזקה מאוד בציבור היהודי התחושה שרצח רבין השפיע לרעה על החברה הישראלית. ב-1999 סברו כ-44% מהציבור כי הקיטוב הפוליטי העמיק עקב רצח רבין, לעומת כ-58% מהיהודים ב-2005. ב-1996 וב-1999 הביעו מעט יותר מחמישית מהיהודים בישראל את עמדתם כי רצח רבין השפיע לרעה על חוסנה של הדמוקרטיה הישראלית, לעומת כשליש הסבורים כך כיום. ב-1996 סברו פחות מ-10% שהסיכוי לשלום פחת בעקבות הרצח, וב-1999 חשבו כך כ-16% מהציבור. ואילו כיום, כ-30% מהציבור היהודי סבורים שרצח רבין הפחית את הסיכוי לשלום.

מיד לאחר הרצח סברו פחות מ-40% מהציבור היהודי שהרצח הגדיל דווקא את הסיכוי לשלום. כעבור יותר משלוש שנים, בעת כהונתו של אהוד ברק בתפקיד ראש הממשלה, פחת מספרם של הגורסים כך בכ-8%. ואילו כיום, רק כ-7% סבורים שרצח יצחק רבין הגביר את הסיכוי לשלום. כלומר, מיד לאחר הרצח שררה בציבור תחושה שדבר לא יעצור את התהליך, והרצח אף חיזק את תחושת הדחיפות בתהליך השלום. ואולם עם השנים התהפכה עמדה זו והוחלפה בתחושה שרצח רבין למעשה עיכב, או אפילו עצר, את תהליך השלום.

בבחינה של עשר השנים שחלפו מאז הרצח, ניתן לראות שהיחס השלילי כלפי דתיים בעקבות הרצח התמתן מאוד. כשלושה חודשים אחרי הרצח הצהירו שליש מהציבור היהודי כי יחסם לדתיים נעשה שלילי יותר עקב הרצח, וכשלוש שנים וחצי לאחר מכן השיבו כך כ-45% מהציבור היהודי – לעומת כ-17% כיום.

ביחס למתיישבים ביש"ע נראית מגמה אחרת: היחס השלילי של כלל הציבור היהודי כלפי קבוצה זו בעקבות הרצח נותר קבוע למדי על פני שלוש נקודות הזמן בעשור האחרון. עם זאת, במה שנוגע למידת התמיכה במתיישבים ניכר שינוי עם השנים: מיד לאחר הרצח, בפברואר 1996, העידו 9% מהנשאלים על עלייה במידת הזדהותם עם קבוצה זו, ובספטמבר 1999 הצהירו כ-15% כי יחסם למתיישבים השתפר עקב הרצח. ואילו ביולי 2005, בשיאה של מחאת המתיישבים על יישום תכנית ההינתקות, הצהירו כ-40% בלבד מהמתיישבים היהודים על עלייה בתמיכתם במתיישבים.

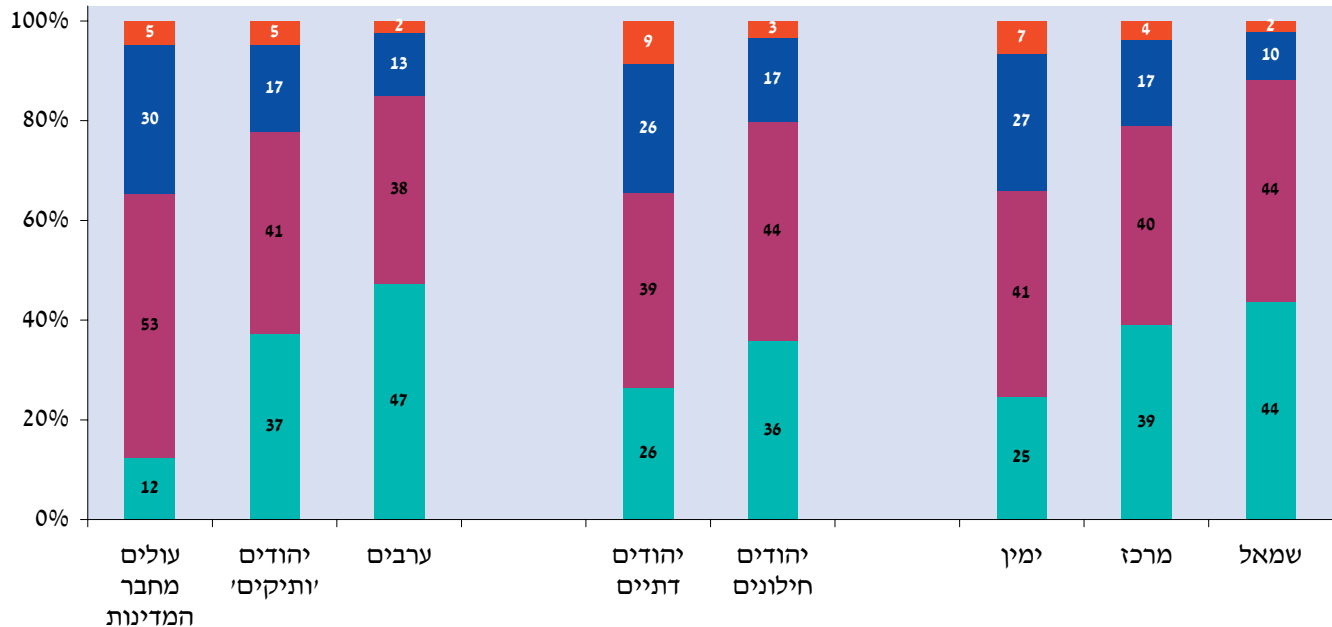
בתרשים 32 מוצגות הערכות הציבור בשאלה האם הרצח הוא אירוע משמעותי בתולדות המדינה, בפילוח למגזרים מרכזיים בחברה. כפי שניתן לראות, ישנם הבדלים גדולים בין הקבוצות בנושא זה. ככלל, הקבוצות התופסות את רצח רבין כאירוע המשמעותי ביותר הן ערביי ישראל והנוטים לשמאל המפה הפוליטית.

בחלוקה על פי לאום ניתן לראות כי עולים מחבר המדינות נוטים לייחס לרצח רבין משמעות פחותה: כ-65% מהם הציגו את הרצח כאחד האירועים המשמעותיים ביותר או האירוע המשמעותי ביותר, לעומת מעט פחות מ-80% מהיהודים הוותיקים וכ-85% מהערבים. באופן דומה, כ-65% מהיהודים הדתיים סימנו את הרצח כאירוע משמעותי, לעומת כ-80% מהיהודים החילוניים. כ-9% מהיהודים הדתיים אמרו שהרצח אינו משמעותי במיוחד.

בהמשך הוצגה השאלה האם לדעתך רצח רבין השפיע או לא השפיע על החיים הציבוריים במדינה? הממצאים מלמדים כי רק כ-19% מהציבור הישראלי תופסים את הרצח כחסר השפעה על החיים הציבוריים. זאת בעוד שיותר מ-40% מכלל הציבור הישראלי מייחסים השפעה רבה לרצח, וכ-40% מייחסים לו השפעה מסוימת. מן המשתתפים שייחסו לרצח השפעה הסכימו כ-85% כי

תרשים 32

**תפיסת רצח רבין כאירוע בעל משמעות מרכזית בתולדות ישראל, בפילוח על פי קבוצות בחברה*
'עשר שנים לאחר רצח רבין, עד כמה היה הרצח של רבין אירוע משמעותי בתולדותיה של מדינת ישראל';
(באחוזים)**

■ האירוע המשמעותי ביותר בתולדות המדינה מאז הקמתה ■ אירוע משמעותי, אך לא הרבה אירועים חשובים לא פחות
 ■ אחד האירועים המשמעותיים ביותר בתולדות המדינה אך לא החשוב ביותר ■ לא אירוע משמעותי במיוחד

* כל ההבדלים נמצאו מובהקים ברמת ביטחון 99% ויותר במבחן ANOVA.

5. הפקת הלקחים בעקבות הרצח

כחלק מתגובות הציבור לרצח הועלתה דרישה להפקת לקחים מצד גורמים רבים בחברה וברשויות השלטון והביטחון. הנושא לא ירד מסדר היום במשך השנים. מפעם לפעם הועלתה ביקורת באשר לטיבה של הפקת הלקחים בעקבות הרצח, בייחוד על רקע החשש מהישנותו של רצח פוליטי. הנושא עלה ביתר שאת בקשר למחאה על תכנית ההינתקות. בפרק זה ייבחנו סוגיות אחדות הקשורות להערכת הציבור את הפקת הלקחים בעקבות הרצח. ראשית נבחן את עמדות הציבור בשאלה האם שירותי הביטחון והחברה הישראלית בכללה הפיקו ממנו לקחים. לאחר מכן נבחן את הערכת הטיפול של רשויות המדינה בהסתה לאלימות פוליטית, ובייחוד על רקע ההינתקות. נבחן גם עד כמה מצדיק הציבור מתן אפשרות לרבנים לפסוק

הלכה בנושאים מדיניים ופוליטיים שנויים במחלוקת. לבסוף, נבחן עמדות קיצוניות בציבור המצדדות ברצח מנהיג ככלי לשינוי פוליטי. הנתון הבולט ביותר הוא שיותר ממחצית הציבור הישראלי (55%) סבורים שהלקחים בעניין מערכת היחסים בין הימין הפוליטי ובין השמאל הפוליטי בישראל נלמדו במידה מועטה או לא נלמדו כלל. בהקשר זה נמצא הבדל קטן אך מובהק בין יהודים חילונים לדתיים: החילונים מפקפקים יותר בהפקת הלקחים (כ-57% לעומת כ-50%). הבדל גדול יותר נמצא בין ערבים ליהודים: 54% מהיהודים אומרים שלא הופקו לקחים בעניין היחסים בין הקצוות הפוליטיים, לעומת כשליש מן הערבים. לעומת זאת לא נמצאו כל הבדלים בעניין זה בחלוקת הציבור על פי נטייה פוליטית. הערכה קשה נוספת קשורה לתפקוד המשטרה

שהציבור אינו מצביע על נושא זה כעל נקודת התורפה אשר מביאה כ-84% ממנו להעריך שרצח פוליטי עלול להישנות בישראל.

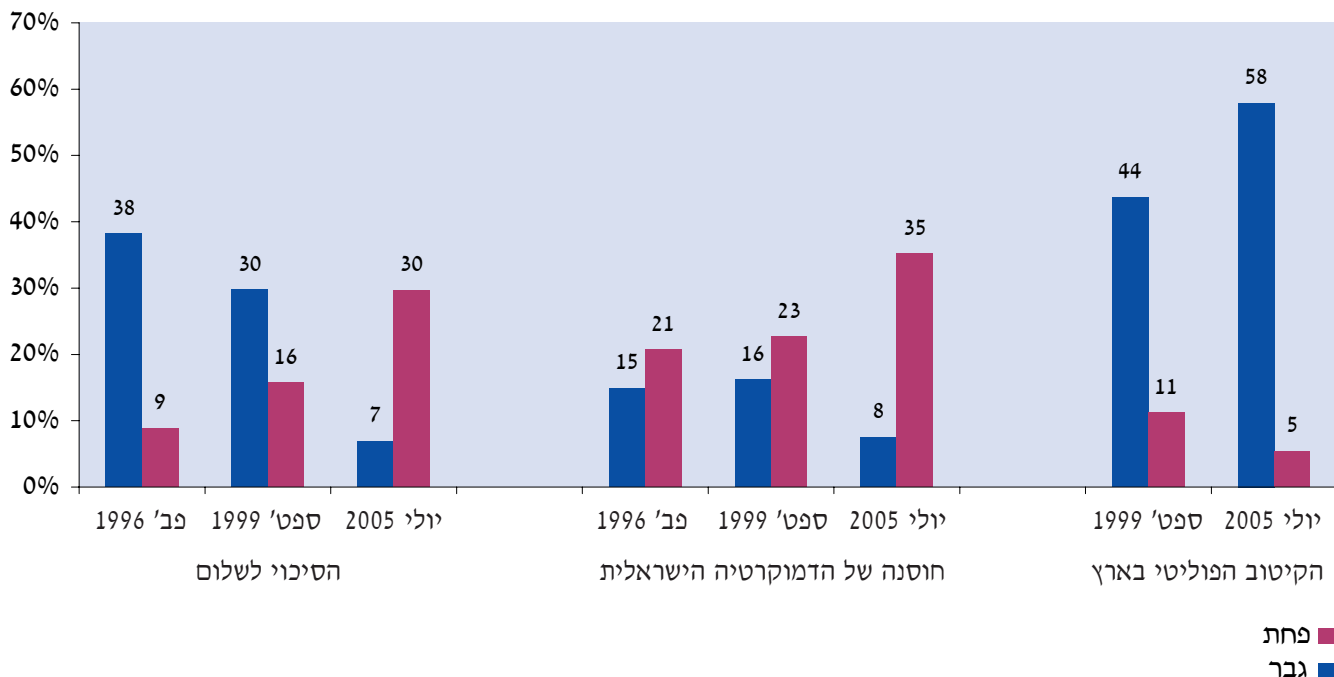
חלק מרכזי מהפקת הלקחים בעקבות רצח רבין קשור לאופן שבו מטפלות רשויות המדינה בהסתה לאלימות פוליטית. הנושא עלה שוב לסדר היום בעקבות המאבק בתכנית ההינתקות, שהיה בשיאו בעת עריכת הסקר (יולי 2005). לצורך בחינת הערכתו של הציבור את יישום הלקחים בקשר לטיפול בהסתה לאלימות, הוצגה למשתתפי הסקר השאלה: 'האם לדעתך רשויות המדינה נוהגות כיום נכון או לא נכון באנשים המטיפים לאלימות פוליטית בקשר לתכנית ההינתקות?'. הממצאים מלמדים שרק כשליש מן הציבור הישראלי סבור שרשויות המדינה נוהגות נכון באנשים ובקבוצות המטיפים לאלימות פוליטית בקשר לתכנית ההינתקות. כ-36% נוספים סבורים שהרשויות אינן נוהגות נכון – שהן נוטות להקל מדי עם המטיפים לאלימות פוליטית, וכ-31% חשים שהרשויות אינן נוהגות נכון – שהן נוטות להחמיר מדי עם אנשים וקבוצות אלה.

ביחס להסתה לאלימות פוליטית. כ-40% מהציבור הישראלי הביעו את עמדתם כי הלקחים בנושא זה נלמדו במידה מועטה או לא נלמדו כלל. גם כאן נראים הבדלים מובהקים בין קבוצות: חילונים מפקפקים יותר בהפקת הלקחים לעומת הדתיים, יהודים יותר מערבים, וימניים יותר מאנשי מרכז ושמאל. כלומר קבוצות היהודים החילונים והנוטים לשמאל ולמרכז נוטות להיות ביקורתיות יותר בעניין הפקת הלקחים של המשטרה ביחס להסתה לאלימות (ראו תרשים 34 להלן).

אשר להפקת הלקחים מצד שירותי הביטחון בעניין אבטחת אישים, כמעט 40% מהנשאלים סבורים שהלקחים בנושא זה נלמדו במידה רבה, עוד כמעט 40% גורסים שהלקחים נלמדו במידה מסוימת, וכרבע מסכימים כי שירותי הביטחון הפיקו מעט לקחים באשר לאבטחתם של ראשי ממשלה בארץ, או שלא הפיקו לקחים כלל. בנושא זה יש תמימות דעים בין קבוצות שונות בחברה, ולא נמצאו הבדלים מובהקים על פי לאום, נטייה לדתיות או השקפה פוליטית. דומה

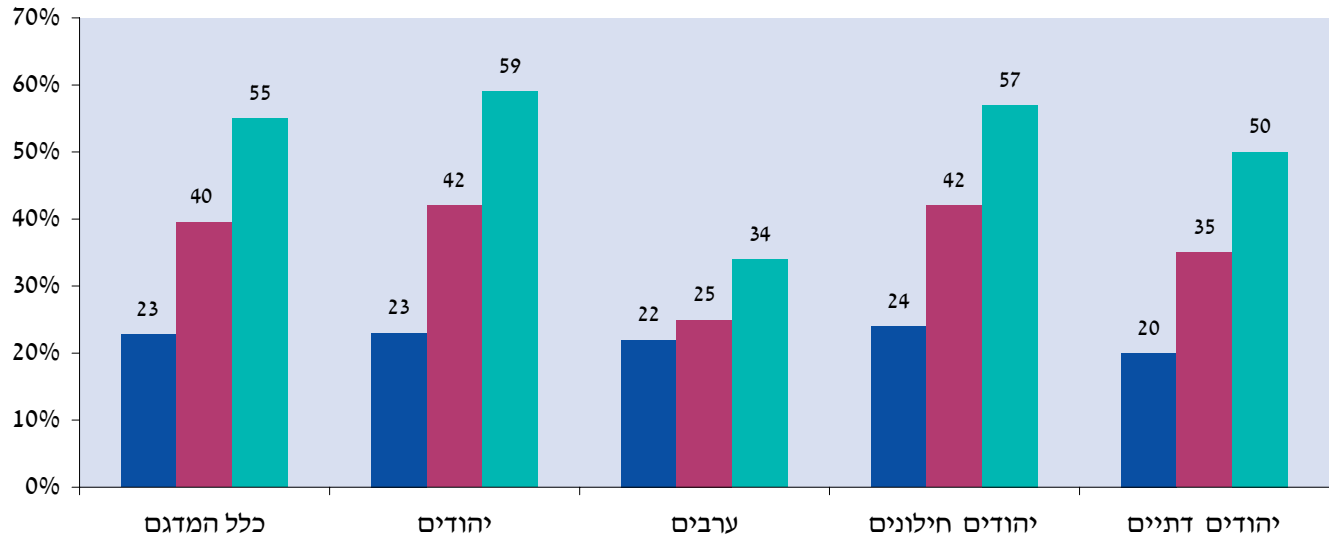
תרשים 33

תפיסת השפעת רצח רבין על הסיכוי לשלום, הדמוקרטיה והקיטוב הפוליטי, בקרב יהודים, על פני זמן
 'האם בעקבות רצח רבין השתנה או לא השתנה להערכתך הסיכוי לשלום'; 'האם בעקבות רצח רבין השתנה או לא השתנה להערכתך חוסנה של הדמוקרטיה הישראלית'; 'האם בעקבות רצח רבין גבר או פחת לדעתך הקיטוב הפוליטי בארץ' (גבר/פחת; מדגם יהודי בלבד; באחוזים)

תרשים 34

הערכת הפקת הלקחים מהרצח על ידי כוחות הביטחון והציבור, בפילוח על פי לאום ונטייה לדתיות
'האם נלמדו לדעתך הלקחים הראויים מרצח רבין לגבי אבטחת ראשי ממשלה בארץ על ידי שירותי הביטחון';
'ומה לגבי הלקחים לגבי הדרכים שבהן המשטרה מתמודדת עם מסיתים לאלימות פוליטית';
'ומה לגבי הלקחים לגבי מערכת היחסים בין הימין הפוליטי לשמאל הפוליטי במדינת ישראל';
(נלמדו במידה מעטה ולא נלמדו כלל; באחוזים)

■ לא נלמדו לקחים לגבי אבטחת ראשי ממשלה בארץ על ידי שירותי הביטחון
 ■ לא נלמדו הלקחים לגבי הדרכים שבהן המשטרה מתמודדת עם מסיתים לאלימות פוליטית
 ■ לא נלמדו הלקחים לגבי מערכת היחסים בין הימין הפוליטי לשמאל הפוליטי

סוגיה נוספת שעלתה על סדר היום בקשר להפקת הלקחים בעקבות רצח רבין נוגעת לפסיקות של רבנים בנושאים בוערים שעל סדר היום הפוליטי. גם שאלה זו נעשתה רלוונטית ביותר בעת עריכת הסקר, בקשר לתכנית ההינתקות. כשלושה רבעים מן הנבדקים מתנגדים לפסיקות הלכה של רבנים בנושאים מדיניים ופוליטיים שנויים במחלוקת, לעומת רק כרבע המצדיקים פסיקות הלכה בנושאים כאלה. השאלה 'האם מוצדק או לא מוצדק שרבנים יפסקו הלכה בנושאים מדיניים ופוליטיים השנויים במחלוקת?' נבדקה כשבועיים לאחר הרצח. ב-17 בנובמבר 1995 נערך סקר⁵² בקרב מדגם מייצג של מרואיינים המגדירים

יהודים דתיים וישראלים הנוטים לימין המפה הפוליטית נוטים לחשוב שרשויות המדינה מחמירות מדי עם המטיפים לאלימות פוליטית בקשר לתכנית ההינתקות (ראו תרשים 35 להלן); לדעה זו שותפים גם כמחצית היהודים הדתיים והנוטים לימין. לעומת זאת, היהודים החילוניים והמשתייכים לשמאל הפוליטי נוטים להחמיר יותר עם יחידים וקבוצות המטיפים לאלימות. (כמחצית מהנוטים לשמאל, וכ-42% מהחילוניים).⁵² כלומר, הקבוצות שכלפיהן הופנתה אצבע מאשימה לאחר הרצח ובאירועים נוספים בעשור האחרון נוטות יותר לדעה שהרשויות מחמירות מדי עם המטיפים לאלימות פוליטית בקשר לתכנית ההינתקות.

52 ההבדלים בין קבוצות על פי נטייה לדתיות ועל פי עמדה פוליטית נמצאו מובהקים. לעומת זאת, לא נמצא הבדל מובהק בנושא זה בין יהודים לערבים.

53 הסקר הקיף 414 מרואיינים המגדירים עצמם 'דתיים ציונים' והמהווים מדגם מייצג של סקטור זה באוכלוסייה הבוגרת במדינה. טעות הדגימה המרבית – 5%. הסקר בוצע על ידי מכון 'דחף' בהנהלת ד"ר מינה צמח ופורסם בידיעות אחרונות.

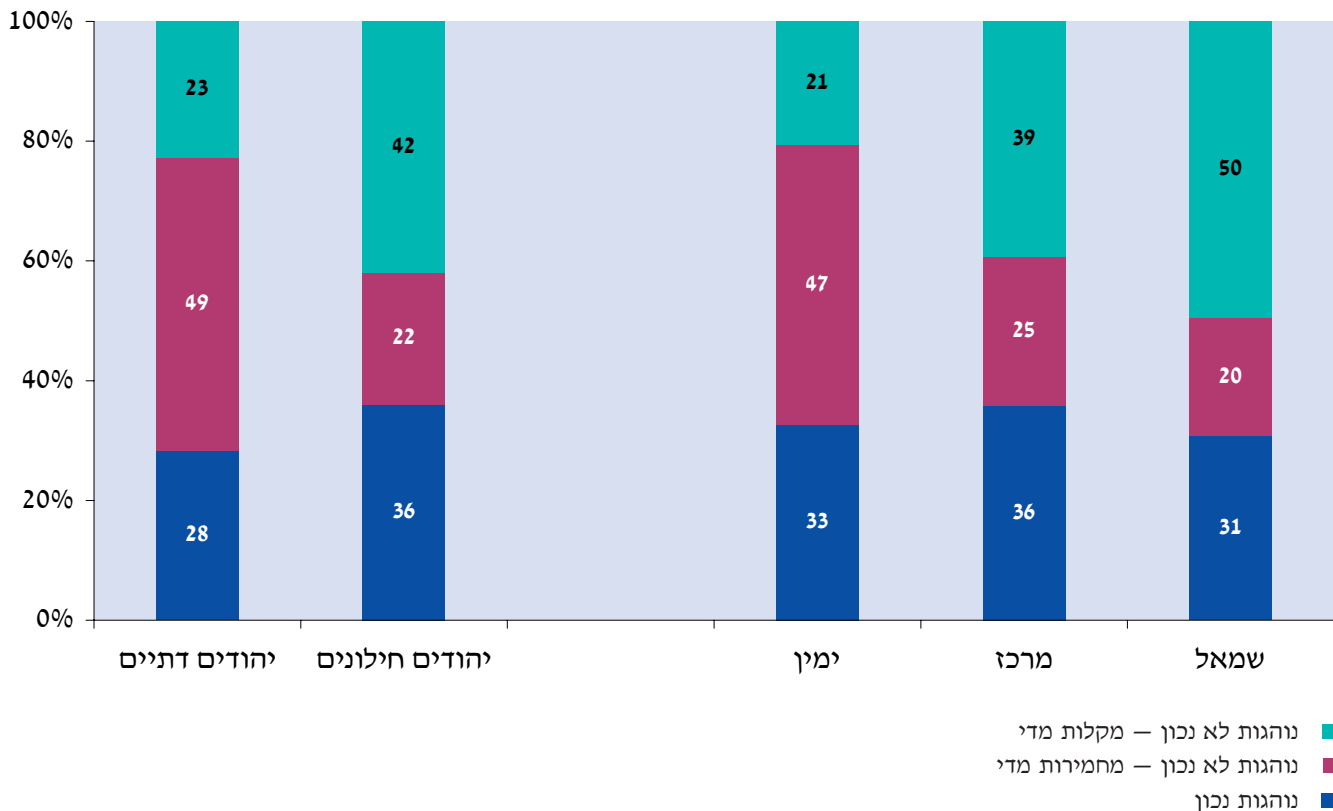
מאוד שהזעזוע מן הרצח והתגובות החברתיות שהופנו כלפי מגזר זה השפיעו על תשובות הנשאלים. עדות לכך ניתן לראות באחוז המשתתפים שבחרו שלא להשיב לשאלה זו. שנית, ההשוואה בין שני המדגמים אינה מדויקת.

לאחר רצח רבין הפנו גורמים שונים אצבע מאשימה כלפי קבוצות קיצוניות בחברה הישראלית. על מנת לבדוק את קיומן של הקבוצות הללו בשנת 2005, הוצגו למשתתפים בסקר שתי שאלות: הראשונה בחנה את מידת ההסכמה עם המשפט 'טוב שרבין נרצח, כי זה הציל את ארץ ישראל'; והשנייה בחנה השלכה עתידית של עניין זה, על פי מידת ההסכמה למשפט 'כדי לעצור את ההינתקות הייתי מסכים שיירצח ראש ממשלה'.

עצמם 'דתיים ציונים', ותוצאותיו מפורטות בלוח 8 להלן. אז נמצאו כ-57% מקרב הדתיים הציונים שלא הצדיקו פסיקת הלכה של רבנים בנושאים מדיניים ופוליטיים, ורק כשליש מהם הצדיקו פסיקות כאלה. ואולם, כאשר משווים ממצא זה לקבוצת הדתיים ב-2005 נראה כי המצב התהפך, וכיום רוב המזדהים כדתיים מצדיקים פסיקה של רבנים בנושאים פוליטיים. הגידול העצום בנכונותם של הנוטים לדתיות לקבל פסיקה בנושאים פוליטיים היא עדות נוספת להתעצמות השפעתה של הדת על החיים הפוליטיים בישראל ולהיותה גורם רב עצמה בהבנת השונות בעמדות הציבור. עם זאת, יש להסתייג ממשקנה גורפת בעקבות ממצא זה. ראשית, הסקר ב-1995 נערך ימים מעטים לאחר הרצח, וייתכן

תרשים 35

הערכת הטיפול של הרשויות במטיפים לאלימות פוליטית בהקשר להינתקות, על פי קבוצות בחברה
'האם לדעתך רשויות המדינה נוהגות כיום נכון או לא נכון באנשים המטיפים לאלימות פוליטית בקשר לתכנית ההינתקות' (באחוזים)

* כל ההבדלים נמצאו מובהקים ברמת ביטחון 99% ויותר במבחן ANOVA.

לוח 8

הצדקת פסיקה של רבנים בנושאים פוליטיים בקרב 'דתיים ציונים', בשנת 1995 ובשנת 2005*
'האם מוצדק או לא מוצדק שרבנים יפסקו הלכה בנושאים מדיניים ופוליטיים השנויים במחלוקת' (באחוזים)

	יולי 2005	נובמבר 1995	
מוצדק	60	33	
לא מוצדק	36	57	
לא השיבו	4	10	

* בשנת 1995 נערך הסקר בקרב מרואיינים המגדירים עצמם 'דתיים ציונים' (N=414). בשנת 2005 מתייחס הנתון לקבוצת הנבדקים שהגדירו עצמם 'דתיים' (N=187).⁵⁵

כדאי לזכור כי הצהרה בגלוי על עמדות מסוג זה בסקר טלפוני אינה דבר של מה בכך, וייתכן שיש עוד אנשים שחושבים כך אך חוששים להביע זאת באוזני מראיינים. מכל מקום, גם על בסיס נתונים אלה יש מקום לדאגה, לנוכח קיומם של כ-5% בציבור המברכים בריש גלי על רצח רבין, וכ-3% המצדדים בגלוי ברצח פוליטי נוסף.

מניתוח התשובות עולה שיש קבוצות קיצוניות קטנות בחברה שהשיבו בחיוב על שאלות אלה. כ-1.2% מהנשאלים, 23 איש,⁵⁵ מסכימים בהחלט כי טוב שרבין נרצח, כי זה הציל את ארץ ישראל, ועוד 3.4%, 67 אנשים, מסכימים למשפט זה.⁵⁶ 1.3% מהנשאלים, 26 נבדקים, מסכימים בהחלט למשפט 'כדי לעצור את ההינתקות הייתי מסכים שיירצח ראש ממשלה', ועוד 2.1%, 41 נבדקים, מסכימים לו.⁵⁷

54 כלומר ענו 'דתי' לשאלה 'כיצד אתה מגדיר את עצמך – חילוני, מסורתי, דתי או חרדי'.

55 מתוך מדגם תקף (valid) של 1,983 נבדקים.

56 82% 'בהחלט לא מסכימים', ו-13% 'לא מסכימים'.

57 87% 'בהחלט לא מסכימים', ו-10% 'לא מסכימים'.

ג. האם רצח רבין השפיע על התרבות הדמוקרטית בישראל?⁵⁸

אי־אפשר להצביע על השפעה ארוכת טווח של הרצח; ואף יותר מכך – אי־אפשר להצביע על השפעה עצמאית שלו: הרצח התחבר לרוח התקופה של הפיחות באיום הביטחוני ושל תהליך השלום של שנות התשעים ויחד הם השפיעו על החשיבות היחסית של ערכי הדמוקרטיה והסובלנות – עד קריסת תהליך השלום, פרוץ אנתיפאדת אל-אקצה ואירועי אוקטובר 2000. לרצח רבין נודעה גם השפעה בטווח הקצר על יחסו של הציבור היהודי למחאה; אך נסיבות פוליטיות של חילוקי דעות חריפים המהווים עילה למעשי מחאה מצד הימין, והשיח שהכשיר מרי אזרחי בשני צדי המתרחס הפוליטי – אלה הגבירו את הלגיטימיות של מחאה לא חוקית ואף את התמיכה במחאה אלימה.

1. רצח רבין וסדרי העדפות ערכיים⁶⁰

מהם סדרי ההעדפות הערכיים של הציבור היהודי בישראל? מהי חשיבותה של הדמוקרטיה במכלול הזה? אילו שינויים, אם בכלל, מתחוללים בסדרי עדיפויות אלה והאם לרצח רבין הייתה השפעה עליהם? נקודת המוצא שלנו היא כי תרבויות פוליטיות, כמו מערכות אמונות של יחידים, כוללות מגוון רחב של ערכים. הערכים החברתיים הם לעתים קרובות קונסנזואליים, כלומר מקובלים על מרבית חברי

תרבות פוליטית בכלל, ותרבות פוליטית דמוקרטית בפרט, הן מושגים מופשטים, מורכבים ורב־ממדיים. בפרק זה נבחן אמפירית, על סמך נתונים משאלות בסקרי דעת קהל שנשאלו לאורך זמן, שלושה ממדים מרכזיים של התרבות הפוליטית בישראל. נבחן את השינויים בהם לאורך זמן, ובמוקד הדיון יעמוד רצח רבין והשפעתו. חשוב להדגיש כי הניתוח מתייחס לכמה ממדים נבחרים בלבד של תרבות דמוקרטית, כי הוא מתייחס לציבור היהודי בלבד,⁵⁹ וכי ההתייחסות כאן היא לציבור זה כמכלול ולא לתת־קבוצות בתוכו.

תרבות משתנה לאט ובאופן מצטבר, מה שמקשה לעמוד במדויק על הגורמים לשינויים כאלה, בייחוד בחברה דינמית ורבת אירועים כישראל. רצח רבין איננו אירוע העומד בפני עצמו, וקשה לנתקו מהתפתחויות בפוליטיקה הפנימית הישראלית וביחסים עם הפלסטינים לפני הרצח ולאחריו. יתרה מזו, מאז הרצח התרחשו אירועים רבים ומשמעותיים שגם להם הייתה השפעה. לכן, קשה מאוד להעריך את השפעת הרצח, גם כאשר תוחמים את הנושא למספר ממדים מצומצם כפי שאנו עושים כאן. ובכל זאת, בפרספקטיבה של עשר שנים ועל סמך מכלול הנתונים המוצגים כאן, ברור כי לרצח רבין הייתה השפעה מידית על התרבות הדמוקרטית בישראל. עם זה, על סמך הנתונים האלה

58 פרק זה מבוסס על בסיסי הנתונים האלה: סקרי הבחירות בישראל, בניהולם של אשר אריאן ומיכל שמיר (<http://isdc.huji.ac.il/hisdc.shtml#els>); סקרי פרויקט ביטחון לאומי, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, בניהולו של אשר אריאן (<http://www.tau.ac.il/jess>); סקרים ישראלים של הפרויקט המשותף הישראלי-פלסטיני, המכון למחקר עש הארי ס' טרומן למען קידום השלום, האוניברסיטה העברית, בניהולו של יעקב שמיר (<http://truman.huji.ac.il/polls.asp>); סקרי סובלנות שנערכו על ידי חוקרים באוניברסיטת תל אביב (מיכל שמיר, אפרים יער, יוחנן פרס, נוח לוי־אפשטיין) ומכון ב' י' ולוסיל כהן (<http://www.bicohen.tau.ac.il>); סקרי מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל אביב, בניהולם של אפרים יער ותמר הרמן (<http://spirit.tau.ac.il/socant/peace>); מרכז גוטמן במכון הישראלי לדמוקרטיה (<http://www.idi.org.il/hebrew/guttman.asp>). אנו מודים לכל החוקרים ותכניות המחקר הללו. בלעדיהם לא היה הניתוח כאן אפשרי.

59 חלק גדול מהסקרים, בעיקר מהעבר הרחוק יותר, כללו רק נשאלים יהודים, ולפיכך מוגבלת יכולת ההשוואה על פני זמן לאוכלוסייה זו. מעבר לכך, שאלת דירוג הערכים רלוונטית ליהודים אך לא לערבים, ולכן היא מוצגת רק למרואיינים יהודים בכל הסקרים.

60 חלק זה מבוסס על המקורות האלה: מי שמיר וי שמיר, 'העדפות ערכיות בדעת הקהל בישראל', *מגמות* 37 (1996), עמ' 371-393; J. Shamir and M. Shamir, *The Anatomy of Public Opinion*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000; idem, 'Competing Values in Public Opinion: A Conjoint Analysis', *Political Behavior* 17 (1995), pp. 107-133; M. Shamir, 'The Political Context of Tolerance: Israel in the 1980's and 1990's', Final Research Report to the Israel Science Foundation, October 2002; M Shamir and A. Arian, 'Competing Values and Policy Choices: Israeli Public Opinion on Foreign and Security Affairs', *British Journal of Political Science* 24 (1994), pp. 249-271; idem, 'Collective Identity and Electoral Competition in Israel', *American Political Science Review* 93 (1999), pp. 265-277

ארבעה ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה עם זה, והם חשובים לאנשים שונים במידות שונות: מדינה עם רוב יהודי, ארץ ישראל השלמה, מדינה דמוקרטית (זכויות פוליטיות שוות לכול) ומצב של שלום (הסתברות נמוכה למלחמה).⁶¹ מבין ארבעת ערכים אלו, איזה החשוב לך ביותר? והשני? והשלישי? והרביעי? שני ערכים עומדים בראש סדר ההעדפות של הציבור היהודי בישראל כיום: השלום והערך הציוני הבסיסי של ישראל כמדינה יהודית. כשליש מהמרוואיינים בחרו באחד מערכים אלה כערך החשוב ביותר (ראו הטור הראשון בלוח 9). אם כך, בראש סדר העדיפות הערכי של הציבור הישראלי נמצאים המדינה היהודית והשלום, לאחריהם הדמוקרטיה, והרחק מאחור – ארץ ישראל השלמה. אולם כאשר אנו מסתכלים על מכלול הדירוג של הערכים, התמונה מורכבת מעט יותר. ארץ ישראל השלמה נמצאת בבירור בתחתית סדר העדיפויות – יותר ממחצית הנשאלים מדרגים ערך זה במקום האחרון (ראו הטור השלישי בלוח). אולם במבט מתחתית הדירוג, הדמוקרטיה מדורגת במקום דומה לזה של השלום והמדינה היהודית, וכאשר בוחנים את מיקום הערכים במקום הראשון והשני יחד (הטור האחרון בלוח), רואים שערך השלום מקבל את האחוז הגבוה ביותר, לאחריו הדמוקרטיה, ובמקום השלישי – המדינה היהודית. גם כאן ארץ ישראל השלמה נמצאת הרחק מאחור.

תוצאות אלה מקבלות משמעות עמוקה יותר כאשר בוחנים את השינויים שחלו בסדרי עדיפויות אלה לאורך זמן, מאז תחילת האנתיפאדה הראשונה (ראו תרשים 36).⁶² ראשית, על אף התנודות, במשך כל התקופה הערכים הדומיננטיים הם השלום והמדינה היהודית. שני הערכים האחרים, הדמוקרטיה וארץ ישראל השלמה, חשובים פחות לציבור הישראלי במרבית נקודות הזמן, אם כי המגמות בשני ערכים

הקבוצה או על חלק גדול מהם. אולם לא אחת נוצרת תחרות בין הערכים הללו, והמקור למרבית העימותים הפוליטיים בין העמדות המדיניות השונות טמון בסתירות ובהמרות (trade-offs) הנובעות מתחרות כזו. מידת הקונפליקט והמתח שבין הערכים משתנה על פי הבעיות שעל הפרק והנסיבות הקיימות בכל רגע נתון. באותו אופן, גם החשיבות היחסית של ערכים משתנה בתגובה לאירועים ונסיבות, גם אם התמיכה בערכים משתנה מעט ולאט. לכן, בחינה של סדרי ההעדפות הערכיים תקפה ומועילה במיוחד כאשר באים לבחון שינויים על פני זמן והשפעה של אירועים ונסיבות.

את יסודותיה של התרבות הפוליטית בישראל ניתן לאתר במגילת העצמאות, שאמנם אין לה תוקף חוקי, אולם היא נתפסת ומפורשת כמבטאת את הערכים הבסיסיים של החברה. ערך מרכזי הוא הלאומיות על פי הגדרתה הציונית, כאשר זכותו של העם היהודי על מולדתו מהווה הצדקה להקמתה של מדינת ישראל. מדינת ישראל כמדינה יהודית הוא אפוא ערך יסודי, וכך גם הערך של הדמוקרטיה, שמופיע אף הוא בהצהרת העצמאות ושזכה במשך השנים לחיזוקים מצד בתי המשפט. מאז שנות התשעים מופיעים שני ערכים אלה בצמד 'מדינה יהודית ודמוקרטית' בחוקים שונים, כמסד לתפיסת היסוד של המדינה. הצהרת העצמאות פותחת בהתייחסות לארץ ישראל ומחברת את מושג המולדת לארץ, וזה אכן ערך נוסף באתוס הציוני, כמו השאיפה לשלום.

המתח שבין ערכים אלה השתנה בתקופות ובנסיבות שונות, אולם מאז האנתיפאדה הראשונה עלה קונפליקט הערכים הזה למודעות הציבורית ונעשה לחלק מהשיח הפוליטי. ואכן, מאז סוף שנות השמונים שאלנו פעמים רבות שאלה המאפשרת לבחון בשיטתיות את סדרי ההעדפות הערכיות של הציבור: 'אם אנו חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם

61 את ערך המדינה היהודית הגדרנו באמצעות רוב יהודי, מאחר שזה הקריטריון הבסיסי ביותר, הקרוב ביותר לרעיון הציוני המקורי ולתפיסות עכשוויות בישראל. חלופות להגדרה של מדינה יהודית הן מדינה שבה התרבות והמסורת היהודיות הן דומיננטיות, או מדינה תאוקרטית שבה ההלכה היא חוק המדינה. דמוקרטיה הוגדרה למרוואיינים בסקר במונחי ההגדרה המקובלת של זכויות פוליטיות שוות לכול – הגדרה שקשה להתווכח אתה במונח הכללי, ובהקשר הישראלי היא מקבלת את המשמעות של זכויות פוליטיות, לרבות זכות הצבעה, לערבים. שלום הוגדר בשאלה כימצב של שלום, או הסתברות נמוכה למלחמה, כדי להפריד באופן ברור את הערך שלום מהפן הפורמלי של הסכם שלום.

62 בתרשים, כמו בכל יתר התרשימים בפרק זה, מסומן רצח רבין בחץ.

אלה שונות. הערך של ארץ ישראל השלמה מדורג אחרון כמעט בכל נקודות הזמן – מלבד חריג אחד בפברואר 2002, בימים הקשים של האנתיפאדה השנייה, ובשתי הנקודות הראשונות בסוף שנות השמונים. ב-1988 ההעדפה של ארץ ישראל השלמה עולה עדיין על העדפת

הדמוקרטיה, אולם בהמשך, עד לפרוץ האנתיפאדה השנייה, אנו מזהים מגמה של ירידה בחשיבות היחסית של ערך זה. ומתחילת שנות התשעים, עוד לפני כינוסה של ועידת מדריד, באוקטובר 1991, בולטת השוליות של ערך זה.

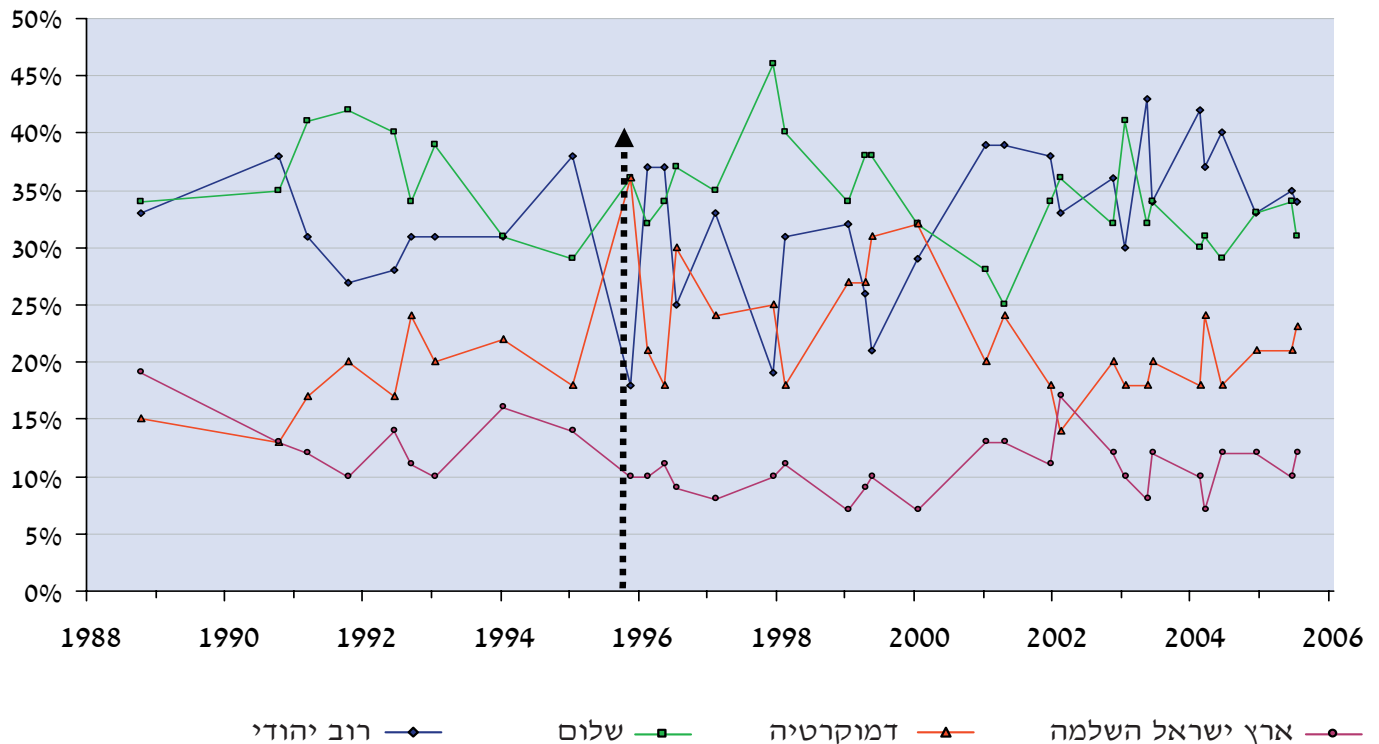
לוח 9

סדרי העדפות ערכיות (סקר יולי 2005, באחוזים)

מדינה עם רוב יהודי	חשוב ביותר	במקום השני	במקום האחרון	במקום הראשון/השני
מדינה עם רוב יהודי	34	18	16	52
ארץ ישראל השלמה	12	17	54	29
דמוקרטיה	23	34	16	57
שלום	31	31	15	62

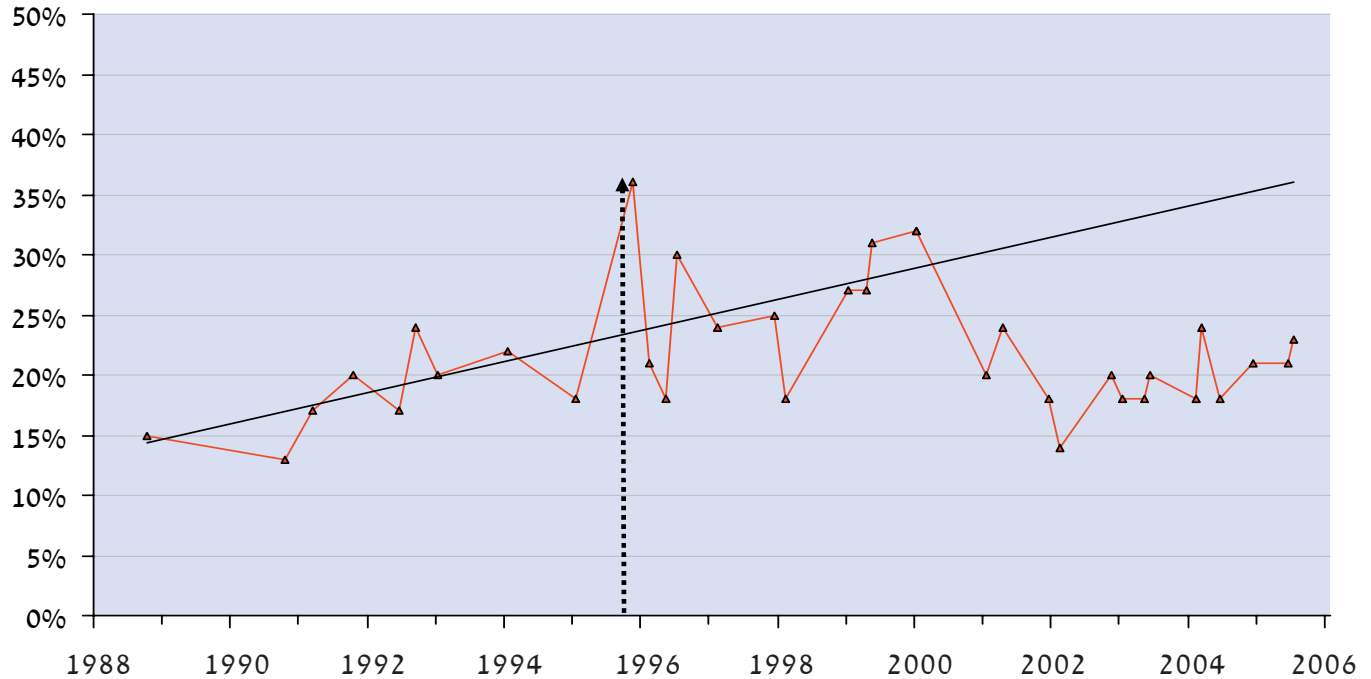
תרשים 36

דירוג הערכים: אחוז המדרגים במקום הראשון רוב יהודי, ארץ ישראל השלמה, שלום ודמוקרטיה (באחוזים, 1988-2005)

תרשים 37

דירוג הערכים: אחוז המדרגים את הדמוקרטיה במקום הראשון עד פרוץ האנטיפאדה ולאחריה
(1988-2005, באחוזים)

הערכים שונה במבנה לעומת התקופות האחרות. שלושת הערכים – השלום, המדינה היהודית והדמוקרטיה – כיכבו יחד בראש הסולם, עם תנודות לכאן ולכאן. כלומר, מבחינת סדרי העדיפויות ערך הדמוקרטיה לא היה עוד באופן קבוע הערך השלישי והנמוך במעלה מן השלושה, אלא השלושה היו שזורים זה בזה והתחלפו במיקומם היחסי. תקופה זו מסומנת באופן מובהק על ידי רצח רבין, והיא התגבשה בעקבותיו.

רצח רבין בארבעה בנובמבר 1995 היה אירוע דרמטי מכל בחינה שהיא. בסקר שנערך שבועיים וחצי לאחר הרצח נרשם השינוי במערכת הערכים במלוא עצמתו. אמנם, הרצח לא שינה את הדירוג היחסי של ארץ ישראל השלמה, שכבר היה נמוך ממילא. השינוי הבולט היה בדירוג היחסי של השלום, הדמוקרטיה והמדינה היהודית, ובפרט של שני האחרונים. מספר המדרגים את הדמוקרטיה במקום הראשון הוכפל מ-18% בינואר 1995 ל-36% בנובמבר. דירוג השלום עלה עלייה מתונה

בערך הדמוקרטיה ניתן לזהות מגמה הפוכה, ואף בולטת יותר, וברצוננו להרחיב עליה. בתרשים הבא אנו מציגים את אחוז המדרגים את הדמוקרטיה כערך החשוב ביותר על פני זמן בתוספת קו המגמה בדירוג זה עד לאירועי אוקטובר 2000 ולפרוץ האנטיפאדה השנייה (תרשים 37). תרשים זה מדגים באופן בולט הן את העלייה הניכרת בחשיבות היחסית של ערך הדמוקרטיה בעבור הציבור היהודי במהלך שנות התשעים, הן את הנפילה הדרמטית בחשיבותו מיד עם פרוץ האנטיפאדה השנייה והמהומות שהתרחשו במקביל במגזר הערבי שבתחומי המדינה. בסקר ינואר 2000 דירגו 32% את הדמוקרטיה במקום הראשון; שנה לאחר מכן – כארבעה חודשים לאחר פרוץ האנטיפאדה – 20%. מגמת הירידה נמשכה עוד שנה אחת ולאחר מכן התייצבה ברמה הדומה למחצית הראשונה של שנות התשעים.

במחצית השנייה של שנות התשעים הייתה מערכת

האירוע מציין את תחילת הדפוס של שילוב ערכי השלום, הרוב היהודי והדמוקרטיה זה בזה – מקנים לרצח רבין משמעות בהבלטת חשיבותה של הדמוקרטיה בתרבות הפוליטית הישראלית, גם אם איאפשר לטעון להשפעה עצמאית ארוכת טווח של הרצח על מגמות אלה.

במובן זה אין בסיס לטענה כי רצח רבין בלם תהליך של דמוקרטיזציה בחברה הישראלית. כמו כן, איאפשר לומר שהרצח בלם את השאיפה לשלום. בדירוג היחסי של ערך השלום לעומת הערכים האחרים יש עליות ומורדות על פני התקופה. למרות העלייה בתמיכה בערך השלום מיד לאחר הרצח, היא לא הייתה בשיעור יוצא דופן, וגם מגמת העלייה בערך הזה בשנתיים שלאחר מכן לא הייתה כך (מלבד תצפית אחת חריגה). על פי דפוסי השונות בסדרה אין לייחס לרצח רבין השפעה על מידת התמיכה בערך השלום לעומת התמיכה בערכים האחרים. לפני הרצח ולאחריו (עד לאנתיפאדה השנייה), ממוצע המדרגים את ערך השלום בראש הרשימה גבוה מזה של המדרגים את ערך המדינה היהודית בראש, וההבדל ביניהם אף גדל לאחר הרצח.

אנתיפאדת אל-אקצה, שפרצה בספטמבר 2000, והמהומות במגזר הערבי באותם ימים של ראשית אוקטובר שינו את סולם הערכים באופן מידי ודרמטי. מאז ואילך, ממוצע המדרגים את הצורך ברוב יהודי בראש רשימת הערכים גבוה בהרבה מממוצע המדרגים את השלום בראש. עד האנתיפאדה ראינו דפוס של עלייה בחשיבות היחסית של הדמוקרטיה (ראו תרשים 37); בעקבותיה חלה ירידה של ממש בערך זה, ומסוף שנת 2002 הוא התייצב ברמה נמוכה יותר, דומה לזו של המחצית הראשונה של שנות התשעים. בד בבד חלה עלייה ברורה בערך המדינה היהודית – דפוס ידוע של התכנסות והתגברות תחושת ההזדהות עם קבוצת הפנים תחת איום. דפוס הקשר ההפוך בין קונפליקט ואיום לבין תמיכה בנורמות דמוקרטיות ברור ובולט בנתונים אלה. בעת תהליך שלום, המלווה בירידה בתחושות האיום, עולה חשיבותם של הערכים הדמוקרטיים. עם האלימות, הטרור ותחושות האיום, שחזרו בסוף שנת 2000, נקטעו מגמות אלה והתהפכו. הנתונים מראים אפוא את שני המופעים של הקשר ההפוך בין קונפליקט לדמוקרטיה.

רצח רבין אירע בעיצומו של תהליך השלום, ובשיאו של עימות פנימי עמוק על זהותה הקיבוצית של המדינה

יותר, מכ-30% ל-36%, עלייה שלא הייתה חריגה ביחס לעבר. כמעט שלושה רבעים מהציבור היהודי באותה נקודת זמן ראו בשלום ובדמוקרטיה את הערכים החשובים ביותר. זה היה ביטוי לתחושות החזקות של 'לא לאלימות' ו'כן לשלום', ססמאות העצרת שבה נרצח יצחק רבין, שהתעצמו לאחר הרצח. בניגוד לעלייה בחשיבותם של ערכי הדמוקרטיה והשלום, נרשמה לאחר הרצח נפילה בערך הרוב היהודי – מהמקום הראשון עם 38% בינואר 1995, למקום השלישי, כאשר רק 18% דירגו אותו במקום הראשון. חשוב להבין כי ארבעת דירוגי הערכים האלה אינם בלתי תלויים, שכן הסכום שלהם קבוע. לכן, כאשר אחד או יותר מהערכים עולה בחשיבותו, האחרים יורדים בהכרח. אולם הירידה בחשיבות היחסית של המרכיב היהודי בנקודת הזמן ההיא הצביעה גם על התנערות מהמשמעות הלאומנית והדתית שנלוותה לו. השיח הציבורי בעקבות הרצח אכן נסב באופן אינטנסיבי על שאלה זו והתמקד בסוגיה אם יש להאשים את הימין בכלל, ואת המחנה הדתי-לאומי בפרט, באחריות לרצח. רצח רבין חייד את המודעות הציבורית למשמעות של נורמות דמוקרטיות, או ליתר דיוק להיעדרן, וכך העלה את חשיבותם של ערכים אלה בסולם הערכים של הציבור.

בשתי נקודות הזמן הבאות – פברואר ומאי 1996 – חזר הדפוס לקדמותו וניתן היה לסכם את השפעתו של רצח רבין כקצרת טווח בלבד. אולם ביולי, מיד לאחר בחירות 1996, התקבל דפוס דומה ביותר בדירוג הערכים לזה של נובמבר 1995, אם כי קיצוני פחות. מערכת הבחירות שבה גבר נתניהו על פרס התעלמה כמעט לגמרי מרצח רבין, שאירע חצי שנה בלבד קודם לכן. ואף על פי כן העלו הבחירות על סדר היום את אותן דילמות, הן באשר לתהליך השלום וליחסיה של ישראל עם הפלסטינים, הן בפנים, באשר להגדרת המדינה היהודית והדמוקרטית. בהמשך, ועד פרוץ אנתיפאדת אל-אקצה ואירועי אוקטובר 2000, נעשה הדפוס של שיירת שלושת הערכים יחד לדפוס קבוע. ברוב הנקודות ערך השלום מוביל, ואילו הדמוקרטיה והמדינה היהודית ניצבות לסירוגין במקום השני והשלישי. איאפשר לבדוד את רצח רבין מאירועים אחרים, מרוח התקופה ומתהליך השלום בכלל, ומגמת העלייה בהדגשת ערך הדמוקרטיה מאפיינת את כל העשור כולו. עם זאת, מאפייני התצפית שמיד לאחר הרצח – והעובדה כי

של חברה, גם כאשר הם כרוכים באיומים על החברה, על עקרונות יסוד שלה ואפילו על המשטר הדמוקרטי עצמו.

כדי למדוד סובלנות פוליטית של אזרחים, מקובל להשתמש במדדים הבוחנים את מידת הנכונות שלהם ליישם זכויות פוליטיות וחירויות אזרחיות מקובלות לקבוצות שוליים או קבוצות 'מוקצות'. אנו ננקוט שתי גישות: הגישה האחת מודדת את הסובלנות הפוליטית של כל נחקר ונחקר כלפי הקבוצה הפחות אהודה עליו (אנחנו מתייחסים כמובן לקבוצות הפועלות במערכת הפוליטית) וכך מנסה לנטרל את תוכן הקבוצה; הגישה האחרת מתייחסת לקבוצה המעוררת התנגדות רבה בחברה נתונה וביזמן נתון. כאן מציגים לכל המרואיינים שאלות על אותה קבוצה. בהקשר הישראלי, מתאים לבחון את מידת סובלנותם או חוסר סובלנותם של יהודים כלפי ערבים.

קודם שנציג את תוצאות המדד הראשון, נמפה את הקבוצות הפוליטיות שצוינו בידי המשיבים בסקרים כלא אהודות עליהם. למשיבים הוקראה רשימה של תנועות וקבוצות פוליטיות פעילות בישראל והם התבקשו לציין איזו מהקבוצות היא הפחות אהודה עליהם, או המעוררת בהם את ההתנגדות העזה ביותר. הקבוצה שנבחרה בידי רוב המרואיינים היהודים בסקר יולי 2005 היא התנועה האסאלמית; 36% ציינו אותה כקבוצה שהם מתנגדים לה ביותר. הרחק מאחוריה, עם 13%, תנועת כ"ך, אחריה שינוי עם עשרה אחוזים, ולבסוף ש"ס, שנבחרה על ידי שמונה אחוזים מהנשאלים. מקרב אלו שבחרו קבוצה שאיננה אהודה עליהם, 45% בחרו

– הן זהותה החיצונית, מבחינת הגבולות והיחסים עם שכניה הערבים בכלל ועם הפלסטינים בפרט, הן זהותה הפנימית, במונחי אזרחות, יהדות ודמוקרטיה.⁶³ עימות זה עולה שוב על הפרק סביב תכנית ההינתקות של אריאל שרון. רצח ראש הממשלה היה ביטוי להתנגדות לפשרות הכרוכות בשלום ולמגמות האזרחיות והדמוקרטיות בחברה הישראלית, מעבר לכך שאין ביטוי אנטי-דמוקרטי יותר מרצח ראש ממשלה, שנועד לסכל את מדיניותו. אולם מבחינת סדרי ההעדפות הערכיים, הרצח לא בלם לא את השאיפה לשלום ולא את מגמת הדמוקרטיזציה, והן נמשכו עד לסוף שנת 2000. שאלה אחרת היא כיצד השפיע הרצח על התהליכים הפוליטיים של משא ומתן והתפייסות עם הפלסטינים ועל מידת הדמוקרטייות של המערכת הפוליטית, ובכך לא נעסוק כאן.

2. סובלנות פוליטית⁶⁴

הסובלנות היא מרכיב עמוק ומרכזי בתרבות הדמוקרטית. המהות הערכית של הדמוקרטיה באה לידי ביטוי בצמד הערכים – חופש ושוויון, וסובלנות היא תנאי הכרחי לקיומם וליישומם על כל האזרחים, בתחום החברתי ועוד יותר מכך בתחום הפוליטי. הסובלנות מעמידה את המשטר ואת האזרח במבחן; בתחום הפוליטי משמעותה נכונות לאפשר מימוש של הזכויות האזרחיות והפוליטיות לרעיונות, לקבוצות ולבעלי אינטרסים שונים, ובפרט השוליים שבהם, המנוגדים לעמדת רוב הציבור והשלטון. מכאן שהוויכוחים על גבולות הסובלנות הם תמיד ויכוחים על הדמוקרטייות

63 נרחיב בנושא זה בפרק הבא.

64 חלק זה מבוסס על המקורות האלה: ת' סגיב-שיפטר, נ' לוינ'אפשטיין, א' יער ומ' שמיר, 'סובלנות בחברה ישראלית 1996-1997', **דעות בעם**, 1, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מכון ב' י' ולוסיל כהן, מרס 1998; ת' סגיב-שיפטר ומ' שמיר, 'סובלנות בחברה הישראלית על סף המאה ה-21', **דעות בעם**, 3, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מכון ב' י' ולוסיל כהן, מאי 2000; הנ"ל, 'סובלנות בעת מתיחות ביטחונית ופוליטית', **דעות בעם**, 5, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מכון ב' י' ולוסיל כהן, מאי 2001; הנ"ל, 'ישראל כמעבדה לחקר סובלנות פוליטית', **דעות בעם**, 6, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מכון ב' י' ולוסיל כהן, מאי 2000; י' פרס וא' יער'יוכטמן, **בין הסכמה למחלוקת: דמוקרטיה ושלוש בתודעה הישראלית**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1998; מ' שמיר וג' סאליבן, 'סובלנות פוליטית בישראל', **מגמות** 29 (1985), עמ' 145-169; Y. Peres and E. Yuchtman-Yaar, *Trends in Israeli Democracy*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner Publ., 1992; M. Shamir, 'The Political Context of Tolerance' (לעיל הערה 60); M. Shamir and T. Sagiv-Schifter, 'Conflict, Identity and Tolerance: Israel in the Al-Aqsa Intifada', *Political Psychology* (forthcoming); M. Shamir and J. L. Sullivan, 'The Political Context of Tolerance: A Cross-National Perspective from Israel and the United States', *American Political Science Review* 77 (1983), pp. 911-928; J. L. Sullivan, M. Shamir, P. Walsh and N. S. Roberts, *Political Tolerance in Context: Support for Unpopular Minorities in the United States, Israel and New Zealand*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1985

ואירועי אוקטובר 2000, היוו קבוצות ימין את הקטגוריה הגדולה ביותר של קבוצות בלתי אהודות. אנתיפאדת אל-אקצה ומהומות אוקטובר החזירו את הקבוצות הפוליטיות הערביות לראש הרשימה. העימות הנוכחי סביב תכנית ההינתקות הבליט שוב יותר את קבוצת הימין לעומת תקופת האנתיפאדה.

לאחר שהמרואיינים ציינו את הקבוצה הפוליטית הפחות אהודה עליהם, הם נשאלו באיזו מידה הם מסכימים או לא מסכימים להעניק להן סדרת זכויות אזרחיות ופוליטיות או להטיל עליהן מגבלות בנושאים האלה:⁶⁵

- כהונה כראש ממשלה
- הוצאה מחוץ לחוק
- האזנה בסתר (ציתות) לשיחות טלפון של חבריהן
- היבחרות לכנסת
- קיום הפגנות
- הופעה בטלוויזיה
- בחירה לכנסת

בקבוצה ערבית, והאחרים בקבוצות יהודיות: 24% בחרו בקבוצת ימין, 9% – בקבוצת שמאל, 11% בחרו בקבוצה דתית, ו-12% אחוזים – בקבוצה חילונית.⁶⁵

התנגדותו של הציבור היהודי ממוקדת אפוא היום במידה רבה בקבוצות ערביות, כפי שהיה בשנות השמונים, ושוב מאז פרוץ אנתיפאדת אל-אקצה ואירועי אוקטובר 2000. בשנות התשעים, לעומת זאת, עברה ההתמקדות לקבוצות יהודיות, בעיקר מימין אך גם משמאל. עם זאת, חשוב לציין כי יחסית לתצפיות בתקופת האנתיפאדה (מסקרי מכון ב' י' ולוסיל כהן <http://www.bicohen.tau.ac.il>) יש בסקר הנוכחי עלייה של ממש בשיעור הבוחרים בקבוצת ימין כקבוצה הפחות אהודה עליהם – 18% בסקר יוני 2002 לעומת 24% בסקר הנוכחי. קפיצה דומה, אך דרמטית הרבה יותר, נרשמה בעקבות רצח רבין. אז עלה שיעור הבוחרים בקבוצת ימין כקבוצה הפחות אהודה עליהם (על פי סקרים של יוכטמן-יער ופרס) מ-20% בינואר 1995 ל-45% בפברואר 1996. מאז ועד לפרוץ האנתיפאדה

לוח 10

סובלנות כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות וכלפי ערבים אזרחי ישראל (סקר יולי 2005)
אחוז המביעים עמדות סובלניות, (באחוזים)

קבוצה פחות אהודה	ערבים אזרחי ישראל	
25	26	לכהן כראש ממשלה
35	-	להוציא מחוץ לחוק
45	54	לצותת לשיחות הטלפון
47	55	להיבחר לכנסת
51	61	לקיים הפגנות
51	66	להופיע בטלוויזיה
61	60	לבחור לכנסת
-	31	להשתתף בהחלטה על החזרת שטחים ובקביעת גבולות המדינה

65 בקבוצות הערביות נכללות התנועה האסלאמית, חד"ש, רע"מ ובל"ד; קבוצות הימין שהופיעו בשאלה היו כ"ך/כהנא חי, מועצת יש"ע, האיחוד הלאומי, ישראל ביתנו, ומספר קטן של נחקרים בחרו ב'גוש אמונים', ליכוד ומולדת; קבוצות השמאל כללו את מרצ/יחד, שלום עכשיו, ונוספו מפלגת העבודה ו'בצלם'; הקבוצות הדתיות כללו את יהדות התורה/אגודת ישראל, מפד"ל ו'ש"ס, ומרואיין אחד בחר בדגל התורה; הקבוצה החילונית כוללת את שינוי והרפורמים.

66 חלק מהטענות נוסחו כטענות סובלניות וחלקן כלא-סובלניות. לגבי כל טענה התבקשו המשיבים לבחור אחת מחמש תשובות אפשריות: (1) בהחלט מסכים; (2) מסכים; (3) לא בטוח; (4) לא מסכים; (5) בהחלט לא מסכים. שתי התשובות המביעות אי-הסכמה (4 ו-5) עם טענות לא-סובלניות ושתי התשובות המביעות הסכמה עם טענות סובלניות (תשובות 1 ו-2) נחשבות כמבטאות סובלנות. המספרים המופיעים בלוח 10 מציגים אחוזים אלה.

כלפי ערבים ברוב המדדים בסקר האחרון. עם זאת, גם שיעורי הסובלנות כלפי ערבים אזרחי ישראל כיום עדיין גבוהים מאלה שנמדדו בשנות השמונים. חשוב לשים לב שהדפוסים משני מדדי הסובלנות מקבילים בעיקרם לאלה שראינו בדירוג היחסי של ערך הדמוקרטיה על פני זמן (תרשים 37).

ברצוננו להתמקד ברצח רבין ולנסות לבחון את השפעתו על הסובלנות הפוליטית של הציבור היהודי. לשם כך נסתמך על סקריהם של פרס ויער במחצית שנות התשעים ונבחן שלושה מדדים מתוך מקבץ השאלות שעסקו בסובלנות כלפי קבוצה הבלתי אהודה (הזכות להפגין והזכות לבחור ולהיבחר לכנסת). מתרשים 38 עולה כי למרות מגמת העלייה הכללית בסובלנות בשנות התשעים, בכל שלושת מדדי הסובלנות הללו חלה ירידה בינואר 1995, והמגמה הזאת נמשכה גם מיד לאחר רצח רבין, בסקר ינואר 1996. אולם לאחר מכן חזרה מגמת העלייה הכללית. לא ניתן אפוא לזהות מגמה ברורה או השפעה מובהקת של הרצח. אולם כדי להעמיק ולהבין את השפעת רצח רבין, ראוי לבחון את הסובלנות הפוליטית שמביעים מרואיינים כלפי קבוצות פוליטיות לא אהודות – קבוצות ימין, קבוצות דתיות, קבוצות שמאל וקבוצות ערביות.⁶⁷

דפוסי הסובלנות כלפי ארבעת סוגי קבוצות אלה משתנים על פני זמן, וכך גם השפעתו של רצח רבין עליהם. נאמר כבר כי בעקבות רצח רבין גדל מאוד אחוז האנשים שבחרו בקבוצת ימין כקבוצה הפחות אהודה עליהם. כפי שניתן לראות בתרשים 40, מיד לאחר הרצח נרשמה ירידה חדה במידת הסובלנות כלפי קבוצות ימין. ואילו בנקודת הזמן הבאה, בסוף 1996, נרשמה עלייה מסוימת בכל שלושת המדדים, מגמה שנמשכה עד האנתיפאדה ואחר כך התייצבה. אך רק בתקופת האנתיפאדה חזרו ממדי הסובלנות כלפי קבוצות לא אהודות מהימין לשיעורים שלפני הרצח, וגם אז רק במקצת המדדים.⁶⁸

בהמשך הוצגו למרואיינים שאלות דומות ביחס לערבים אזרחי ישראל (מלבד שאלת ההוצאה מחוץ לחוק). נוסף על כך הם נשאלו אם יש לאפשר לערבים אזרחי ישראל להשתתף בהחלטה על החזרת שטחים ובקביעת גבולות המדינה.

לוח 10 מציג את אחוז הנשאלים בסקר יולי 2005 שהביעו עמדות סובלניות בשאלות השונות ביחס לקבוצה הפחות אהודה עליהם וביחס לערבים אזרחי ישראל.

הנתונים מצביעים על כך שהסובלנות כלפי ערבים גבוהה מהסובלנות כלפי הקבוצה הפחות אהודה,⁶⁷ וכי יש הבדלים של ממש בממדים השונים. ביחס לחופש הביטוי וזכות הבחירה הסובלנות גבוהה יותר, אך היא יורדת כאשר מדובר בהשתתפות בפועל בקבלת החלטות, הן ברמת הממשל הן ברמת האזרחים.

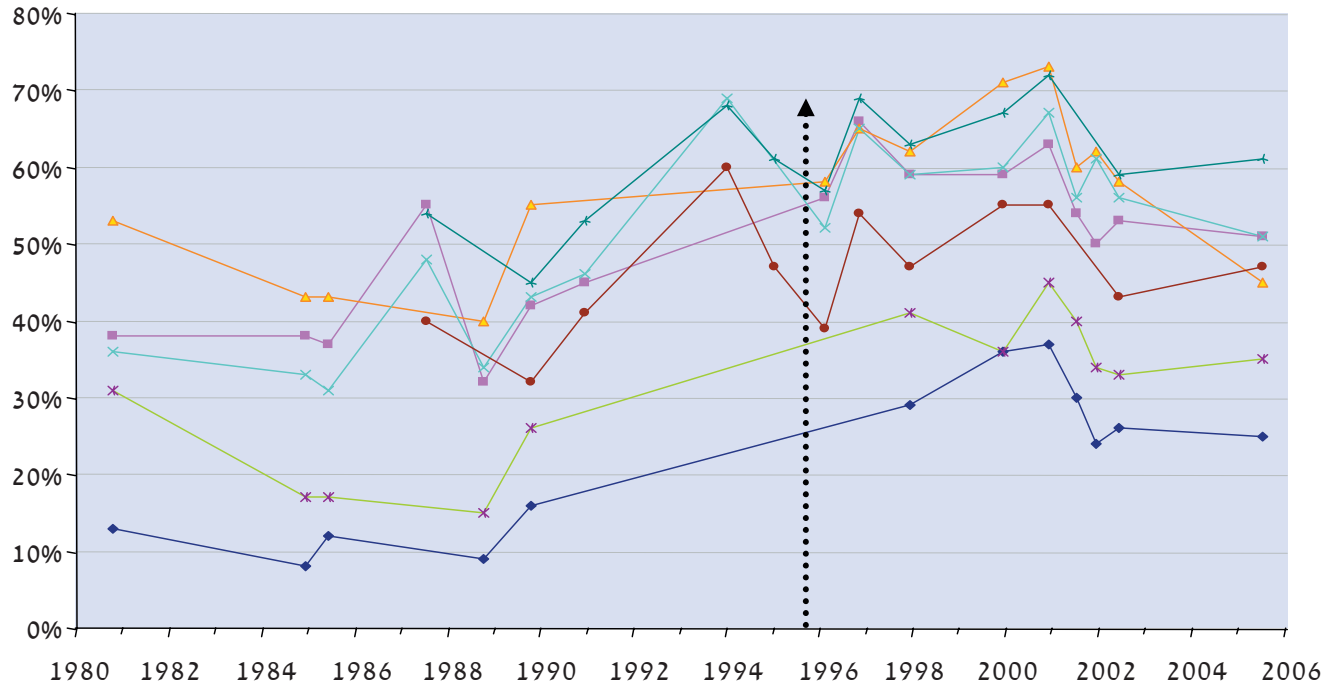
כדי לקבל פרספקטיבה על הממצאים, חשוב לבחון אותם לאורך זמן. שני התרשימים הבאים מציגים את מדדי הסובלנות הפוליטית כלפי הקבוצה הלא אהודה (תרשים 38) וכלפי ערבים אזרחי ישראל (תרשים 39) על סמך סקרים שנערכו מ-1980 ואילך, לרבות הסקר הנוכחי. תרשים 38 מצביע על סובלנות פוליטית גבוהה היום מזו שהייתה בשנות השמונים. מסוף שנות השמונים ובמהלך שנות התשעים ניכרת עלייה בכל מדדי הסובלנות, והיא נמשכה עד פרוץ אנתיפאדת אל-אקצה ואירועי אוקטובר. בעקבותיהם נרשמה נפילה חדה בשיעורי הסובלנות, בעיקר בשנה הראשונה לאנתיפאדה, עד שהם התייצבו ברמה נמוכה יותר. גם בתרשים 39 עולה דפוס דומה, אם כי הוא מבוסס על פחות נתונים והוא חד פחות. גם כאן ניכרת עלייה בשיעורי הסובלנות הפוליטית כלפי ערבים, שהתחילה בסקר של 1989 ונמשכה לכל אורך שנות התשעים. מגמה זו נעצרה והתהפכה עם פרוץ האנתיפאדה השנייה ואירועי אוקטובר. מגמת הירידה בסובלנות בלטה בשנה הראשונה, ומאז נמשכת ירידה מתונה בסובלנות

67 בארבעה פריטים אחוזי התשובות המבטאות סובלנות פוליטית גבוהים יותר ביחס לערבים מביחס לקבוצה הפחות אהודה, ובשני פריטים האחוזים דומים (ראש ממשלה ובחירה לכנסת).

68 חשוב לזכור שכל משיב נשאל רק על הקבוצה שהוא ציין כאהודה עליו פחות מכול, כך שהשוואה מתבססת בכל נקודת זמן על מרואיינים שונים, והרכב קבוצות הנשאלים הבוחרים כל סוג של קבוצה פוליטית לא אהודה משתנה על פני זמן.

69 המגמה הכללית מתייצבת, אף על פי שהמדדים השונים נעים פחות ביחד הן ביחס לעבר הן ביחס לקבוצות אחרות. משמעות פוס זה היא הבחנה גדולה יותר בין הממדים השונים של הזכויות הפוליטיות והאזרחיות שעליהם המרואיינים נשאלים.

סובלנות פוליטית כלפי קבוצה בלתי־אהודה (1980–2005, באחוזים)

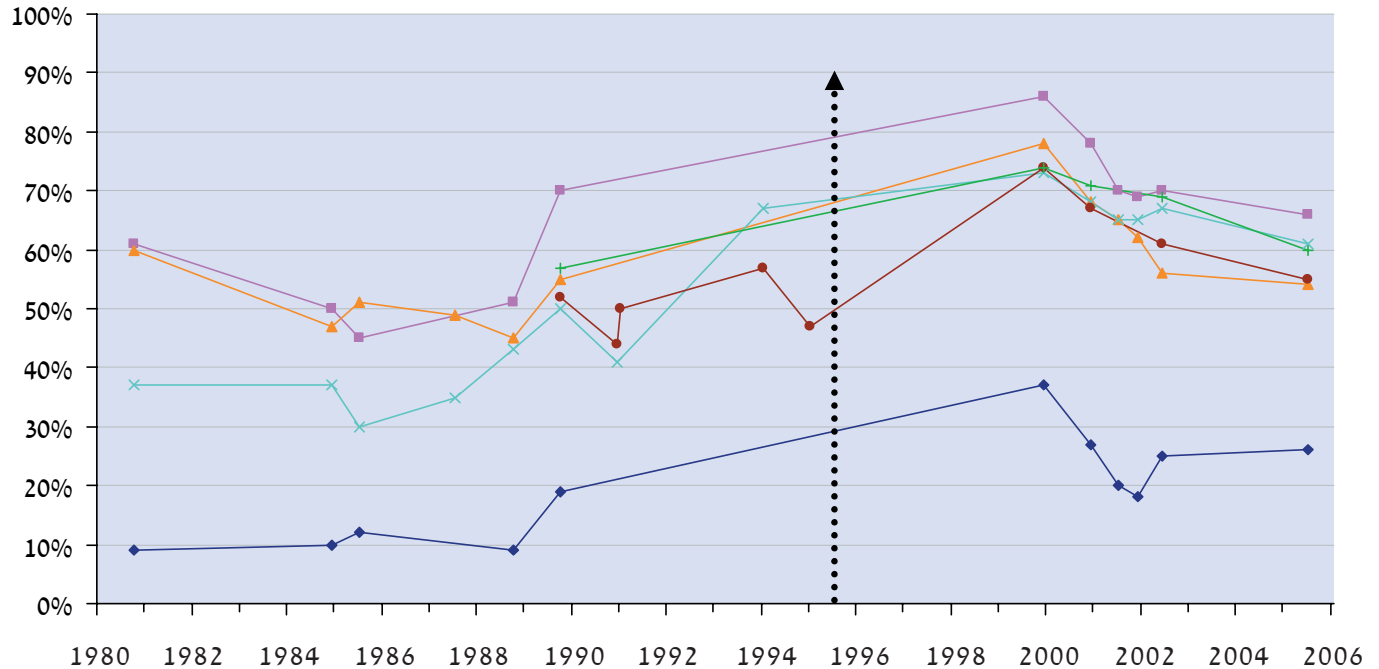

- להרשות להיות ראש ממשלה (Light Blue ◆)
- להרשות להופיע בטלוויזיה (Purple ■)
- לא לצותת לשיחות טלפון (Orange ▲)
- להרשות לקיים הפגנות (Dark Blue ◆)
- לא להוציא מחוץ לחוק (Green ×)
- להרשות להיבחר לכנסת (Red ●)
- להרשות לבחור לכנסת (Green ×)

המסקנה העיקרית העולה מהנתונים היא שרצח רבין השפיע באופן דיפרנציאלי על מידת הסובלנות של הציבור כלפי קבוצות פוליטיות שונות, על פי הנסיבות. ההשפעה על היחס לקבוצות ימין הייתה מיידית, ושיעורי הסובלנות הפוליטית כלפי קבוצות אלה (ובפרט כלפי כ"ך) פחתו לאחר הרצח, אם כי לאחר מכן הם חזרו ועלו בהדרגה. נראה כי השפעת הרצח על היחס לקבוצות הימין הייתה ארוכת טווח יותר וחרגה מן ההשפעה המיידית, שכן רק בתקופת האנתיפאדה, חמש שנים לאחר הרצח, חזרו שיעורי הסובלנות כלפי קבוצות ימין לממדים שלפני הרצח. השפעת הרצח על היחס לקבוצות דתיות התבטאה בירידה קטנה וקצרת טווח ביותר; ביחס לקבוצות שמאל יהודיות השפיע הרצח לעלייה בסובלנות, אך לטווח קצר בלבד. על קבוצות ערביות אין ניכרת השפעה כלל.

בסובלנות כלפי קבוצות דתיות יהודיות נרשמה ירידה בעקבות רצח רבין, אך ירידה זו קטנה בהרבה מהירידה בסובלנות כלפי קבוצות ימין, וכבר במדידה הבאה הייתה חזרה לשיעורים ולמגמת העלייה בסובלנות כלפיהן שלפני הרצח. הסובלנות כלפי קבוצות שמאל יהודיות עלתה מיד לאחר הרצח; שתי התצפיות לאחר הרצח הצביעו על ממדי סובלנות גבוהים ביותר כלפי קבוצות אלה בסדרה. בהמשך ירדה הסובלנות שוב, אולם בדרך כלל נמשכת מגמת העלייה בסובלנות, והיא מאפיינת את כל התקופה. בדפוס הסובלנות לקבוצות ערביות נרשמה ירידה בינואר 1995 (לפני רצח רבין). לא היה הבדל בין הנתונים מינואר 1995 ומינואר 1996, ולא ניכרת השפעה לרצח. בסוף 1996 נרשמה עלייה חדה בממדי הסובלנות כלפי קבוצות לא אהודות ערביות, ובהמשך ניתן לזהות מגמת ירידה בסובלנות כלפיהן, וזו קיבלה תאוצה מאז פרץ האנתיפאדה ואירועי אוקטובר.

סובלנות פוליטית כלפי ערבים אזרחי ישראל (1980-2005, באחוזים)

לא לצות לשיחות טלפון —▲— להרשות להופיע בטלוויזיה —◆— להרשות לבחור לכנסת —+— להרשות להיבחר לכנסת —●— להרשות לקיים הפגנות —×— להרשות להיות ראש ממשלה —▲—

3. לגיטימיות של מחאה⁷⁰

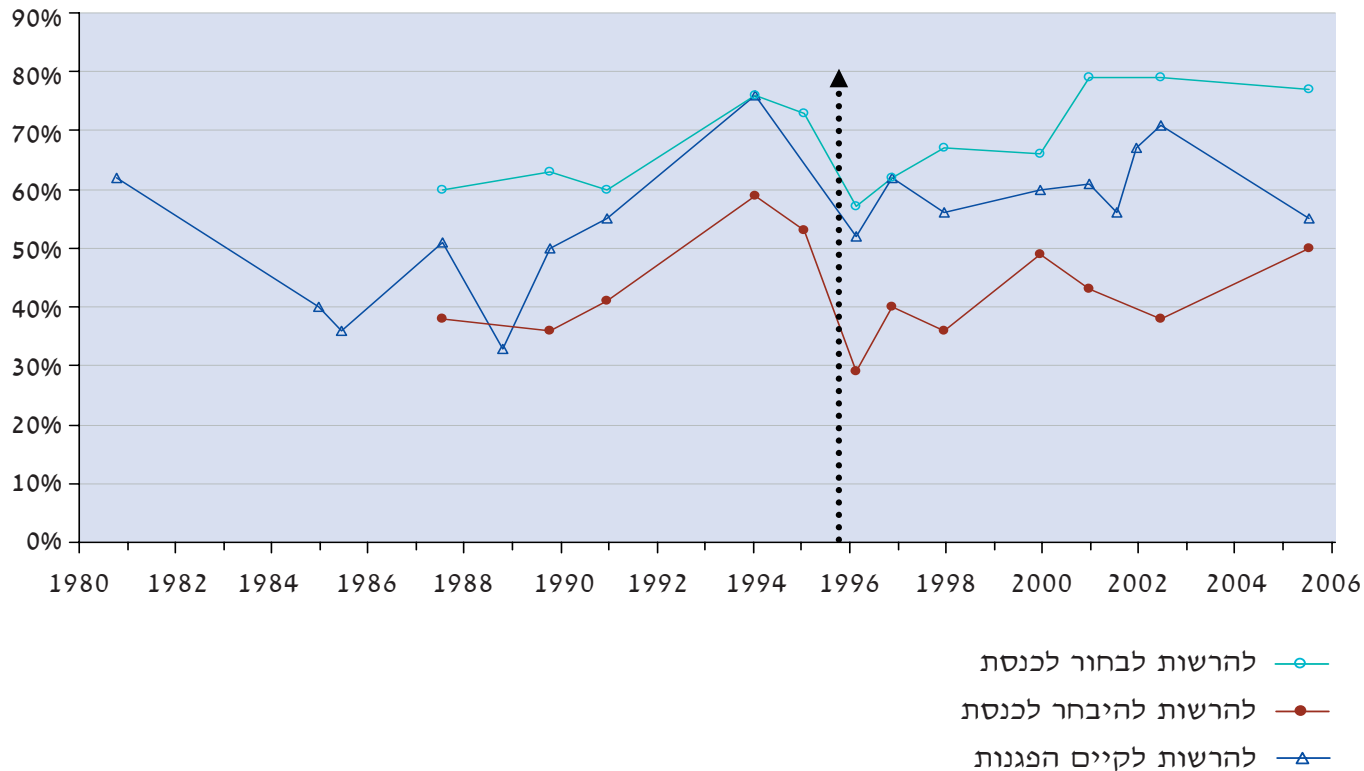
מידת הלגיטימיות של פעילות מחאה לגווניה – מנקודת המוצא שיש ערך דמוקרטי להשתתפות ציבור האזרחים בקבלת החלטות פוליטיות, שמולו עומד ערך מרכזי אחר, זה של החוק והסדר. בחלק זה אנו מסתמכים על סדרת שאלות שנשאלו כמה פעמים במסגרת מדד השלום ושחזרנו עליהן בסקר יולי 2005. השאלות נוגעות לסוגיה מסוימת שבמחלוקת – מדיניות הממשלה בעניין תהליך השלום – הסוגיה שעמדה במרכז סדר היום באמצע שנות התשעים ובקיץ 2005.⁷¹

השתתפות ופעילות פוליטיות הן אבן יסוד של הדמוקרטיה, ותרבות דמוקרטית כורכת את המעורבות הזאת עם הלגיטימציה שלה. בסעיף הקודם, שעסק בסובלנות הפוליטית, התייחסנו לנכונות לאפשר פעילות פוליטית, כגון הפגנות או השתתפות בבחירות, לקבוצות ספציפיות לא אהודות; התמקדנו במבחן הקשה של נכונות לאפשר פעילות כזו וזכויות אזרחיות אחרות לקבוצות המעוררות התנגדות. עתה ברצוננו לבחון את

70 חלק זה מבוסס על המקורות האלה: א' יוכטמן-יער ות' הרמן, **מדד השלום נובמבר 1995**, <http://spirit.tau.ac.il/socant/peace/>, <http://spirit.tau.ac.il/socant/peace/peaceindex/2000/files/peaceindex/1995/files/nov95.doc>; E. Yuchtman-Yaar and T. Hermann, 'The Latitude of Acceptance: Israelis' Attitudes towards Political Protest before and after the Assassination of Yitzhak Rabin', *Journal of Conflict Resolution* 42, 6 (1998), pp. 721-743. Also in: Y.

71 Peri (ed.), *The Assassination of Yitzhak Rabin*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2000, pp. 303-330
 בניגוד לשאלות הסובלנות, ברור כי חלק מהנשאלים תומכים באזרחים ובקבוצות שעליהם נשאלו ואילו אחרים מתנגדים להם. במובן זה השאלה דומה לשאלות הסובלנות כלפי ערבים: חלק מהנשאלים אינם אוהדים אותם ואחרים כן אוהדים אותם. עם זאת, ההנחה (המבוססת) בסדרת שאלות הסובלנות כלפי הערבים היא כי מרבית הנשאלים היהודים אינם אוהדים אותם.

סובלנות פוליטית כלפי קבוצה בלתי אהודה - קבוצות ימין (1980-2005, באחוזים)

המאבק שהנהיג מרטין לותר קינג למען שוויון זכויות לשחורים בארצות הברית ומאבקו של מהטמה גנדי לעצמאות מהבריטים בהודו - זכו לתהילת עולם. מרי אזרחי אכן מעמיד קשיים בפני משטרים דמוקרטיים הנדרשים להתמודד אתו, וניתן לראות את הביטויים לכך בהתלבטות ובהתנהגות של רשויות השלטון בישראל - מהמשטרה עד לבית המשפט העליון - ביחס לפעילויות שונות של המתנגדים להינתקות.

נוסח השאלה בעניין היחס למחאה הוא כדלקמן: 'האם לאזרחים החושבים שמדיניות הממשלה בנושא תהליך השלום פוגעת באינטרס הלאומי של ישראל מותר לדעתך: (א) למחות במסגרת החוק (למשל לארגן עצומות המוניות ולהפגין ברישיון); (ב) לנקוט שיטות של מרי אזרחי לא אלים (למשל: להפגין ללא רישיון, לא לשלם מסים, לסרב לשרת בצבא וכדומה); (ג) לנקוט אפילו שיטות של מרי אזרחי אלים (למשל: להתנגד בכוח לפינוי יישובים)?'

בהמשך נסקור את מחקרם של יוכטמן־יער והרמן מ-1998 על השפעת רצח רבין על הלגיטימיות של

סדרת השאלות עוסקת בסוגים שונים של פעילות מחאה: מחאה במסגרת החוק, מחאה שאיננה חוקית ומחאה אלימה. כאמור, השתתפות פוליטית המביעה מחאה היא רכיב בסיסי של הדמוקרטיה, ותרבות דמוקרטית אמורה לבטא את הלגיטימיות שלה. עיקרון זה חל באופן ברור על מחאה שהיא במסגרת החוק. פעילות מחאה אלימה, לעומת זאת, מנוגדת לעקרונות דמוקרטיים - המדגישים פתרון קונפליקטים במשא ומתן, מתוך שכנוע הדדי ופשרות, וקבלת החלטות על פי כללים שעקרון החלטת הרוב בהם הוא מהותי. פעילות כזו ותמיכה בפעילות כזו היא אנטי־דמוקרטית. היחס לפעילות מחאה לא חוקית אך לא אלימה מורכב יותר מן הפן של הרעיון הדמוקרטי הליברלי. מחד גיסא, מרי אזרחי לא אלים מבטא מחאה של אזרחים על מדיניות השלטון, באמצעות פעילות ציבורית, פוליטית ומצפונית לא אלימה. מאידך גיסא, פעילות זו מנוגדת לחוק; היא מבטאת לעתים קרובות דעת מיעוט, והיא יכולה להוות איום על היציבות ועל הלגיטימיות של השלטון, ואף להידרדר לאלימות. כמה מקרים של מרי אזרחי - כמו

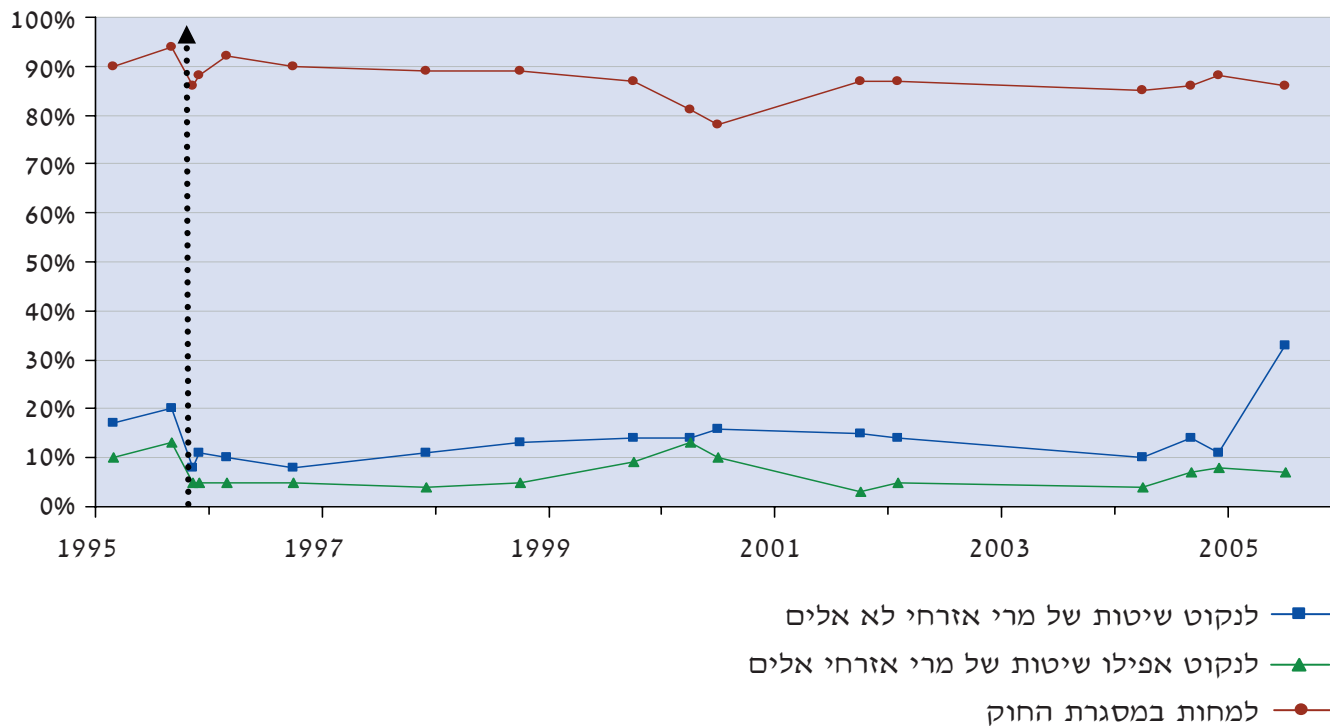
אלים ובמרי אזרחי אלים בלבד. הנתונים, מלבד אלה של יולי 2005, לקוחים מאתר מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום (<http://spirit.tau.ac.il/socant/peace>). שתי התצפיות הראשונות הן מסקרים שנערכו לפני רצח רבין, במרס ובספטמבר 2005, בעיצומה של פעילות מחאה נרחבת של הימין. סקר ספטמבר נערך ערב טקס החתימה על הסכם אוסלו ב', שבועות ספורים לפני רצח רבין,⁷² ובו נרשם שיא בתמיכה במחאה מכל שלושת הסוגים (עד הסקר האחרון). מיד לאחר הרצח, בשני סקרים בנובמבר 1995,⁷³ חלה כאמור ירידה חדה בתמיכה בכל סוגי המחאה, ובפרט במחאה לא חוקית ובמחאה אלימה. כלומר, לפני הרצח הייתה תמיכה גבוהה יחסית בכל סוגי המחאה, חוקית ולא חוקית, ואילו מיד לאחר הרצח הייתה ירידה בשלושת הממדים. שנה לאחר מכן נמשכה הירידה במחאה לא חוקית ובמחאה אלימה, ואילו התמיכה במחאה חוקית חזרה ועלתה, גם אם לא הגיעה שוב לשיא של 94% כפי שנראה בספטמבר 1995, לפני הרצח.

מחאה על סמך שאלות אלה. במחקרם הם הראו כי בעקבות הרצח – מיד לאחריו וגם שנתיים לאחר מכן – קטנה התמיכה בשיטות של מרי אזרחי לא אלים והתמיכה בשיטות של מרי אזרחי אלים. לעומת זאת, התמיכה במחאה במסגרת החוק נותרה גבוהה ביותר, אם כי בנובמבר 1995, מיד לאחר הרצח, הייתה גם עלייה באחוז המתנגדים למחאה מכל סוג שהוא. בשנה שלאחר מכן חזרה קטגוריה זו והצטמצמה, גם אם לא לשיעורים שלפני הרצח.

בסקר יולי 2005 סברו 86% מהנשאלים היהודים שלאזרחים החושבים שמדיניות הממשלה בנושא תהליך השלום פוגעת באינטרס הלאומי של ישראל מותר למחות במסגרת החוק – בדומה לתצפיות קודמות. שליש מהנשאלים, הרבה יותר מאי פעם, סברו כי מותר לנקוט שיטות של מרי אזרחי לא אלים; ולדעת 7% מותר לנקוט אפילו שיטות של מרי אזרחי אלים. בתרשים 41 מוצגים אחוזי התמיכה בשלושת סוגי המחאה, ובתרשים 42 מוצגת התמיכה במרי אזרחי לא

תרשים 41

לגיטימיות של דפוסי מחאה חוקיים, בלתי חוקיים ואלימים (באחוזים) (1995–2005)

72 מדד השלום ספטמבר 1995, <http://spirit.tau.ac.il/socant/peace/peaceindex/1995/files/sep95.doc>

73 מדד השלום נובמבר 1995 (לעיל הערה 70).

בעדיפות ראשונה את הדמוקרטיה, 23% חושבים שיש להתיר מרי אזרחי לא אליים, ובקרב תומכי ההינתקות – 26.7%⁷⁵ הלגיטימיות של מרי אזרחי לא אליים גבוהה ביולי 2005 יותר מאי פעם, ושינוי זה הוא בוודאי פועל יוצא של הדברים האלה: העלייה בממדי ביטויים כאלה בשני קצות הקשת הפוליטית בשנים האחרונות; הדיון הציבורי שעסק בדילמות המורכבות של מרי אזרחי בדמוקרטיה ובהצדקתו בעקבות ביטויי הסרבנות משמאל; והביטויים השונים של מרי אזרחי מימין. יותר מכול מעידים נתונים אלה והאירועים בשטח על עומק הוויכוח הפוליטי וכן על תרבות האיילגליזם הנפוצה בישראל – על מחויבותה המועטה של החברה הישראלית לשלטון החוק. בתנאים אלה לא פלא אפוא כי יש החוששים לעמידותו של המשטר ולחוסנה של הדמוקרטיה.

כמו כן, מעניין לציין את השינוי בדפוס ההשתנות המשותפת של שלושת סוגי המחאה. על פי תרשים 41, ב-1995, לפני רצח רבין ומיד לאחריו, נרשמו עליות וירידות בתמיכה בשלושת סוגי המחאה גם יחד. אולם קשר זה נפרם בהמשך. בשנת 2000, כאשר עלה נושא ירושלים על הפרק בזמן ממשלת ברק, ניתן לראות עלייה בתמיכה במחאה הלא חוקית והאלימה, לצד ירידה בתמיכה במחאה החוקית. כלומר, אזרחים רבים נרתעו ממחאה בכלל, לרבות מחאה חוקית, בעוד שאחרים היו מוכנים לתת לגיטימציה גם למחאה לא חוקית וגם לאלימות. סביב תכנית ההינתקות, התמיכה במחאה במסגרת החוק יציבה פחות או יותר, ואנו רואים במיוחד עלייה בתמיכה במחאה לא חוקית אך לא אלימה, ועלייה מתונה בתמיכה במחאה אלימה. ברור כי השתתפות פוליטית ומחאה במסגרת החוק הן התנהגויות דמוקרטיות, ואל לחברה דמוקרטית להירתע מהן. ניתן לזהות מגמה מתונה ביותר של ירידה בתמיכה זו על פני העשור שאותו אנו בוחנים. אך התמיכה בה לאורך כל

ברור אפוא, כפי שאכן טוענים יוכטמן-יער והרמן, כי לרצח רבין הייתה השפעה מידית, והוא צמצם את הלגיטימיות של מחאה בכלל, ושל מחאה לא חוקית ומחאה אלימה בפרט. אולם בפרספקטיבה של זמן ניתן לראות את השפעת הנסיבות המשתנות, ובפרט העילות למחאה מימין, המוחקת את ההשפעה שניתן לייחס לרצח. בסקר אפריל 2000, על רקע הוויכוח הפוליטי סביב כוונת ממשלת ברק להעביר לידי הפלסטינים שטחים באזור ירושלים כמו אבו-דיס ואל-עזריה, עלה שוב מספר התומכים במחאה אלימה והגיע לשיעור התומכים במחאה אלימה בתקופה שלפני רצח רבין.⁷⁴ ושוב, על רקע המאבק בעניין תכנית ההינתקות של שרון, ניכרת עלייה בתמיכה במחאה הלא חוקית, והיא מגיעה לשיא שלא ידענו כמותו, ועלייה קטנה ניכרת גם בתמיכה במחאה אלימה, אם כי ממדיה נמוכים מהשיאים של 1995 ו-2000.

ייתכן שההתנגדות להינתקות ולפינוי התנחלויות העומד על הפרק היא מניע מאיים עד כדי כך שרבים שלא צידדו בעבר במחאה שלא כחוק תמכו בה כעת – במיוחד על רקע ההיקף הרחב של פעילות מחאה כזו של המתנגדים להינתקות, כגון חסימות כבישים, הפגנות לא חוקיות וסירוב פקודה. אך הנתונים מיולי 2005 מראים כי הסחף בכיוון זה לא מאפיין רק את הימין ואת המתנגדים להינתקות. אחוזי התמיכה במחאה כזו גבוהים בקרב מי שממקם את עצמו בקצה השמאלי ביותר של הקשת הפוליטית כמעט כמו בקרב אלה שבקצה הימני ביותר (39% ו-44% בהתאמה). בקרב מי שמדרג בעדיפות ראשונה את ארץ ישראל השלמה ובקרב מתנגדי ההינתקות אנו מוצאים את האחוז הגבוה ביותר של מי שרואים במרי האזרחי הלא אליים תופעה לגיטימית: 56% מהמדרגים את ארץ ישראל השלמה בראש סולם הערכים שלהם תומכים בכך, וכן 44% מהמתנגדים להינתקות. אך גם בקרב המדרגים

74 **מדד השלום אפריל 2000** (לעיל הערה 70).

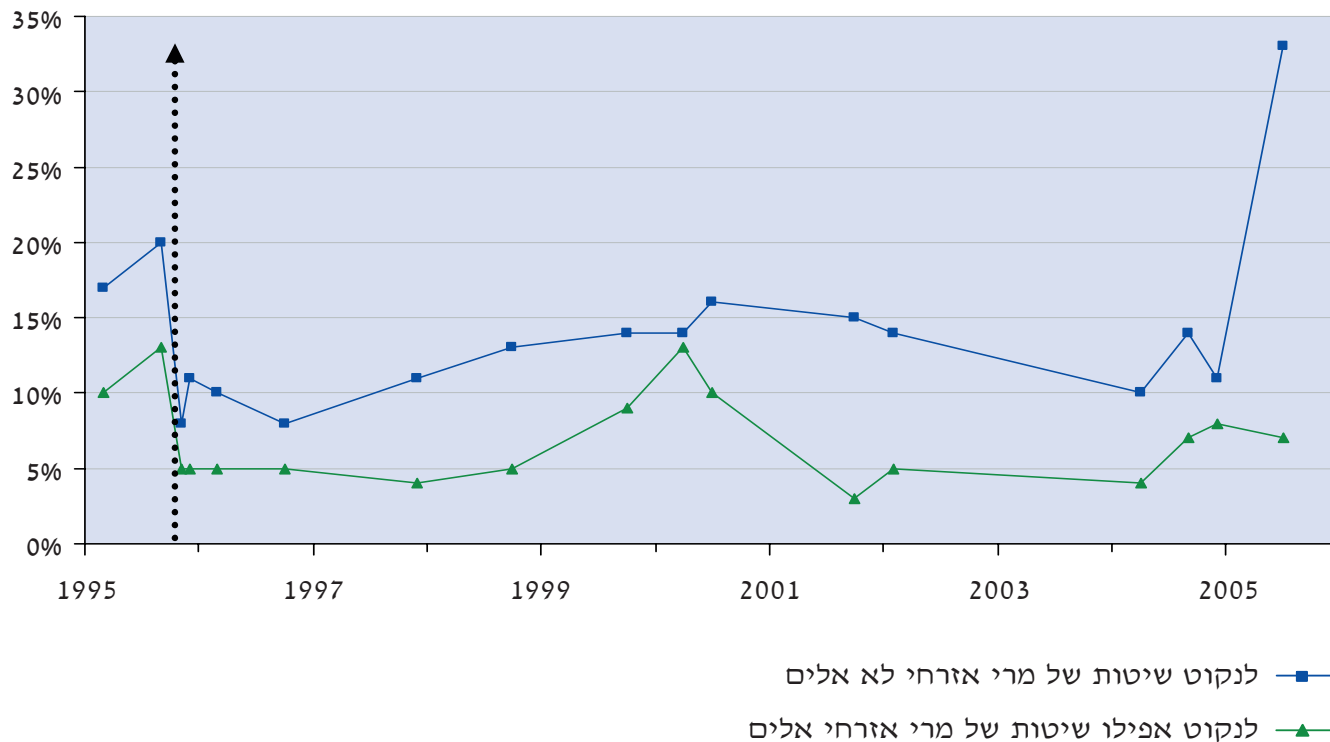
75 חשוב לציין כי הגורם המרכזי המבחין בין תמיכה במחאה לא חוקית ולא אלימה או אלימה ובין התנגדות להן הוא משנתנה הדתיות, והוא חזק יותר ממשנתנים פוליטיים, לרבות הגדרות שמאל-ימין ותמיכה מול התנגדות להינתקות. יוכטמן-יער והרמן מצאו דפוס שינוי זה בהשוואה של הנתונים לפני ואחרי הרצח (ראו יוכטמן-יער והרמן, 'The Latitude of Acceptance' [לעיל הערה 70], טבלאות 5 ו-6). 57% מהמגדירים עצמם חרדים ו-49% מהמגדירים עצמם דתיים תומכים במחאה לא חוקית אך לא אלימה, לעומת 27% מהחילונים ו-29% מהמסורתיים. 16% מהחרדים ו-10% מהדתיים תומכים במחאה אלימה, לעומת 5% מהחילונים ו-8% מהמסורתיים.

שהעלה על סדר היום הן את הפן הדמוקרטי של מחאה כזו, הן את הסיכונים שבה. כאמור, מחאה כזו מורכבת ובעייתית מבחינה פילוסופית ומעשית גם יחד, אולם נקיטה שלה ותמיכה מסיבית בה, כפי שאנו מוצאים ביולי 2005 בשטח וכפי שעולה מהסקר שלנו, מהוות איום ממשי על החברה והמשטר הדמוקרטי בישראל. מכאן שלאירועי ההינתקות נודעת השפעה חזקה בהרבה על היחס למחאה ביולי 2005 מהשפעת התקדים ההיסטורי של רצח רבין, ההולכת ונמחקת.⁷⁶

התקופה עצומה, וגם בתקופה שלפני ההינתקות אין עדות לירידה בלגיטימיות של מחאה כזו. ואולם, פעילות אלימה ולגיטימציה לפעילות כזו מנוגדות לעקרונות דמוקרטיים ומסכנות את המשטר ואת החברה, וכל תמיכה בה – קטנה ככל שתהיה – צריכה להדאיג. את העלייה הדרמתית בלגיטימיות של פעילות מחאה בצורת מרי אזרחי לא חוקי אך לא אלים יש לראות על רקע הוויכוח החרף על מדיניות ההינתקות – עם כל מה שהיא כורכת ומסמלת ביחד עם הדיון הציבורי בשנים האחרונות, דיון

תרשים 42

לגיטימיות דפוסי מחאה בלתי חוקיים ואלימים (1995–2005, באחוזים)

76 ניסינו לבחון את ההשפעה של רצח רבין גם באופן אחר, באמצעות ניסוי בסקר יולי 2005. חילקנו את הנשאלים באופן אקראי לשתי קבוצות ובשתייהן שאלנו על התנהגות רשויות המדינה ביחס לאנשים וקבוצות המטיפים לאלימות פוליטית בקשר לתכנית ההינתקות כיום. בקבוצה אחת באה שאלה זו מיד לאחר סדרת השאלות על רצח רבין והשפעותיו, ובקבוצה השנייה – מיד לאחר השאלות על ההינתקות. הציפייה הייתה שבקבוצה הראשונה, העונה על השאלה מתוך מודעות גדולה יותר לרצח רבין, מרואיינים יעדיפו תגובה חריפה יותר של הרשויות כלפי אנשים וקבוצות המטיפים לאלימות פוליטית, בשל הלקח ההיסטורי. צפינו שהם יבחרו בתשובה כי הרשויות מקלות מדי יותר משיבחרו בתשובה כי הרשויות מחמירות מדי. אולם אין אנו מוצאים הבדל מובהק בין שתי הקבוצות, ומשמעות תוצאות אלה היא שמציאות ההינתקות חזקה בהרבה מהמניפולציה שלנו. ייתכן שהמניפולציה שלנו לא הייתה חזקה דייה, אך סביר יותר כי התוצאות – כמו הבחינה לאורך זמן של הלגיטימיות של דפוסי מחאה שונים – אינן תומכות בייחוס השפעה ארוכת טווח לרצח רבין על יחס הציבור למחאה ולהסתה לאלימות, וכי אירועים ונסיבות כמו אלה השוררים במציאות של יולי 2005 הם הגורם הדומיננטי בקביעת יחס זה.

4. סיכום

בפרק זה ניסינו לבחון – מנקודת המבט של עשר שנים לרצח ראש הממשלה יצחק רבין ובעזרת סקרי דעת קהל שנערכו לאורך זמן, לפני הרצח ולאחריו – אם ניתן להצביע על השפעות של הרצח על ממדים נבחרים בתרבות הפוליטית בישראל. רצח רבין נחשב, ובצדק, לאחד האירועים המשמעותיים ביותר בתולדות מדינת ישראל. בשל אופי האירוע, הבולטות שלו ונסיבות הרצח היה אפשר לצפות שיהיו לו השלכות ישירות ומשמעותיות על התשתית הערכית של החברה הישראלית. שהרי הרצח היה בבירור פועל יוצא של הקונפליקט העמוק ביחס לזהותה הפנימית והחיצונית של החברה, וזהותם של הרוצח והנרצח סימלו באופן חד ובוטח את הצדדים בקונפליקט. נקודת הזמן שבה אירע הרצח בתולדות הסכסוך הישראלי-ערבי הייתה קריטית.

הנתונים שבידינו אפשרו לנו למפות השפעה מיידית וברורה בכמה ממדים. מיד לאחר הרצח הייתה בציבור היהודי עלייה חדה בחשיבותו של ערך הדמוקרטיה על פני ערכים אחרים, ולצדו עלייה קטנה בערך השלום. בד בבד קטנה התמיכה בכל סוגי המחאה: החוקית, הלא חוקית והאלימה. פחתה האהדה לקבוצות ימין בכלל, ולכ"ך בפרט, וקטנה הסובלנות הפוליטית כלפיהן. גם הסובלנות כלפי קבוצות דתיות קטנה במקצת, אך לא כלפי קבוצות אחרות. כעבור זמן חזרה הסובלנות כלפי קבוצות דתיות לשיעורים שלפני הרצח ואף המשיכה לעלות, יחד עם כל ממדי הסובלנות שלנו. חודשים אחדים לאחר הרצח חזרה ועלתה גם התמיכה במחאה החוקית. שינויים אלה כמכלול מסמנים הכרה במחיר של איקיום ערכים דמוקרטיים, ברוח דבריו של יצחק רבין בהפגנה שבה נרצח: 'אלימות היא כרסום יסוד הדמוקרטיה הישראלית'.

השפעה ארוכת טווח של הרצח, לעומת זאת, קשה יותר לזיהוי, וגם אם היא קיימת, היא מתרחשת בד בבד עם אירועים והתפתחויות אחרים ביחסים עם הפלסטינים ובמאבקים הפנימיים בישראל. אירועים כאלה יכולים להעצים את השפעת הרצח, אך בכוחם גם לקזז, לבטל ולהפוך אותה, כפי שאכן קרה.

מן הנתונים עולה בבירור שרצח רבין לא עצר בשום אופן את מגמות העלייה בערך הדמוקרטיה בתשתית הערכית, שאפיינו את החברה היהודית בישראל לפני הרצח ולאחריו. הדבר עולה מנתוני ההעדפות הערכיות

ומנתוני הסובלנות: נמשכה העלייה ההדרגתית בחשיבות היחסית של הדמוקרטיה על פני ערכים אחרים, ומאז הרצח, במחצית השנייה של שנות התשעים, היו שלושת הערכים – השלום, הדמוקרטיה והמדינה היהודית – שאזורים זה בזה בראש סולם הערכים של הציבור היהודי. גם נתוני הסובלנות הפוליטית, הן כלפי קבוצות לא אהודות הן כלפי ערבים, מעידים על עלייה בערכים דמוקרטיים ליברליים ועל יישומם לאורך שנות התשעים, ואין ניכרת השפעה של הרצח עליהם. מבחינת היחס לשלום, הנתונים מראים כי רצח רבין לא פגע בדגש על השלום כערך, אך גם לא העלה את חשיבותו.

על פי המדדים שהצגנו, שנות התשעים היו תקופה של התעצמות הערכים הדמוקרטיים הליברליים בתרבות הפוליטית בישראל, בד בבד עם תהליך שלום שהיה מלווה בירידה בתחושת האיום. זאת למרות מעשי האלימות והטרור הנמשכים, אם כי בהיקפים קטנים יותר, ואגב ויכוחים ומאבקים פוליטיים פנימיים מרים. פרוץ האנתיפאדה ואירועי אוקטובר בסוף שנת 2000 קטעו מגמות אלה והפכו אותן. הקשר ההפוך בין קונפליקט לדמוקרטיה ידוע, וכאן ראינו את שני המופעים שלו: ירידה בדגש היחסי על הדמוקרטיה ועל ערכים ליברליים בתנאים של איום, טרור ומלחמה, ופריחה של ערכים אלה בעת תהליך שלום.

רצח רבין הבליט בטווח המידי את החשיבות של ערך הדמוקרטיה, ובהמשך חָבַר לרוח התקופה – הפיחות באיום ותהליך השלום – בחיזוקם של ערכים אלה. אולם אירועים והתפתחויות אחרים ביטלו ואף היפכו השפעות אלה. קריסת תהליך השלום, אירועי אוקטובר ואנתיפאדת אל-אקצה היו ההתפתחויות המשמעותיות ביותר, וכפי שניתן לצפות, השפעתם הייתה דרמטית. הם הורידו בבת אחת את חשיבותם של ערכי הדמוקרטיה לעומת ערכים אחרים ופגעו ביישומם, במיוחד כלפי אזרחים ערבים. ראוי לשים לב כי אירועים אלה החזירו אותנו למחצית הראשונה של שנות התשעים על פי המדדים שלנו, ומידת הדגש על הדמוקרטיה והסובלנות הפוליטית (הן כלפי קבוצות לא אהודות הן כלפי ערבים) גבוהה כיום באופן משמעותי משהייתה בשנות השמונים.

היחס לפעילות מחאה פוליטית מדגים היטב את ההשפעה של מדיניות הממשלה והוויכוח הפנימי בישראל על התרבות הפוליטית. כפי שצינו, לרצח רבין

התרבות הפוליטית הפוכה לזו של הרצח. לרצח רבין הייתה אפוא השפעה ברורה בטווח הקצר על ממדים שונים של התרבות הפוליטית הדמוקרטית. בטווח הארוך יותר, אירועים והתפתחויות אחרים הפכו משמעותיים יותר: אירועי אוקטובר 2000 ואנתיפאדת אל-אקצה השפיעו על החשיבות היחסית של ערך הדמוקרטיה לעומת ערכים אחרים ועל רמות הסובלנות הפוליטית, בפרט כלפי ערבים. חילוקי דעות ועימותים פוליטיים פנימיים חריפים השפיעו על המחאה ועל היחס לסוגים שונים של מחאה ומחקו את ההשפעה של רצח רבין. השפעת התקדים ההיסטורי של רצח רבין נדחקה לשוליים.

הייתה השפעה מיידית על היחס של הציבור היהודי למחאה: הוא צמצם את הלגיטימיות של המחאה בכלל, ושל המחאה הלא חוקית והמחאה האלימה בפרט. אולם כאשר התכוונה ממשלת ברק להתקדם לקראת פשרה עם הפלסטינים באזור ירושלים, הייתה עלייה בלגיטימיות של מחאה אלימה לממדים שלפני רצח רבין. ועל רקע המאבק על ההינתקות אנו מזהים עלייה גדולה בלגיטימיות של מחאה לא חוקית ועלייה קטנה גם בתמיכה במחאה אלימה, אם כי ממדיה נמוכים מהשיאים של 1995 ו-2000. במילים אחרות, נסיבות פוליטיות של חילוקי דעות חריפים בתקופה שבה אנו עוסקים מספקות עילה למחאה מימין, והשפעתן על

ד. זהות בגבולות המחלוקת:

טיפוסי זהות בקרב הציבור היהודי עשר שנים לאחר רצח רבין

1. ממדי הזהות

הגדרתו של הפרט את זהותו מבוססת על האופן שבו הוא ממקם את עצמו ביחס לקווי החלוקה והשיסוע המחלקים את החברה שהוא שייך לה. שסע, פילוג או מחלוקת בחברה מגדירים בעבור הפרט את קו הגבול בינו לבין קבוצות אחרות, והוא בוחר לשייך עצמו לצד זה או אחר של המתרס. לפיכך, קיומה של מחלוקת מעורר דילמה של זהות ומביא את הפרט להגדיר את עצמו ולמקם את עצמו בנקודה זו או אחרת ביחס לקו השיסוע או סלע המחלוקת. כפי שהוצג בפרקים הקודמים, רצח ראש הממשלה יצחק רבין השפיע ברמות ואופנים שונים על קבוצות וציבורים בחברה הישראלית לאורך העשור האחרון. אירוע טראומתי זה השפיע על היחסים בין קבוצות בחברה, על תפיסת הפרטים את מארג היחסים החברתי ועל תפיסת הפרט את זהותו שלו. עתה נפנה למיפוי ולניתוח של טיפוסי זהות בחברה הישראלית, של השינויים שחלו באפיונם לאורך העשור האחרון ושל העדפותיהם הפוליטיות. בנייתו ביטוייה של המחלוקת הפוליטית בישראל ניתן להבחין בין שני ממדים של זהות: חיצוני ופנימי. הממד החיצוני של הזהות מתייחס לשאלת יחסיה של מדינת ישראל עם סביבתה וכולל את שאלת הגבולות הגאוגרפיים, את שאלת יחסיה של ישראל עם המדינות השכנות ועם העולם כולו ואת שאלת עתיד השטחים המוחזקים. הציר המגדיר ממד זה נע בין נציות ליוניות. הממד הפנימי של הזהות נוגע לטיבה של המדינה היהודית הדמוקרטית במונחים של אזרחות, יחסי דת ומדינה ובשאלת 'מיהו יהודי'. הציר המגדיר ממד זה נע בין יהודי לישראלי. שני ממדים אלו טומנים בחובם שאלות כגון מי אנחנו? מה אנחנו רוצים להיות? עד כמה

אנו בטוחים היום או בעתיד? אילו גבולות אנו בוחרים לעצמנו ולארצנו? המענה לשאלות אלו הוא רכיב חשוב בהגדרת זהותו של הפרט, והוא קשור קשר הדוק לשייכותו לקבוצה חברתית גדולה יותר.⁷⁷ ניתן לצפות כי ממדי ההשפעה של המחלוקת על הגדרות הזהות ודפוסי ההתנהגות הפוליטיים וכיוונם יושפעו מאירועים ותהליכים משמעותיים בחברה ובפוליטיקה, כדוגמת רצח ראש הממשלה רבין בשנות התשעים ויישום תכנית ההינתקות ב-2005.

כדי לעמוד על עומק המחלוקת השוררות בישראל בעשור האחרון ועל השפעותיהן, נבחן מקבץ שאלות שנשאלו ב-1996 ונכללו גם בסקר של 2005.⁷⁸ הנוסח של מקצת השאלות שונה בסקר 2005 כדי שיתאים לנסיבות הפוליטיות והמדיניות השונות.⁷⁹ השאלות מופיעות בלוח 11 שלהלן. על פי שאלות אלה נבנו שני סולמות, האחד משקף את ההיבט החיצוני של זהות הפרט, יונה או נץ, על פי חמישה משתנים; והאחר משקף את ההיבט הפנימי של זהות הפרט, ישראלי/יהודי, על פי ארבעה משתנים.

למרות השינוי בנוסח של כמה שאלות, מבנה העמדות והקשרים ביניהן נשארו יציבים לאורך השנים. אין להצביע על מגמה או כיוון חד-משמעיים בדעת הקהל לאורך העשור האחרון על בסיס תשע השאלות האלה. בממד החיצוני, זה הנוגע לשאלת הגבולות הגאוגרפיים ויישוב הסכסוך היהודי-פלסטיני, נראה כי התמיכה בהקמת מדינה פלסטינית במסגרת הסדר קבע הייתה גדולה יותר ב-2005 ממה שהייתה ב-1996. בשאלות המתיחסות לממד הפנימי, אלו הנוגעות לאופי המדינה היהודית במונחים של אזרחות, דת, מדינה וכדומה, ב-2005 בוטאה תמיכה גדולה יותר בתפיסה כי החיים

77 Shamir and Arian, 'Collective Identity', pp. 265-277 (לעיל הערה 60)

78 השתמשנו בשאלות שלפי ניתוח גורמים שנערך בשאלות הסקר של 1996 יצרו שני ממדים המבטאים את שני ממדי הזהות. על השיטה ועל סקר 1996 ראו מ' שמיר וא' אריאן, 'זהות קיבוצית ובחירות 1996', הניל (עורכים), **הבחירות בישראל - 1996**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 1999, עמ' 57-83.

79 השאלה שהתייחסה בסקר 1996 להסכם אוסלו הוחלפה בשאלה מקבילה על תכנית ההינתקות בסקר 2005. כמו כן, ב-1996 היו קטגוריות אמצע לשתי השאלות הנוגעות להחזרת שטחים למען הסכם שלום ולהפסקת שיחות השלום אפילו במחיר של מלחמה. ראו הערות בלוח 11.

הציבוריים צריכים להתבסס על חוקי הדת היהודית אך נראתה תמיכה פחותה בעליונותה של ההלכה על הדמוקרטיה בישראל. שיעור גדול יותר של נסקרים

לוח 11

סולם ממד הזהות החיצוני וסולם ממד הזהות הפנימי והשאלות המרכיבות אותם, 1996 ו-2005

א. ממד הזהות החיצוני		
השאלה	2005	1996
1. 'יש להחזיר שטחים תמורת שלום'	54% מסכימים	43% מסכימים ^א
2. תכנית ההינתקות (2005)/אוסלו (1996)	57% מסכימים	63% מסכימים
3. מדינה פלסטינית	56% מסכימים	49% מסכימים
4. 'יש להפסיק את תהליך השלום אפילו אם נסתכן במלחמה נוספת'	26% מסכימים	22% מסכימים ^ב
5. סדרי עדיפות - ארץ ישראל השלמה ^ג	12% מקום ראשון	10% מקום ראשון
מקדם אלפא	0.79	0.78
ב. ממד הזהות הפנימי		
השאלה	2005	1996
1. 'האם לדעתך ממשלת ישראל צריכה או לא צריכה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים במדינה יתנהלו על פי המסורת הדתית היהודית?'	63% מסכימים	53% מסכימים
2. 'כאשר קיימת סתירה בין הדמוקרטיה ובין ההלכה היהודית, האם יש להעדיף את הדמוקרטיה או את ההלכה?'	23% ההלכה	28% ההלכה
	54% הדמוקרטיה	55% הדמוקרטיה
3. סדרי עדיפות - דמוקרטיה	26% מקום ראשון	18% מקום ראשון
4. זהות ^ד	44% ישראלי	47% ישראלי
	42% יהודי	50% יהודי
מקדם אלפא	0.68	0.65

א 43% לא הסכימו ו-14% היו בעמדת ביניים. היחס בין המסכימים ללא מסכימים הוא 50:50 ב-1996, לעומת 53:47 ב-2005.

ב 67% לא הסכימו ו-11% היו בעמדת ביניים. היחס בין המסכימים ללא מסכימים הוא 24:76 ב-1996, לעומת 25:75 ב-2005.

ג לנסח השאלה ראו הדיון בפרק הקודם. על יסוד שאלה זו הורכבו שני משתנים שהצביעו על סדר העדיפות של כל ערך בעיני הנשאל: המשתנה 'ארץ ישראל השלמה' היווה בסיס לממד הזהות החיצוני והמשתנה 'דמוקרטיה' היה אחד המרכיבים של ממד הזהות הפנימי.

ד הנשאלים נתבקשו לדרג את ארבעה מגדירי הזהויות האלה לפי סדר חשיבותם בעיניהם: יהודי, ישראלי, העדה של הנשאל (אשכנזי או ספרדי) והדתיות/חילונית שלו. 86% בחרו בתשובה 'יהודי' או 'ישראלי' כהיבט החשוב ביותר של זהותם, ולצורך הניתוח שבהמשך נשתמש רק בהעדפה ראשונה זו. במקום השני, 35% בחרו ב'ישראלי' ו-35% בחרו ב'יהודי'. לבחירה השנייה, 24% הצביעו על היותם דתיים או חילונים; חילונים נטו יותר לבחור בקטגוריה זו אחרי 'ישראלי' כבחירתם הראשונה, לעומת הדתיים שבחרו ב'יהודי' כבחירתם הראשונה. לחילונים האלה היה נוח יותר לזהות את עצמם על פי ההגדרה 'חילוני', בעוד שעל דתיים רבים הייתה מקובלת ההגדרה 'ישראלי'. 7% נוספים הצביעו על היותם מזרחים או אשכנזים.

מידת החפיפה בין הממד החיצוני לממד הפנימי של הזהות ועל יחסי הגומלין ההדוקים והמתמשכים ביניהם, ואלה לא השתנו בעשור האחרון, כמוצג בלוח 12. הקבוצות העקביות הן הגדולות ביותר (טיפוסים 1, 5 ו-9): הן מהוות 55% מכלל המדגם ב-1996, ו-57.5% ב-2005. הקבוצות הלא-עקביות (טיפוסים 3 ו-7) הן הקטנות ביותר: הן מהוות 3.2% מכלל המדגם ב-1996, ו-2.6% ב-2005. בשנים 1996-2005 גברה עצמת הקשר בין שני ממדי הזהות (החיצוני והפנימי).⁸⁰ כפי שיוצג להלן, נראה כי הדבר נובע לא מהיחלשותו של המרכיב הפוליטי של הזהות הנכלל בממד החיצוני, אלא מהתחזקות המרכיב הדתי (זה הנכלל בממד הפנימי) בזהות העצמית של הפרט, מרכיב אשר נעשה דומיננטי יותר גם בשיח הציבורי. במהלך העשור האחרון גברו אורח החיים הדתי וההזדהות עם הדת, והם באו לידי ביטוי כמעט בכל היבט של החיים הציבוריים. בולטות המרכיב הדתי גררה תגובת-נגד שהתגלמה בעיקר בהצלחה המטאורית של מפלגת שינוי בבחירות 2003 ושיקפה את צדה האחר של אותה תופעה עצמה. בין שהחרדים ישבו בממשלה בפועל ובין שלא, נוכחותם של הסמלים שהם מייצגים מעולם לא נעלמה מעיניה של המנהיגות הפוליטית בישראל.

2. טיפוסים של זהות

הצלבת שני הסולמות, הפנימי והחיצוני, מסייעת למפות בצורה רחבה יותר את המבנה הפנימי של תפיסת הזהות של אזרחי ישראל היהודים. היא נעשתה על ידי חלוקת כל אחד מהם לשלושה חלקים: כל אחד מהקצוות מייצג רבע עד שליש מהמדגם, והחלק השלישי, שבתווך, מייצג את שאר המדגם. הצלבת הסולמות יוצרת תשעה טיפוסים, המוצגים בלוח 12 שלהלן. לוח זה מציג מיפוי דו-ממדי המשלב בין ההבחנה של יונים/נצים לזו של ישראלים/יהודים. חלוקה זו מאפשרת הערכה של התפלגות הציבור בין טיפוסי הזהות השונים בכלל ממד, אבל אי-אפשר להשוות את גודל הקבוצות על פני זמן היות שהחלוקה לקבוצות היא שרירותית.

כנגזרת מאופי ההגדרות האופרטיביות שלנו, גודלן היחסי של כל אחת משלוש הקבוצות בכל אחד מהממדים בנפרד דומה: 'היונים' (טיפוסים 1, 2 ו-3) ו'הנצים' (טיפוסים 7, 8, 9) הם קצת פחות משליש המדגם, וכך גם 'הישראלים' (טיפוסים 1, 4 ו-7) ו'היהודים' (טיפוסים 3, 6 ו-9). קבוצות האמצע (טיפוסים 4, 5 ו-6 בממד החיצוני וטיפוסים 2, 5 ו-8 בממד הפנימי) הן כשליש המדגם. הצלבת שני הממדים (שני הסולמות) מלמדת על

לוח 12

תשעה טיפוסים של זהות 1996-2005

(תוצאות ההצלבה של שני סולמות ממד הזהות, החיצוני והפנימי)

טיפוס	טיפוס ממד זהות חיצוני	טיפוס ממד זהות פנימי	אחוז מהמדגם 2005 (N=694)	אחוז מהמדגם 1996 (N=1,039)
1	יונה	ישראלי	21.0	18.3
2	יונה	באמצע	9.5	10.4
3	יונה	יהודי	1.3	1.3
4	באמצע	ישראלי	9.5	8.2
5	באמצע	באמצע	19.2	21.7
6	באמצע	יהודי	9.9	10.4
7	נץ	ישראלי	1.3	1.9
8	נץ	באמצע	9.9	12.9
9	נץ	יהודי	18.3	15.0

■ הקבוצות הגדולות
 ■ הקבוצות הבינוניות
 ■ הקבוצות הקטנות

המסורת לפי טיפוסים זהות ב-1996 וב-2005. במיפוי מידת הדתיות של טיפוסים זהות השונים נמצא כי ה'יונים' וה'ישראלים' (חוץ מקבוצת ה'יונים היהודים' הקטנה), הם ברובם המכריע חילוניים (כאלה שהגדירו עצמם שומרי מסורת במקצת או בכלל לא), ואילו הקבוצות הנציות והיהודיות יותר הן דתיות יותר. קבוצות ה'נצים' וה'יהודים' מעורבות, והנצים היהודים' אדוקים יותר. אף על פי ששתי הקבוצות הדתיות ביותר הן כרבע מהמדגם, הן מהוות 72% מקבוצה מספר 9 – 'הנצים היהודים' דפוס זה התקיים גם ב-1996 ונראה בצורה בולטת יותר ב-2005.

ככלל, שיעור הנסקרים שהצהירו על עצמם שומרי מסורת ב-2005 היה גבוה בחמישה אחוזים משיעורם ב-1996; ויותר מכך, הנסקרים בכל אחד מתשעת טיפוסים זהות ב-2005 דיווחו על מידה רבה יותר של שמרנות דתית לעומת הנסקרים שנכללו בכל אחד מטיפוסים זהות האלה ב-1996. העלייה האחידה והכוללת במידת הדתיות, החוצה את כל טיפוסים זהות, מהווה עדות להתחזקות הממד הדתי בחיים הציבוריים בישראל.

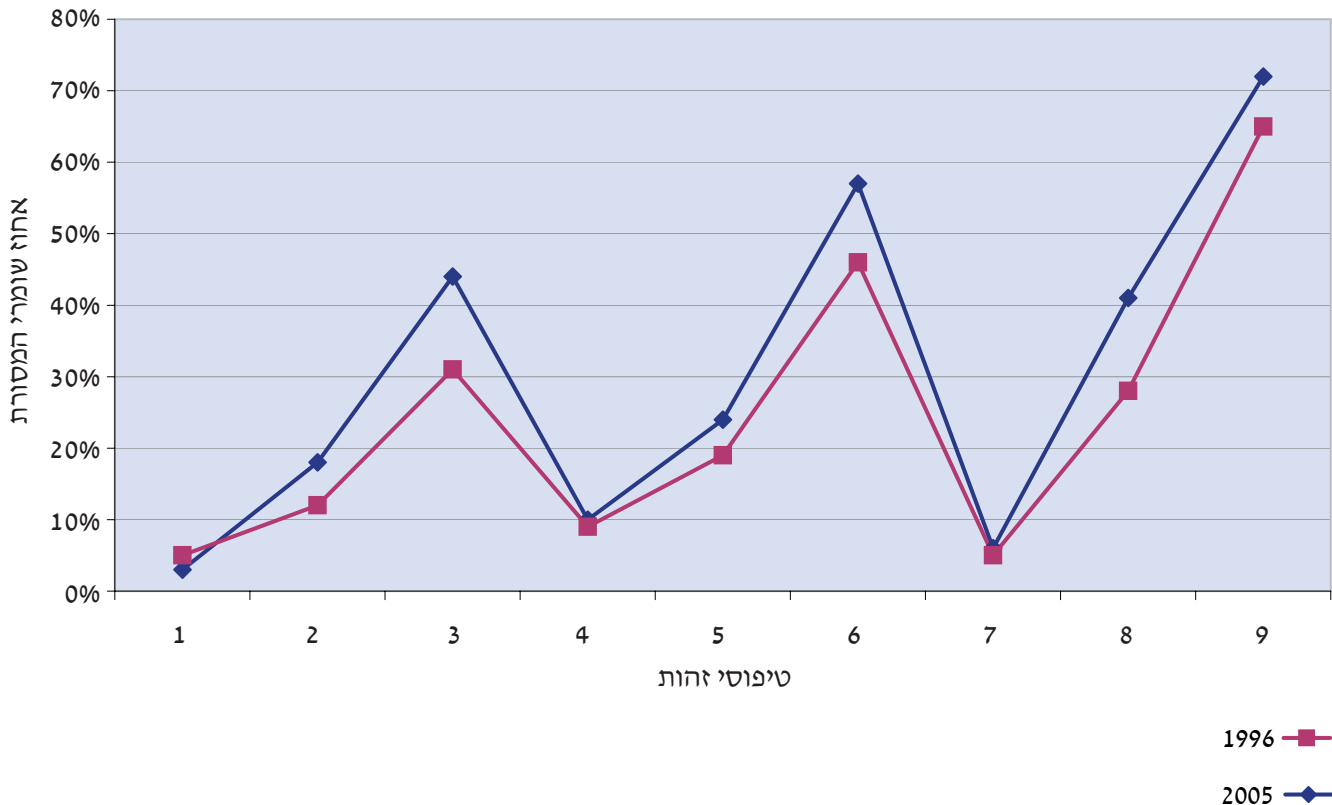
בהקשר זה ניתן לומר שהתעצמות הביטוי של השסע הדתי ושל שאר הדילמות הנכללות בממד הפנימי במערכת הפוליטית חידדה את קווי השיסוע וגררה הבחנה חדה יותר בין טיפוסים זהות בממד זה. כלומר, המחלוקת עצמה התעצמה לאורך העשור האחרון, ולא זו בלבד אלא שגם הביטוי המוסדי הפוליטי שלה התעצם, וכך גם ההבחנה בין טיפוסים זהות השונים לרוחב הממד הפנימי. תצפית זו חורגת במשמעותה מעבר לכותרת העיתון של אתמול. מגמת ההתחזקות של המרכיב הדתי הפכה למוטיב בחיים הפוליטיים בישראל ועמדה, לצד גורמים נוספים, ברקע ההתנשקות בראש הממשלה רבין.

3. טיפוסים זהות ודתיות

כאשר מאפיינים את התפלגות הציבור לפי טיפוסים זהות, נמצא שמידת הדתיות שלו היא משתנה משפיע ביותר. נמצאו הבדלים במידת הדתיות בשני ממדי זהות, בעיקר בממד זהות הפנימי – כפי שנראה בתרשים 43 שלהלן, המציג את התפלגות קבוצת שומרי

תרשים 43

שומרי מסורת לפי טיפוסים זהות, 1996 ו-2005 (באחוזים)

ואף מיתנה את עמדותיה בסוגיות מסוימות, האווירה הכללית נעשתה מיליטנטית יותר. מעבר זה, שלא היה דרמתי או קיצוני במיוחד, תאם את אירועי התקופה והיה ביטוי לרגשות התסכול והאיום שרחשו בחברה. גם כאן, כמו ביחס לשאלת הדתיות, אותות השינוי ניכרו בכל אחד מטיפוסי הזהות ובעיקר באלו הנכללים בקטגוריות היונים, כפי שנראה בתרשים 44 שלהלן. ב-2005 המשיבים הציבו את עצמם, כמעט בכל קטגוריה של זהות, במקום ימני (נצי) יותר מזה שבו מיקמו את עצמם ב-1996. בהבחנה בין טיפוסי הזהות עצמם נראה כי ב-1996 וב-2005 מגמה זו בולטת יותר ככל שנעים על הצירים מהטיפוס היוני-ישראלי (טיפוס 1) לעבר הטיפוס הנצייהודי (טיפוס 9). ביטוי לעלייה במיליטנטיות בקרב האוכלוסייה הישראלית-יהודית נמצא בקשר בין טיפוסי הזהות לנטייה הפוליטית (ימין-שמאל). ששת טיפוסי הזהות הראשונים (1-6) נעו כולם ימינה בין 1996 ל-2005.

עדות נוספת לכך ניתן למצוא בבחינת ההעדפות הפוליטיות של הנסקרים, כפי שנראה בלוח 13 שלהלן. לוח זה מציג את זיקתם של הנשאלים למפלגה ב-1996 וב-2005 על פי תשובתם לשאלה 'מה היית מצביע לו נערכו הבחירות היום', בחלוקה לטיפוסי הזהות.⁸¹ התפלגות הנסקרים בשאלה זו מלמדת על המקורות (הקבוצות) שמהם שואבות המפלגות את התמיכה בהן. ב-2005 מקור התמיכה של הליכוד הוא הרחב ביותר; יותר מ-20% בשבעה מתוך תשעה טיפוסי הזהות הביעו כוונה להצביע בעבור מפלגה זו. מתוך שתי הקטגוריות האחרות (הנצים היהודים הקיצונים והיונים הישראלים הקיצונים) זוכה הליכוד בתמיכה של 19% ו-12% בהתאמה. כצפוי, המפלגות הדתיות שואבות את עיקר התמיכה שלהן מטיפוסי הזהות ה'יהודיים' יותר, אך הן נהנות מתמיכה גם בקרב קטגוריות אחרות. מפלגת העבודה נהנית מתמיכה של 19% מהמוגדרים יונים וישראלים קיצונים או מתונים, ומהנכללים בקטגוריית הישראלים הנצים. מפלגה זו אינה נהנית מתמיכה של קבוצות האמצע, מצב שונה מאוד מתקופת הזוהר של מפא"י ההיסטורית, תקופת הדומיננטיות שלה במערכת הפוליטית הישראלית.

הצלבת שני הממדים מאפשרת הערכה של עליונות האחד על האחר, כלומר היא מאפשרת לגלות איזה משני הממדים הוא מפתח יעיל יותר להערכת ההתנהגות הצפויה של הציבור. לדוגמה, אם הממד החיצוני (יוני-נצי) משפיע יותר, נמצא הבדלים גדולים יותר בין הטיפוסים הנציים-ישראלים לטיפוסים היוניים-ישראלים (כלומר, טיפוסים שחולקים אותה תכונה בממד הפנימי אבל נבדלים בממד החיצוני) לעומת ההבדלים בין הטיפוסים הישראלים-יוניים ליהודיים-יוניים. בחינה זו מלמדת על בולטות של הממד הפנימי לעומת החיצוני, הן ב-1996 הן ב-2005. כמעט שלא נמצא הבדל בין שלוש קבוצות הישראלים (טיפוסים 1,4,7), המוגדרות על פי הממד הפנימי. ואילו בשלוש קבוצות היונים (טיפוסים 1,2,3) נמצא הבדל גדול יותר בין כל אחד מהטיפוסים, מה שמלמד על עליונות ההשפעה של הממד הפנימי על זה החיצוני.

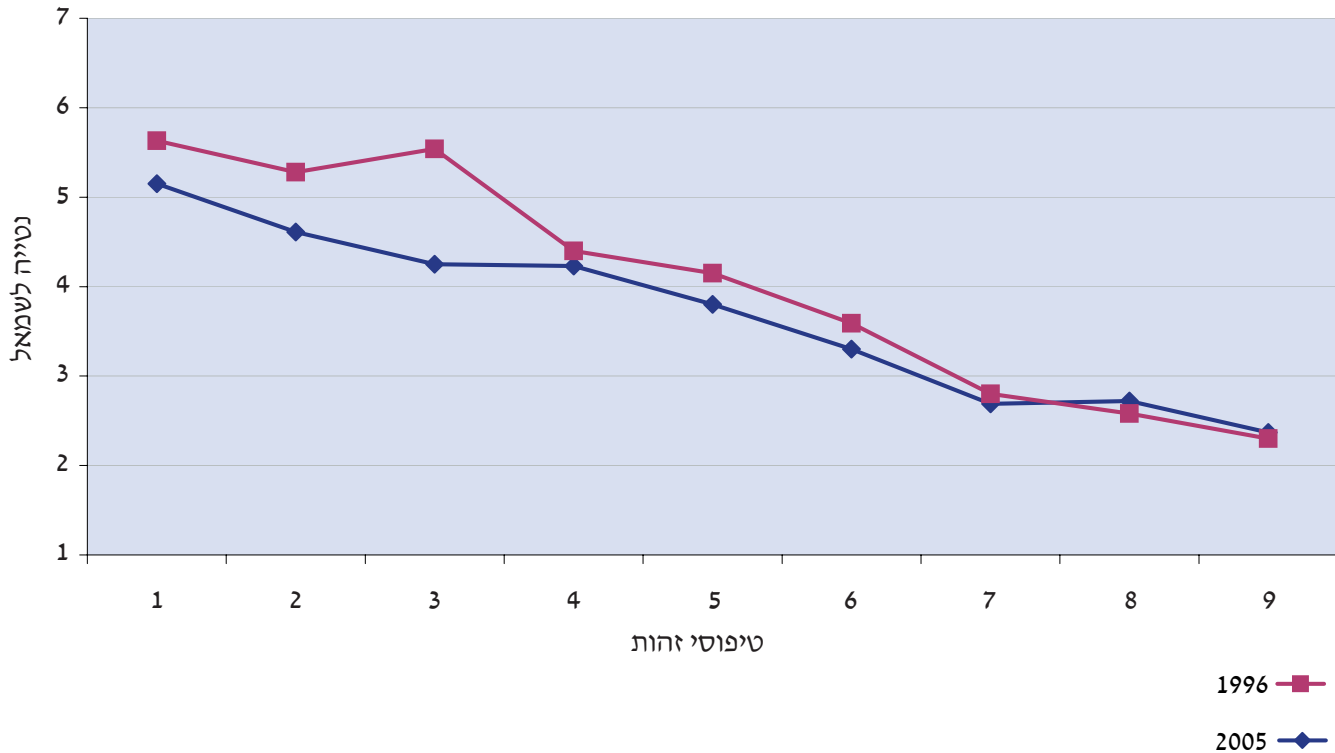
4. טיפוסי זהות, ימין-שמאל והעדפות פוליטיות

מאמצים ומשאבים רבים מושקעים בניסיון למפות ולנתח העדפות פוליטיות של נסקרים כבסיס לגיבוש אסטרטגיית בחירות ולניבוי תוצאותיהן. לעניין זה ניתן לבחון את התרומה של הטיפולוגיה של ממדי הזהות למיפוי ציבורי הבחורים. רצוי לבחון את הקשר שבין הטיפולוגיה ימין-שמאל לבין ההצבעה, כדי להבין את השפעת השינוי בחשיבות הדת על הפוליטיקה בעשור האחרון. לשם כך הוצלבו טיפוסי הזהות עם מיקומם של הנשאלים את עצמם לרוחב סולם ימין-שמאל (1 מייצג ימין ו-7 שמאל). התוצאות מוצגות בתרשים 44 שלהלן. כפי שעולה מהתרשים, בתקופה שבין 1995 ל-2005 נרשמה תזוזה קלה מהמרכז לקוטב הנצי-ימני של הסקלה – מ-4.01 ל-3.76, בסולם של 7 נקודות, כש-4 הוא חציון. רצח ראש הממשלה רבין היה נקודת שיא בתקופה המתוחה מאוד, שראשיתה בתהליך אוסלו ואשר נמשכת למעשה עד היום. אירועי האנתיפאדה השנייה ומותם של ערבים ישראלים מאש כוחות המשטרה באוקטובר 2000 עוררו מתיחות קשה באקלים הפוליטי. דעת הקהל היהודית בישראל הגיבה על הרצח בנטייה ימינה. אף על פי שקבוצה זו שימרה

81 בסקר של 1996 השאלה נשאלה ביחס לבחירות לכנסת הארבע עשרה (בחירות 1996). הנתון מ-2005 נאסף במהלך חודש ולי של אותה שנה, והתייחס לכוונות ההצבעה של הנסקר בבחירות הבאות, קרי ב-2006.

תרשים 44

ממוצעי ימין-שמאל, 1996 ו-2005

* בתרשים, ימין = 1; שמאל = 7, כך שעלייה בציר ה-Y משמעה יותר שמאליות ופחות ימניות.

החליטו, או שנמנעו מלענות. ממצא מטריד יותר הוא הצהרתם של 14% מהנסקרים על כוונתם שלא להצביע כלל, תשובה נפוצה יותר מכפי שהיה בעבר. ב-1996 רק 1.3% מהנשאלים הצהירו כי אין בכוונתם להצביע, לעומת 13.7% ב-2005. עיקר הקולות הצפים במדגם ב-1996 באו מקטגוריות האמצע של טיפוסי זהות. בקרב קבוצה זו בלטו הנסקרים המזוהים עם טיפוס הזהות הישראלי, ובכך הציבו אתגר לפתחן של המפלגות הפוליטיות ולאיתקה של השתתפות אזרחים במדינה. המצב ב-2005 שונה בתכלית מזה שעלה בסקר 1996. אז היו שתי מפלגות גדולות כמעט שוות בגודלן, ומפלגות סקטוריאליות, כשיש וישראל בעלייה, סומנו כמגייסות הקולות העיקריות לעתיד. מקור התמיכה העיקרי של מפלגת העבודה היה טיפוסי הזהות היוניים, אבל היא זכתה לתמיכה גם מקבוצות האמצע. מקור התמיכה העיקרי של הליכוד היה הנצים, בתרומה מסוימת של קבוצות האמצע.

יריעת התמיכה במפלגת שינוי תחומה ומוגבלת למדי לקבוצות המאופיינות כ'ישראליות' ומחזיקות בעמדה מתונה בממד החיצוני. מוגבלות קהל היעד של שינוי אינה תואמת את אופיו של קהל מפלגת מרכז ומרמזת על קרבתה לדפוס התמיכה שממנו נהנית מפלגת העבודה. דפוסי התמיכה במפלגות הימין והשמאל הקיצוני משקפים אלה את אלה ביכולתן לגייס תמיכה מקרב קבוצות בעלות זהויות שונות. ציבור התומכים של מרצ'חד מורכב כמעט כולו מטיפוסי הזהות 1 ו-2 ('יונים' שהם 'ישראלים' או מזוהים בקטגוריית האמצע של הממד החיצוני). ציבור התומכים של מפלגות הימין הקיצוני רובו ככולו נצי, בלי קשר לאפיון זהות על פי הממד הפנימי.

כרבע מאוכלוסיית המדגם הצהירו שטרם החליטו כיצד יצביעו, או נמנעו מלהשיב לשאלה זו. ככלל, קבוצה זו מורכבת מנשאלים מטיפוסי זהות שונים, אם כי בקבוצת האמצע ניכר שיעור גבוה יותר של נסקרים אשר טרם

לוח 13

כוונת הצבעה לכנסת וטיפוסי זהות, 1996 ו-2005 (באחוזים)

טיפוס סה"כ	מרצ/יחד	עבודה	שינוי	ליכוד	דתיים	ימין	לא יצביע	לא החליט
	5.7%	11.0%	5.6%	22.8%	9.5%	7.1%	13.7%	24.0%

2005 (N = 684)

1. יונה/ישראלי	18	19	10	12	0	2	12	26
2. יונה/באמצע	13	19	11	22	2	3	11	19
3. יונה/יהודי	0	0	13	25	13	0	25	25
4. באמצע/ישראלי	6	11	11	24	0	0	25	25
5. באמצע/אמצע	2	12	4	31	2	9	14	28
6. באמצע/יהודי	0	5	3	24	21	8	12	28
7. נץ/ישראלי	0	19	0	25	13	13	19	13
8. נץ/באמצע	0	5	2	36	13	16	19	13
9. נץ/יהודי	0	3	6	19	29	13	12	22

טיפוס סה"כ	מרצ	עבודה	הדרך השלישית	ליכוד	דתיים	ימין	לא יצביע	לא החליט/ אין תשובה
	4.8%	36.3%	1.8%	34.8%	7.2%	1.8%	1.3%	12.3%

1996 (N = 1,039)

1. יונה/ישראלי	20	74	1	2	0	0	1	3
2. יונה/באמצע	9	67	2	9	1	0	0	11
3. יונה/יהודי	0	92	0	8	0	0	0	0
4. באמצע/ישראלי	2	43	4	23	0	0	5	24
5. באמצע/אמצע	0	40	2	35	4	1	2	16
6. באמצע/יהודי	1	22	2	43	16	0	0	16
7. נץ/ישראלי	0	5	5	65	0	5	0	20
8. נץ/באמצע	0	4	4	72	6	5	1	9
9. נץ/יהודי	0	3	1	61	16	6	2	12

■ הקבוצות הגדולות
 ■ הקבוצות הבינוניות
 ■ הקבוצות הקטנות

טראומתי זה, נסדקו ההסדרים הפוליטיים אשר היו מסגרת לחיים הפוליטיים בישראל, ונוצרו מנגנונים ארגוניים חדשים. כמו במדינות אחרות בעולם, המנגנון החשוב והבולט ביותר בהם הוא זה הדתי. ברחבי העולם כולו מורגש עומק המחויבות הדתית. המאבק בטרור העולמי מוצג לעתים כהתנגשות של ציוויליזציות בין המערב הנוצרי למדינות האסלאם. עצמתו של גל ההתעוררות וההתארגנות הדתית ניכרת גם אצלנו. בישראל, כוח הדת בא לידי ביטוי הן ביחסים החיצוניים, עם מדינות שכנות, הן ביחסים הפנימיים, בין קבוצות שונות בחברה. המאבק הפנימי הועצם על רקע תכנית ההינתקות, אשר גררה את ההתנגדות של מרבית הימין הדתי לממשלה, שנתפסה בעיניהם כממשלה חילונית. ברחבי העולם, הפוליטיקה מתנהלת באופן שבו הסוגיה הדתית היא רובד פנימי, שני לעלילה המרכזית. סובלנות וערכים משותפים אחרים הנדרשים בדמוקרטיה מוחלשים עקב תביעותיהן של הקבוצות המחויבות יותר לדת. תכופות נשמעת בישראל הקריאה לעליונות הערכים המשותפים על היעדים המפלגתיים, הסקטוריאליים, אך המאמצים לשמר רמה של אחדות פורמים את מארג דו-הקיום של קבוצות חברתיות שונות. השפעתם של הקרעים במארג החברתי – ובהם רצח רבין – מצטברת ומערערת באופן בלתי נמנע את יסודות המשטר והחיים הדמוקרטיים בישראל.

בחירות 1996 היו הבחירות הראשונות שהתקיימו בישראל על פי חוק הבחירה הישירה לראשות הממשלה, והן מאפשרות מטבען להבחין טוב יותר בין ימין לשמאל. לוח 14 שלהלן מציג את הקשר בין טיפוס הזכות לבין העדפה פוליטית כפי שהיא באה לידי ביטוי בכוונת הבחירה בין שמעון פרס לבנימין נתניהו בבחירות 1996. כפי שעולה מלוח זה, ממד הזכות המשמעותי המבחין בין תומכי נתניהו לתומכי פרס הוא זה החיצוני (יוני/נצי), בעוד שהשפעותיו של הממד הפנימי ניכרות, אך בשיעור נמוך בהרבה ובצורה שולית בלבד. השילוב בין שני ממדי הזכות בא לידי ביטוי בעיקר בקבוצת האמצע (טיפוס 5). קבוצה זו, המהווה יותר מחמישית המדגם, התפלגה שווה בשווה, פחות או יותר, בתמיכתה במועמדים השונים. מכאן שאותותיו של ממד הזכות הפנימי ניכרים בעיקר בקרב מי שאינם מחזיקים בעמדה נחרצת ביחס לממד החיצוני. אותותיו של ממד הזכות החיצוני, לעומת זאת, ניכרים במידה דומה בקרב כלל טיפוס הזכות. לפיכך, כל אחד מסולמות הזכות קשור קשר הדוק להעדפות הפוליטיות ולאופן ההצבעה, אך סולם ממד הזכות החיצוני מאפשר את הניבוי הטוב יותר מן השניים.

5. הממד החיצוני והממד הפנימי של הזכות
מאז רצח רבין, אם כי לאו דווקא בעקבות אירוע

לוח 14

בחירה בין נתניהו לפרס 1996 וטיפוסי הזכות (באחוזים)

טיפוס	נתניהו	פרס
N = 1,039		
1. יונה/ישראלי	3	97
2. יונה/אמצע	7	93
3. יונה/יהודי	8	92
4. אמצע/ישראלי	28	72
5. אמצע/אמצע	48	52
6. אמצע/יהודי	69	31
7. נץ/ישראלי	88	12
8. נץ/אמצע	89	11
9. נץ/יהודי	96	4

■ הקבוצות הגדולות
 ■ הקבוצות הבינוניות
 ■ הקבוצות הקטנות

האמצעים להתגברות על שסעים אלו היא האתגר העומד לפתחם של כל מי שהדמוקרטיה הישראלית ויציבותה חשובות להם.

6. יחסו של הציבור ליצחק רבין

הפרופיל הציבורי של יצחק רבין נשאר גבוה למרות שחיקה מסוימת באהדה כלפיו. אהדת הציבור לרבין נבחנה הן ב-1996 הן ב-2005. בהקשר זה, החפיפה בין טיפוסים זההים השונים לבין מידת האהדה שהם רוחשים לרבין ברורה, כפי שמוצג בתרשים 45.

אנו רואים כי אין הבדל בין השפעת הקטגוריות המרכיבות את הממד הפנימי ובין הקטגוריות המרכיבות את הממד החיצוני; ככל שטיפוס זהה מתרחק מהקוטב הישראלי לקטגוריית האמצע ולקוטב היהודי, כן פוחתת האהדה לרבין (כך בקרב הנצים, בקטגוריית האמצע ובקרב היונים). היונים הביעו אהדה גבוהה יותר מזו של הנכללים בקטגוריית האמצע, ואת מידת האהדה הפחותה ביותר כלפיו הביעו הנצים. בכל אחת מקטגוריות אלו, 'הישראלים' הביעו את האהדה הגבוהה ביותר, ו'היהודים' – את האהדה הפחותה ביותר. ההבדל בקווים בין 1996 ל-2005 מצביע על העלייה בחשיבותו של הממד הפנימי. ב-1996 הוא היה נעוץ בתוך הממד החיצוני, ואילו ב-2005 יש חריגים.

מגמות השינוי שחלו בעשור האחרון, מאז רצח רבין ועד היום, מתומצתות בלוח 15 שלהלן. הטבלה מציגה את המתאמים (קורלציות) בין ממד הזהות החיצוני והפנימי לבין מידת הדתיות וההעדפות הפוליטיות של הנסקרים על הרצף ימין-שמאל.

בעוד שבין רצף ימין-שמאל לבין ההבחנה בין טיפוסים זההים השונים יש המתאם הגבוה ביותר, המתאם בין הרצף הזה לבין ממד הזהות החיצוני ירד מ-0.70 ב-1996 ל-0.59 ב-2005. זו נגזרת של נטישת רבים את השמאל בעקבות האנתיפאדה השנייה והשינויים במבנה המפלגות הפוליטיות עצמן. גם במתאם בין ההעדפות הפוליטיות לבין הממד הפנימי של הזהות ניכרת ירידה (מ-0.47 ב-1996 ל-0.45 ב-2005).

לעומת זאת, המתאם בין כל אחד משני ממדי הזהות לבין מידת הדתיות עלה (בין הממד החיצוני לבין מידת הדתיות – עלייה מ-0.39 ב-1996 ל-0.45 ב-2005; ובין הממד הפנימי לבין מידת הדתיות – עלייה מ-0.53 ב-1996 ל-0.61 ב-2005). מכאן שחשיבותה של מידת הדתיות כמפתח להבנת דפוסי זהות של ישראלים עלתה לאורך השנים, ואילו חשיבותו של המיקום על הרצף ימין-שמאל עדיין רבה, אך היא נחלשה מעט. ממצאים אלו מחזקים את התחושה שביטאו משקיפים שונים ביחס לזירה הישראלית בדבר העמקת המחלוקות והשסעים החיצוניים והפנימיים בציבור היהודי-ישראלי. יצירת

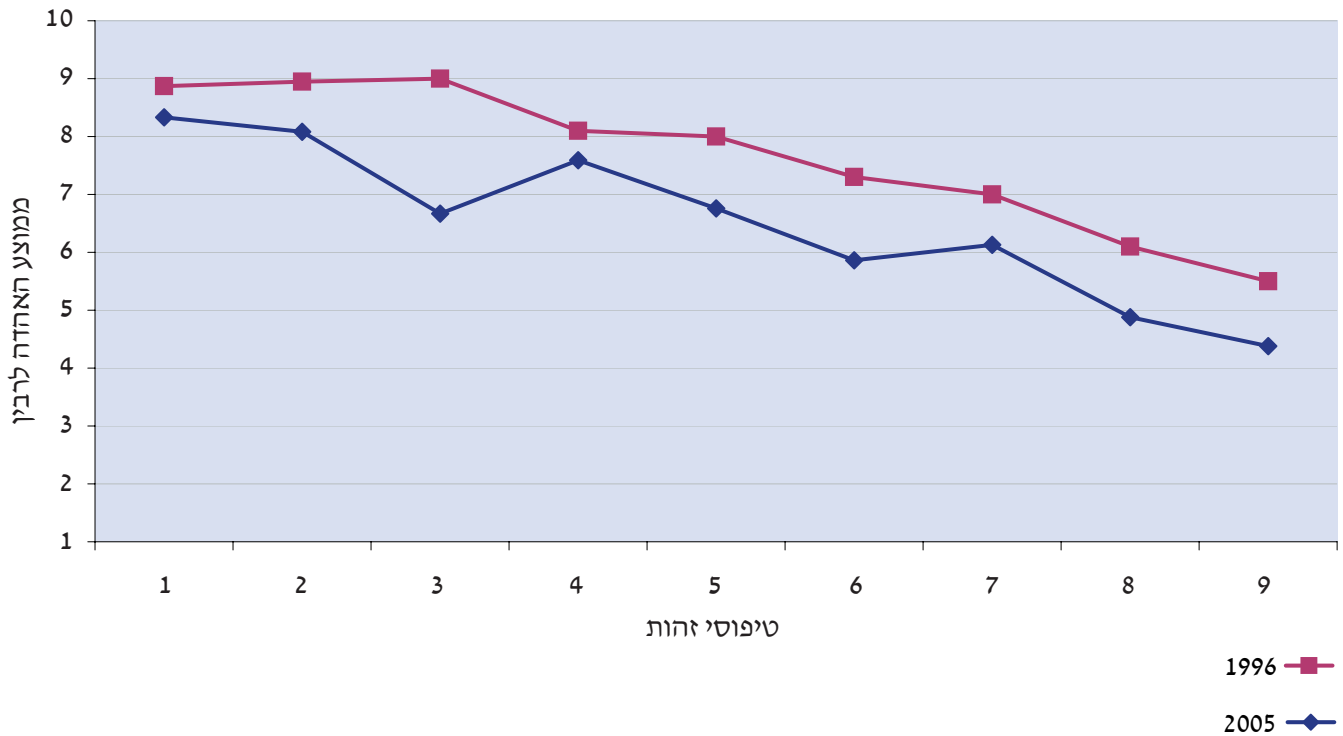
לוח 15

מתאמים בין סולמות הזהות, שמירת מצוות וימין-שמאל, 1996 ו-2005

1996			
ימין-שמאל	שמירת מסורת	ממד זהות פנימי	
.70	.39	.57	ממד זהות חיצוני
.47	.53		ממד זהות פנימי
.39			שמירת מסורת
2005			
ימין-שמאל	שמירת מסורת	ממד זהות פנימי	
.59	.45	.63	ממד זהות חיצוני
.45	.61		ממד זהות פנימי
.24			שמירת מסורת

תרשים 45

ממוצעי אהדה לרבין, 1996 ו-2005*

* 10 = אהדה; 1 = דחייה, כך שעלייה בציר ה-y משמעה אהדה גדולה יותר לרבין.

רבה. השחיקה במידת האהדה שרוחש הציבור לרבין גדולה ומשמעותית והיא חוצה את טיפוסי הזהות. מעבר למשמעות הספציפית והישירה של האהדה לרבין ניתן לראות במארג התשובות מבחן עקיף לכיבודם של ערכי יסוד דמוקרטיים בקרב הציבור הנחקר. השחיקה במעמדו של רבין כראש הממשלה לשעבר, בעיקר לנוכח נסיבות מותו, מבטאת שחיקה מסוימת בדבקות בערכים ובתרבות הדמוקרטיים. היות שמגמות אלו חוצות את הטיפוסים השונים, ניתן להסיק כי הן אינן מבטאות נטיות פוליטיות בלבד אלא מגמה רחבה וכוללת יותר החובקת את כלל הקבוצות והמגזרים בחברה היהודית בישראל, והן מעלות תהייה בדבר חוסנם של התרבות והערכים הדמוקרטיים בחברה הישראלית.

בישראל, כמו במדינות אחרות, יש חשיבות רבה לשני ממדי הזהות, החיצוני והפנימי. ובישראל, כמו במדינות אחרות, גברה עם הזמן חשיבותן של סוגיות הכרוכות בדילמות של זהות פנימית ובמיוחד אלה של הדת.

מכל אלה עולה ששני ממדי הזהות משפיעים על תפיסת הנסקרים את רבין ועל מידת האהדה שלהם אליו. מעניין כי דפוס זה של השפעת הממדים על מידת האהדה לאישיות זו או אחרת לא זוהה בבחינת יחסם של הנסקרים לראשי ממשלות אחרים שניהנו לאורך ההיסטוריה של מדינת ישראל, והוא ייחודי בצורתו והיקפו למקרה של רבין. יצחק רבין וזכרו ממוקמים אפוא במוקד המחלוקת על הזהות הקיבוצית בישראל, על שני ממדיה, באופן שמייחד את רבין משאר ראשי הממשלה. כמו כן, נמצא כי ממוצע האהדה שביטאו כלל טיפוסי הזהות לרבין היה נמוך יותר ב-2005 משהיה ב-1996. ייתכן כי ההסבר טמון בכך שהסקר של 1996 בוצע חודשים ספורים אחרי הרצח, בעיצומה של אווירת האבל. הסבר אחר טמון בגילם של הנסקרים (מקצת הנסקרים ב-2005 צעירים מכדי לזכור בצורה מוחשית את שאירע עשר שנים קודם לכן) או בוותק שלהם בארץ. תהא הסיבה לכך אשר תהא, העקיבות בפער בין ממוצעי האהדה ב-1996 לעומת 2005 היא

הסכמה ומחלוקת המאפיין את הפוליטיקה הישראלית. החפיפה בין שני הממדים חושפת אי-הסכמה וקיטוב. חשיבותם של שני הממדים, ובעיקר העלייה בחשיבותו של הממד הפנימי, מרמזת כי המרכז – העוגן של דמוקרטיה ברחבי העולם – נחצה על ידי התביעות המתנגשות של הקטבים השונים. בסופו של דבר, עתידה של הדמוקרטיה הישראלית תלוי ביכולתו של המרכז לעמוד בלחצים ובהתגברות הקיטוב בין הפלגים השונים (עמידה במונחים של זהות ותיווך, ולא במונח הפוליטי).

אף שהקונפליקטים הנכללים בממד החיצוני (שאלת גבולות המדינה ויחסיה עם שכנותיה) טרם יושבו, ישראל מפולגת ונקרעת במאבקים פנימיים, ובהם מאבקים על הגדרת הזהות הפנימית שלה – כאומה, כעם וכאזרחות.

הזהות האישית והקבוצתית מערבת סוגיות ונאמנויות קבוצתיות, ולכן מחזקת שסעים חברתיים קיימים. משמעותם של אלו – כמו החפיפה הניכרת ביניהם וביטויים בהעדפות הפוליטיות – מוחשית יותר עם ההצלבה בין שני ממדי הזהות; וההבחנה בין תשעת טיפוסים הזהות מסייעת לעמוד על הדפוס המורכב של

ה. סקירת המחקרים שנעשו בשנים האחרונות על רצח ראש הממשלה יצחק רבין ועל השפעותיו על החברה והדמוקרטיה בישראל

1. הסיבות לרצח

האוניברסיטה, שכן על אף היותה מוסד המחויב לקיום ולקידום של ערכי הפלורליזם והאוניברסליזם, היא הפכה למעשה לבימה לזרם פוליטי דתי צר.⁸⁶ המעגל הרביעי, החיצוני ביותר, עוסק בתהליך שהוביל לרצח; במכלול האירועים והשחקנים שתרמו לקיטוב החברתי והכשירו את הקרקע למעשה הרצח. חוקרים כקרפין ופרידמן הפנו אצבע מאשימה כלפי אנשי הימין הקיצוני וכלפי רבנים בישראל ובארצות הברית וטענו כי בדבריהם ובמעשיהם הם הכשירו את הקרקע לרצח הפוליטי שהעמיק את השסעים החברתיים בישראל.⁸⁷ אחרים אימצו מונחים ותאוריות מהפסיכולוגיה הקלינית, ובאמצעותם ניתחו לא את אישיותו של הרוצח אלא את המציאות ההיסטורית, החברתית והפוליטית בישראל. אורבך, למשל, טען כי הסיבה לרצח רבין נעוצה בביטוי מאוחר של טראומת השואה השזורה בחייהם של היהודים בישראל עד היום.⁸⁸ לתפיסתו, החשש העמוק מהפסיביות ומחוסר האונים של 'כצאן לטבח' מלווה את חיי העם היהודי עד כדי שנאה עצמית והרס עצמי; טראומת השואה היא חלק מ'חלום הבלהות' של השלום, העשוי להוביל לשואה חדשה. יש גם גישה אנתרופולוגית יותר, כמו זו שמתוכה יוצאת אלאור. היא מציעה לראות את הרצח כמעשה מקביל לרצח על כבוד המשפחה; המקובל בתרבויות מסוימות.⁸⁹ לתפיסתה של אלאור, יצחק רבין, שסימל יותר מכול את הלאומיות הישראלית הציונית, חצה את גבולות הלגיטימיות כאשר לחץ את ידו של יאסר ערפאת. הוא הפר בכך בצורה מטפורית את הקודים

השאלה הבעורת ומעוררת המחלוקת שעלתה בעקבות הרצח היא שאלת האשמה: האם היא מוטלת רק על הרוצח עצמו, על הקבוצה שממנה בא, או שהיא תלויה באווירה הציבורית ששררה בישראל בתקופה שקדמה לרצח? המענה המוצע לשאלה זו בספרות מכיל ארבעה מעגלים קונצנטריים.

המעגל הראשון – הפנימי, הפסיכולוגי – מתמקד ביגאל עמיר עצמו. מחקרים כמו זה של פלק מצאו כי 'העובדה שמכל אנשי הימין הקיצוני דווקא יגאל עמיר רצח את רבין נעוצה במבנה הפסיכולוגי שלו, בעברו ובמערכת יחסיו עם משפחתו, בעיקר אביו ואמו'.⁸² המעגל השני, הרחב יותר, מתמקד בימין הקיצוני כקבוצה מצומצמת שיגאל עמיר נמנה עמה. עמדת חוקרים המסבירים את הרצח על פי קטגוריה זו, שפרינצק למשל, היא שרצח ראש הממשלה יצחק רבין לא התרחש בחלל ריק. אף על פי שיגאל עמיר פעל לבדו, הוא היה תוצר של תהליך דה-לגיטימציה שהוביל הימין הקיצוני כלפי חותמי הסכמי אוסלו ותומכיו, ותהליך זה הוא שהכשיר את התנאים למעשהו.⁸³

המעגל השלישי מתמקד בקבוצה רחבה יותר, זו של הציונות הדתית. כמה חוקרים, בהם ליבמן⁸⁴ ומרגלית,⁸⁵ מעלים את השאלה 'עד כמה אשם המחנה שממנו יצאו הקושרים, קרי הציונות הדתית. לצד דברים אלו ניתן לראות גם ביקורת חריפה על אוניברסיטת בר-אילן, שבה למד יגאל עמיר, כמי שהכשירה את התנאים למעשהו. קליין, למשל, טען כי לא במקרה יצא הרוצח משורות

82 א' פלק, 'מאוסוולד עד עמיר, פסיכו-אנליזה של רוצח פוליטי, פנים 8 (פברואר 1999), עמ' 26.

83 E. Sprinzak, 'Israel's Radical Right and the Countdown to the Rabin Assassination', Peri (לעיל הערה 70), pp. 96-128; idem, *Brother against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics From Altalena to the Rabin Assassination*, New York: The Free Press, 1999

84 י"צ ליבמן, 'מי רצח את יצחק רבין?', י"צ ליבמן (עורך), *רצח פוליטי: רצח רבין ורציחות פוליטיות במזרח התיכון*, תל אביב: עם עובד, 1998, עמ' 69-79.

85 א' מרגלית, 'כיצד נזכור את יצחק רבין?', שם, עמ' 65.

86 מ' קליין, *בר-אילן: אקדמיה, דת ופוליטיקה*, ירושלים: מאגנס, 1998, עמ' 11.

87 מ' קרפין וע' פרידמן, *רצח בשם האלוהים: הקשר נגד יצחק רבין*, תל אביב: זמורה ביתן, 1999.

88 I. Orbach, 'Self-Destructive Processes in Israeli Politics', Peri (לעיל הערה 70), p. 130

89 ת' אלאור, *בפסח הבא: נשים אורייניות בציונות הדתית*, תל אביב: עם עובד, 1998, עמ' 81.

העיתונות החרדית הציגה פרשנות משלה לרצח. היא ראתה בו ביטויים להתדרדרותה המוסרית של החברה הישראלית, ולא אשמה של מגזר מסוים.⁹⁴ באשר לשאלת היחסים בין החרדים לחילונים בישראל בהקשר זה, רז'קרוצקין טוען כי 'מחנה השלום', שזוהה עם השקפת העולם החילונית, הפך את 'מורשת רבין' לגבול הגזרה של המסגרת החברתית-תרבותית שהרחיקה כל מי שאינו שייך לה; מעין 'אוטופיה אשכנזית חילונית'. לטענתו, רצח רבין הוביל להעצמת השנאה לחרדים, וביטוי לכך ניתן אף לזהות ביתר שאת בתוצאות הבחירות של 1999.⁹⁵

קבוצה נוספת שזכתה לסיקור נרחב הייתה זו של בני הנוער. מאחר שהמרחב התרבותי, החברתי והפוליטי של בני הנוער בארץ אינו מונוליתי אלא כולל זהויות שונות, רפפורט תיארה ארבע קבוצות שונות של בני נוער על פי תגובתן לרצח.⁹⁶ מחקר נוסף שהוקדש לאוכלוסייה זו הוא מחקרה של ליבליך, שבחן את השאלה מה גרם לנוער להיות שותף כה פעיל באבל הציבורי, ומדוע בסוף שבוע האבל נסוג הנוער וחזר למקומו הסביל.⁹⁷ על בסיס ניתוח של תוכני מכתבים, המבוסס על מדגם של כ-250 מכתבים שכתבו בני נוער בגילים 12-20 למשפחת רבין, היא הסיקה כי האקטיביות של הנוער הייתה התעוררות זמנית ופורקן רגשי שקיבל ביטוי בכתביה, אך היא אינה מבטאת שינוי מהותי בהתנהגות הנוער בחברה בכלל.⁹⁸

על תגובות המגזר הערבי לרצח רבין ניתן ללמוד ממאמרו של אל-חאג', שהציג סקירה רחבה של תגובות וציטוטים של מנהיגים בתקשורת.⁹⁹ הוא מצא שתגובתו

המקובלים במשפחה וגרם לה בושה גדולה. על רקע זה, כאשר אחד הבנים סורר, המשפחה נוטה לשלוח לרצח את המתאים ביותר, מי ששיבתו בכלא לא תפגום ברצף החיים ובמרקם המשפחתי.⁹⁰

2. תחושות הציבור ותגובותיו לאחר הרצח

רצח רבין נתפס, מטבע הדברים, בצורה שונה בעיני מגזרים וקבוצות שונות בישראל. כמה מחקרים יוחדו לבחינת התגובות והתחושות בציבור בימים ובחודשים הראשונים שלאחר הרצח, מתוך הבחנה בין הקבוצות השונות – הציונות הדתית, החרדים, הנוער והערבים.

כאמור, אחד הציבורים שאליהם הופנתה אצבע מאשימה בעקבות הרצח הוא זה של חובשי הכיפות הסרוגות. ציבור זה נדרש להתמודד עם השתייכותו של יגאל עמיר אליו, ותגובותיו לרצח היו מגוונות: היו שראו בו 'עשב שוטה', ולעומתם היו שדרשו לערוך 'חשבון נפש' בעקבות הרצח.⁹¹ רביצקי תיאר את ההתמודדות של הציונות הדתית עם הרצח בשלושה שלבים: בתחילה נשמעו דברי ביקורת על המעשה וגינוי שלו לצד תביעה לבדק בית; אולם ככל שגברו ההתקפות מן החוץ על מחנה זה, כך התכנסה הציונות הדתית לעמדת התגוננות והדחקה: 'את מקומו של בדק הבית תפסה עתה ההכחשה כלפי חוץ וההתבצרות כלפי פנים';⁹² בשלב השלישי הודחקה הטראומה ואת מקומה תפסה שתיקה תאולוגית והנמכת הטון האידאולוגי.

על המשמעויות והפרשנויות השונות שניתנו לרצח רבין בחברה החרדית ניתן ללמוד ממאמרה של מס-צפתי שהתבסס על העיתונות החרדית.⁹³ לתפיסתה,

- 90 שם, עמ' 82.
 91 א' רביצקי, "נחפשה דרכנו ונחקרה" – החברה הישראלית והציונות הדתית נוכח רצח רבין, נ' הורביץ (עורך), **דת ולאומיות בישראל ובמזרח התיכון**, תל אביב: עם עובד ומרכז יצחק רבין לחקר ישראל, 1999, עמ' 257.
 92 שם, עמ' 268-276.
 93 ח' מס-צפתי, 'רצח רבין בעיניים חרדיות', **קשר** 27 (2000), עמ' 88-98.
 94 שם, עמ' 97.
 95 א' רז'קרוצקין, 'מורשת רבין – על חילוניות, לאומיות ואוריינטליזם', ל' גרינברג (עורך), **זיכרון במחלוקת – מיתוס לאומיות ודמוקרטיה: עיונים בעקבות רצח רבין**, באר שבע: מכון המפרי למחקר חברתי, 2000, עמ' 89-107.
 96 (לעיל הערה 70) Peri, 'The Many Voices of Israeli Youth: Multiple Interpretations of Rabin's Assassination', T. Rapoport, pp. 198-226.
 97 ע' ליבליך, 'נוער כותב על "האיש הראשון שמת משלום" ואליו: מכתבי הנוער בשבוע שלאחר רצח רבין, ליבמן (לעיל הערה 84), עמ' 80-106.
 98 שם, עמ' 104-106.
 99 (לעיל הערה 70) Peri, 'An Illusion of Belonging: Reaction of the Arab Population to Rabin's Assassination', M. Al-Haj, pp. 163-174.

הישראלי הצבר, מביא השלום, הציוני, האמריקנופיל, האנטי-פוליטיקאי והדמות האמפתית.

3. דמותו של רבין בזיכרון הקולקטיבי

יחסה של החברה בישראל לאבדן ולשכול, שהם מרכיב מרכזי בזהותה הקולקטיבית, מקבל ביטוי נרחב בקבוצה רביעית של מחקרים המבקשים לדון בזכרו ובהנצחת מורשתו של יצחק רבין. דמותו של רבין הונצחה בדרכים רבות: ימי זיכרון, קריאת רחובות ומוסדות על שמו, אנדרטאות ועוד. חוקרים רבים עסקו בשאלות האם דמותו של רבין נבנתה כמיתוס; כיצד עלינו לזכור את רבין; וכיצד יש להנציח את דמותו ואת מורשתו. אחרים ביקשו לבחון את הצביון שיקבל זכר רבין בעתיד.

יש אף אומרים שהנצחתו של רבין מורכבת עד כדי כך ששאלת הנצחתו נזנחה, והמבקשים להנציחו מתמקדים ב'הנצחת הנצחתו', כפי שטוען פיגה.¹⁰⁷ לדידו, לא רק שיש מחלוקת ציבורית באשר למיתוס שנבנה סביב דמותו של רבין, אלא שאף הנצחתו שונה במהותה מהנצחות אחרות, כיוון שמטרתה המוצהרת היא לפעול לעיצוב חברתי.¹⁰⁸ חזן טוען גם הוא כי הניסיון ליצור מיתוס סביב דמותו של רבין לאחר הירצחו נכשל.¹⁰⁹ חזן מבחין במאמרו בין קבורת הגוף הפרטי לקבורת הגוף הציבורי, שהוא המיתוס, וטוען כי מאחר שהרצח הדגיש את המרכיב היהודי שבאתוס הציוני, היה על האבלים לפרק את האתוס הציוני מאלמנט היהדות, והם מצאו דרכי ביטוי החורגות מתפילות הנאמרות בטקסים רשמיים – כגון פרחים, שירים, נרות וכתובות גרפטי.

של המגזר הערבי בישראל לרצח הייתה מורכבת ורבת ממדים. לצד הגינוי, הופיעו לא מעט תגובות גם בגנות היחס לערבים בישראל ובשטחים וביקורת על הימין הקיצוני, המשקף לטענתם את התרבות הפוליטית האנטי-דמוקרטית של הרוב היהודי בישראל.¹⁰⁰ דברי ביקורת הופנו גם כנגד התקשורת הישראלית; נטען כי היא התעלמה מתגובת הערבים לרצח.¹⁰¹ בסיכום המאמר מגיע אל-חאג' למסקנה שהתרבות הפוליטית בישראל סגורה ואתנוצנטרית, ומשאירה את האזרחים הערבים מחוץ לגבולות השיח הציבורי.¹⁰² חריפה אף יותר היא קביעתו של זחלקה כי 'רבין לא נרצח בריב אחים כפי שגורסים רבים, אלא על רקע שנאת הערבים'.¹⁰³ בדיון על תחושות הציבור ותגובותיו לרצח יש מקום להתייחס לאמצעי התקשורת ככלי מעצב ומתווך של דעות ותחושות. כהן מציע ניתוח של תפקידם והשפעתם של אמצעי התקשורת, ובעיקר של הטלוויזיה והרדיו, בעקבות הרצח, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בשלושה סקרי דעת קהל.¹⁰⁴ ממצאיו מלמדים כי בעיני הציבור, התקשורת תרמה באותם ימים לאחדות. גם פרי מצביע על מרכזיותה של התקשורת בעיצוב הזהות הקולקטיבית הישראלית ובבניית הריטואל הפוליטי בשבעת הימים הראשונים שלאחר הרצח.¹⁰⁵ בניגוד להתמקדות בשסעים החברתיים, לקחה התקשורת באותם ימים חלק פעיל ביותר בבניית המיתוס של האיש שבמותו הפך לסמל.¹⁰⁶ פרי גם מצביע על מרכזיותה של התקשורת בהגדרת הזהות הקולקטיבית המחודשת סביב דמותו של רבין, והוא מציע שורה של תכונות ומאפיינים שבלטו יותר מכול באזכורים החוזרים שלו:

100 שם, עמ' 171.

101 שם, עמ' 173.

102 שם, עמ' 174.

103 ג' זחלקה, 'רב שיח: השלכות הרצח על הרצח הישראלי בהשתתפות שלמה ברעמי, יהודה לנקרי, ג'מאל זחלקה ושולמית אלוני, גרינברג (לעיל הערה 95), עמ' 161.

104 Y. Cohen, 'Broadcast News Diffusion in Crisis-Ridden Democracies: Israel and the Rabin Assassination', *Press/Politics* 7, 3 (2002), pp. 14-33

105 'פרי, 'מיתוס רבין והתקשורת: הרקונסטרוקציה של הזהות הקולקטיבית הישראלית, **דברים אחדים: כתב עת לענייני תקשורת, תרבות וחברה**, מס' 1 (1997), עמ' 57.

106 שם, עמ' 57.

107 מ' פיגה, 'יצחק רבין, הנצחתו והנצחת הנצחתו, גרינברג (לעיל הערה 96), עמ' 39-64.

108 שם, עמ' 59.

109 H. Hazan, 'Rabin's Burial Ground: Revisiting the Zionist Myth', *Peri* (70 הערה 70), pp. 238-240

שני המחנות להשכיח את הרצח – כל מחנה וסיבותיו הוא. מרגלית מבקש לדון במשמעויות המוסריות של הניסיונות להשכיח את הרצח ומצביע על הסכנה שהזיכרון יתרכז ברצח בלבד – ויאפיל על זכר חייו של האיש.¹¹⁵ לתפיסתו, זכר רבין צריך להיות גם זכר חייו, ולא זכרון דמותו כמפלג בין מחנות. ביטוי משכנע לכך, אומרת רנה-בלוך, ניתן למצוא בדבקות (סטטיקרים) שבהן שימש בכפל משמעות מטבע הלשון שטבע הנשיא קלינטון – 'שלוש חבר'.¹¹⁶

בהקשר זה מעלה ורצברגר את השאלה מדוע הייתה לרצח רבין השפעה כה מוגבלת בהיקפה לעומת גודל האירוע.¹¹⁷ כיצד קרה שהטראומה הקולקטיבית השפיעה רק מעט על שינויי הערכים, האמונות ועמדות הציבור? הסבר לכך ניתן למצוא במחלוקת שבה שנוי זיכרון רבין, וויניצקי-סרוסי עוסקת בכך בהרחבה. היא מתארת את תופעת הקיטוב בחברה הישראלית, ואת המתח בין הקבוצות החברתיות באשר להנצחת רבין, ומתמקדת בריבוי האזכרות לאיש.¹¹⁸ היא מזהה שוני משמעותי באופי ההנצחה של רבין בין תל אביב לירושלים:¹¹⁹ 'שתיקתה של הבירה ראויה לניתוח שכן שתיקה זו רועמת ומשמעותית, ולעומתה – תל אביב מחבקת את רבין והופכת את זכרו למרכיב מרכזי בזהותה.¹²⁰ שתי הערים מגדירות שתי זהויות לאומיות מנוגדות: ירושלים מאמצת את הגישה הימנית-דתית, ואילו תל אביב מאמצת את הגישה השמאלנית-חילונית,¹²¹ והדבר בא לידי ביטוי בדרך שבה בחרו שתי הערים להנציח את זכרו של יצחק רבין. ויניצקי מסיימת

בניגוד לפייגה ולחזן, ידגר טוען כי רבין דווקא הפך למיתוס, בייחוד לנוכח ההיבטים הפולחניים של האבל.¹¹⁰ לא רק אירוע הרצח אלא גם הפרטים הביוגרפיים האחרים של רבין מעצבים את הנרטיב. מיתוס רבין הוא סיפור חייו ומותו של האיש ודמותו; הוא נשען על מאפיינים של גיבור מיתי וסיפור הרצח מכיל שלוש דמויות מיתיות: הראשונה, רבין עצמו, המכונה 'הציוני החדש',¹¹¹ הצבר האמתן, דמות המתיישבת היטב עם האפוס של האבות המייסדים – אך גם דמות מחודשת, מאחר שהכיר בעוול שנגרם לפלסטינים ובזכותם על חלקת ארץ לצד מדינת ישראל; מול רבין ניצב האנטיגיבור, היינו הרוצח יגאל עמיר, דמות פסידו-ציונית שהדגש העיקרי מושם על צדדיה האפלים ועל עמדותיה הפוליטיות ביחס לערבים; הדמות השלישית במיתוס היא זו של 'השחקן הנפקד', הערבי בן העם הפלסטיני, מעין אובייקט חסר תפקיד פעיל. אליבא דידגר, 'אחד התפקידים המרכזיים של מיתוס רבין הוא לענות לצורך ההולך וגדל של האוכלוסייה היהודית הישראלית (הלא-דתית) בהגדרת זהותה'.¹¹² ידגר מסכם כי 'חיוב הרדיפה אחר השלום, שינוי היחס כלפי הערבים וליטושה של הזהות הישראלית-הציונית'¹¹³ הם ממסריו הבולטים של מיתוס רבין.

התלבטות לא מעטה ניכרת גם ביחס לרצח עצמו. מרגלית מדגיש כי רצח רבין צריך למלא תפקיד מכונן בחברה הישראלית, ולא לפלגה למחנות, וטוען כי אף על פי שרצח פוליטי יש לאכזר באופן פוליטי,¹¹⁴ כבר במערכת הבחירות של 1996 היה ניסיון שיטתי מצד

110 י' ידגר, "מיתוס רבין" – לאומיות ציונית בשנות התשעים, *תרבות דמוקרטית* 1 (1999), עמ' 24.

111 שם, עמ' 25.

112 שם, עמ' 31.

113 שם, עמ' 34.

114 מרגלית (לעיל הערה 85), עמ' 59.

115 שם, עמ' 61.

116 L. Renee-Bloch, 'Rhetoric on the Roads of Israel: The Assassination and Political Bumper Stickers', *Peri* (70 הערה 70), pp. 257-279.

117 Y.I. Vertzberger, 'The Antinomies of Collective Political Trauma: A Pre-Theory', *Political Psychology* 18, 4 (1997), pp. 863-876.

118 V. Vinitzky-Seroussi, 'Commemorating a Difficult Past: Yitzhak Rabin's Memorials', *American Sociological Review* 67 (2002), pp. 30-51.

119 ו' ויניצקי-סרוסי, 'בין ירושלים לתל-אביב: הנצחתו של יצחק רבין ושיח הזהות הלאומית בישראל', גרינברג (לעיל הערה 95), עמ' 19-38.

120 שם, עמ' 20.

121 שם, עמ' 33.

הזהות הקולקטיבית במונוליתיות הישנה שבנה דור המייסדים. זהות מונוליתית זו נבנתה על שלילת 'האחר': שלילת היהודי הגלותי, שלילת המזרחי ושלילת הערבי. התקופה השנייה החלה ב-1973 ונמשכה עד רצח רבין. היא התאפיינה בתחילתו של תהליך התפוררות הזהות המונוליתית המבחינה בין ה'אני' ל'אחר', ורצח רבין בידי יגאל עמיר היה מעין התכה (fusion) סופית, שלא אפשרה עוד את המשכיות ה'אני' המונוליתית.¹²⁸ בראון מציין כי הרצח ניפץ אחת ולתמיד את המונוליתיות, שכן בעקבות הרצח השתלבו שלושת האחרים לדמות אחת: הגלותי – הוא הדתיהמשיחי, העדתי – בדמות התימני, והערבי – שבשל החשש מפשרה עמו נרצח רבין. בתקופה השלישית, העתידית, בראון צופה כי תתפתח תמונת עולם מורכבת של הכרה בחלקי זהות שונים זה מזה ושל דיאלוג הכרחי ביניהם. שכן כל עוד לא תכיל החברה הישראלית את ה'אחר', היא לא תיחלץ ממשבר הזהות שכה מאפיין אותה.

סוגיה בלתי נפרדת מהדיון ברצח רבין נוגעת למחאה הפוליטית וגבולותיה הלגיטימיים. נושא זה נבחן במחקרים שונים, בהם מחקרם של יוכטמן ויער והרמן, שהשווה בין עמדות הציבור כלפי מחאות פוליטיות לפני רצח רבין ואחריו.¹²⁹ שתי שאלות עומדות במרכז עבודתם: האחת – האם רצח רבין הוביל לשינוי משמעותי ביחסו של הציבור בישראל למחאה פוליטית, ואם כן – עד כמה החזיק שינוי זה מעמד? והאחרת – האם ניתן לזהות שינוי סדרתי בין הקבוצות החברתיות בישראל לפני הרצח ואחריו, ואם כן – מה היו השסעים החברתיים שיצרו את השינוי בתגובות: האם היו אלה השסעים הפוליטיים (הדת, היחס להסכמי אוסלו והתנהגות הבוחרים), הסוציו-דמוגרפיים (מין, גיל, השכלה, הכנסה ומוצא אתני) או שמא שניהם גם

במשפט החודר גופתו של רבין טמונה בהר הרצל, אך נשמתו נחה בתל אביב.¹²² נווה שואל 'האם דמותו של רבין תיהפך לדמות קנונית' כדמות המרטיר – גיבור יחיד ומיוחד המקריב עצמו או מוקרב על ידי אחרים למען מטרה נשגבת ועילאית.¹²³ נווה מציין כי הפוטנציאל לכך קיים, שכן יצחק רבין הוא דמות מיתולוגית המגלמת את כל ערכי החברה הישראלית. הוא נפל בקרב על השלום, קרב שנמצא עדיין בעיצומו ולכן מחייב את הציבור להמשיך בדרכו.¹²⁴ אולם בטווח הרחוק יש לא מעט מכשולים העשויים לעמוד בדרך הפיכתו של רבין לגיבור-מרטיר. ההתחרדות מחד גיסא, והאינדיווידואליזם הפוסט-אינדואלוגי והאנטי-קולקטיבי מאידך גיסא, מאיימים על התרבות העברית-הצברית ועלולים לפגוע באתוס שרבין כה היטיב לייצג. עם זה, טוען נווה, אם תצליח תרבות זו למצוא מקורות להתחדשות שישאירו אותה במרכז הבימה, תוכל דמותו של רבין להפוך ברבות הימים לדמות גיבור-מרטיר קנונית.¹²⁵

4. השפעות הרצח והשלכותיו על החברה והדמוקרטיה בישראל

רצח רבין נתפס כאחד האירועים המשמעותיים בתולדות מדינת ישראל, ולא מעט מחקרים עוסקים בהשפעותיו ובהשלכותיו על החברה הישראלית, על הזהות הלאומית, על הדמוקרטיה בישראל בכלל ועל תהליך השלום בפרט. בתחום הפסיכולוגיה החברתית, בראון¹²⁶ התמקד בזהות הקולקטיבית הבולטת בדימוי ה'אני' וה'אחר' בחברה הישראלית,¹²⁷ שהשתנו, לטענתו, לאחר הרצח. בראון מציע חלוקה לשלוש תקופות: הראשונה התחילה לפני קום המדינה ונמשכה עד מלחמת יום הכיפורים (1973), ובה התאפיינה

122 שם, עמ' 34.

123 א' נווה, "דימוי הגיבור" – המרטיר כנותן משמעות לרצח מנהיג בחברה דמוקרטית, מ' מייזל וא' שמיר (עורכים), **דפוסים של הנצחה**, תל אביב: משרד הביטחון, 2000, עמ' 117.

124 שם, עמ' 126.

125 שם, עמ' 80.

126 ד' בר און, **על 'האחרים' בתוכנו: תמורות בזהות הישראלית מנקודת ראות פסיכולוגית-חברתית**, באר שבע וירושלים: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ומוסד ביאליק, 1999.

127 ד' בר און, 'רצח רבין כצעד סופי בשבירת המונוליתיות בהבניית הזהות הישראלית', גרינברג (לעיל הערה 95), עמ' 65-88.

128 שם, עמ' 80.

129 (לעיל הערה 70) Peri, 'The Latitude of Acceptance', Yuchtman-Yaar and Hermann,

של השניים יוכל להבטיח את הלגיטימיות של המשטר ואת יציבותו. מדובר בדינמיקה מורכבת אך הכרחית. הסכמה על המטרות הקהילתיות המשותפות היא שלב הכרחי עוד לפני כינונה של דמוקרטיה ליברלית.¹³⁴

הזיקה של מעשה הרצח לתהליך השלום הביאה חוקרים שונים לבחון את השפעת הרצח על המשך התהליך. גרינברג, למשל, טוען כי מאז הרצח שרויה ישראל במשבר פוליטי עמוק וכי המחשבה שהמוני ישראל ימשיכו בדרכו של יצחק רבין לא הייתה אלא אשליה.¹³⁵ לתפיסתו, רצח ראש הממשלה היה ביטוי לא רק להתנגדות לשלום, אלא גם ליסודות אנטי-דמוקרטיים מובהקים. החוגים שמתוכם יצא הרצח הם כוחות אנטי-דמוקרטיים המסרבים לוותר על זכויות היתר המוענקות להם מן המדינה היהודית, והנובעות מההתפשטות הטריטוריאלית ומן השלטון הצבאי על הפלסטינים.¹³⁶ רצח רבין בלם את תהליך השלום ואת תהליך הדמוקרטיזציה גם יחד. הרצח הצליח להסיט את שני התהליכים ממסלולם.

ידגר קושר את הדיון בהשפעות הרצח לאמצעי התקשורת וטוען כי הדמוקרטיה הישראלית בכלל, והתקשורת בפרט, לקו בחסר בכל הקשור לדיון אמתי במרחב הציבורי לאחר רצח רבין.¹³⁷ העובדה שהתקשורת הציגה עמדה רעיונית הומוגנית ונתנה פירוש אחיד, ומנקודת מבט אחת, למציאות – מתוך דחיקה החוצה של פרשנויות רבות אחרות – היא סימן לחולשת הדמוקרטיה בישראל, והיא תפגע ביכולתה להפנים את לקחי הרצח. ויכוח פתוח על הרצח, על המניעים לו ועל המסקנות העולות ממנו הוא חלק בלתי נפרד מן הדמוקרטיה. תמיכה בהתדיינות – בדליברטיביות – הכרחית ביותר, טוען ידגר, ורק היא תוכל להבטיח ולהוביל את המפעל הדמוקרטי בישראל.

יחד?¹³⁰ ממצאי מחקרם מצביעים על ירידה כללית בתמיכה במחאה פוליטית שאינה חוקית, החוצה את כל הקשת הפוליטית והסוציו-דמוגרפית. בו בזמן, ניתן לדידם לזהות עלייה בתמיכה במחאה הפוליטית המכבדת את כללי המשחק ואת הדפוסים המותרים על פי החוק. לצד העובדה שמעשה הרצח הוביל בצורה כמעט אחידה לירידה בתמיכה במחאה, ניתן לראות כי השסע הפוליטי (שמאל-ימין), שבעבר תלו בו את הגורם המרכזי למחאה, איבד עתה מעט ממידת הרלוונטיות שלו. לבסוף, נמצא כי בטווח המידי שינה הציבור את יחסו לגבולות המחאה הלגיטימית, ולא זו בלבד אלא שגישה זו נותרה גם שנתיים לאחר הרצח.¹³¹

מחקרים אחרים מתמקדים בהשלכות הרצח על הדמוקרטיה הישראלית ועל תהליך השלום. אחת הטענות המקובלות בעשור האחרון היא כי הדמוקרטיה הישראלית סובלת ממשבר לגיטימיות עמוק. זאת עקב ההתדרדרות במעמדם של הערכים הדמוקרטיים, כגון סובלנות, כבוד האדם וקבלת כללי המשחק הדמוקרטיים. הפנמה של ערכי הדמוקרטיה, בעיני המצדדים בהם, הייתה יכולה למנוע את הרצח. לעומתם יש הטוענים, כיונה, כי למעשה רצח רבין לא שינה מבחינה בסיסית את חיינו, וכי ייתכן שיחלפו שנים רבות עד שהחברה הישראלית תפנים את המשמעות העמוקות של האירוע.¹³² לטענתו, הבעיה היסודית היא היעדר יעדים לאומיים פוליטיים משותפים – כך לפני רצח רבין וכך אחריו. אם כן, 'איזו מסקנה יש להסיק מרצח רבין?', שואל יונה.¹³³ והוא משיב בשני מהלכים שיש לדעתו לנקוט: מחד גיסא לחזק את הקהילתיות היהודית-לאומית, כלומר להגיע להסכמה משותפת על מטרותיה ויעדיה של החברה בישראל, ומאידך גיסא לבסס את יסודות הדמוקרטיה האוניברסלית, כלומר להדגיש את הליברליזם. לתפיסתו, רק שילובם

130 שם, עמ' 304-305.

131 שם, עמ' 323-326.

132 "יונה", ישראל אחרי רצח רבין: מדינת העם היהודי או מדינת כל אזרחיה?, גרינברג (לעיל הערה 95), עמ' 109.

133 שם, עמ' 110.

134 שם, עמ' 120.

135 ל' גרינברג, 'למה לא "המשכנו בדרכו"? על שלום, דמוקרטיה, רצח פוליטי וסדר יום פוסט סכסוכי', הנ"ל (לעיל הערה 95), עמ' 124.

136 שם, עמ' 131.

137 "ידגר", דמוקרטיה במשבר: התקשורת, המרחב הציבורי ורצח רבין, **תרבות דמוקרטית** 7 (2003), עמ' 125.

נספח 1: מדדי הדמוקרטיה 2005 בהשוואה ל-2004

1. ההיבט המוסדי					
התכונה	שם המדד	הסולם	הציון של ישראל *2005	הדירוג היחסי	כיוון השינוי
אחריותיות	אחריותיות אנכית	3-1 (1 = בחירות לא מוסדרות)	3	35-1 (36)	=
איזונים ובלמים	מגבלות על הרשות המבצעת ליישם מדיניות	7-1 (1 = סמכות בלתי מוגבלת)	7	35-6 (35)	=
אחריותיות	אחריותיות אופקית	6-0 (0 = מעורבות רבה של הצבא בפוליטיקה)	2.5	35-6 (35)	↓
ייצוגיות	ייצוגיות (דומיננטיות מפלגתית)	100- [100x מס' המושבים בבית התחתון] (100 = דומיננטיות גבוהה, ייצוגיות נמוכה)	324 (2003)	6 (34)	↓
טוהר המידות בממשל	מדד השחיתות	6-0 (0 = שחיתות רבה)	3	24-7 (35)	↓

2. היבט הזכויות					
התכונה	שם המדד	הסולם	הציון של ישראל *2005	הדירוג היחסי	כיוון השינוי
זכויות פוליטיות	מידת התחרותיות של ההשתתפות	5-1 (1 = דיכוי פעילות אופוזיציונית)	5	34-9 (34)	=
זכויות אזרחיות	מדד חוק וסדר	6-0 (0 = שמירה מעטה על חוק וסדר)	5	17-3 (35)	=
זכויות כלכליות	אינדקס החופש הכלכלי	5-1 (1 = חופש כלכלי רב)	2.36	22-19 (34)	=
שוויון למיעוטים	אפליה פוליטית של המיעוט	4-0 (0 = היעדר אפליה)	3.5 (2003)	26-11 (27)	=
	אפליה כלכלית של המיעוט	4-0 (0 = היעדר אפליה)	3.5 (2003)	27-13 (27)	=
	אפליה תרבותית של המיעוט	4-0 (0 = היעדר אפליה)	0 (2003)	-	=
זכויות אזרחיות	חופש העיתונות	100-0 (0 = חופש מלא)	28	28-15 (36)	↓
	שיעור האסירים לכל מאה אלף תושבים לרבות אסירים ביטחוניים	100,000-0 (0 = מעט אסירים)	252	אין השוואה בין לאומית	↓

3. היבט היציבות					
כיוון השינוי	הדירוג היחסי	הציון של ישראל *2005	הסולם	שם המדד	התכונה
↑	-		100-0 (100% = כהונה מלאה)	מדד אי-השלמת קדנצייה	יציבות הממשלה
=	-	5 (2003)	מספר חילופי השלטון בשנים 1992-2003	יציבות הממשלה (חילופי שלטון)	
=	35-9 (35)	2	6-0 (0 = מתיחות רבה)	מתיחות על רקע לאומי/עדתי/לשוני	שסעים חברתיים
↓	36-11 (36)	10,462 (2003)	0-אינ'סוף (0 = היעדר קונפליקט)	מדד משוקלל לקונפליקט פוליטי	מחאה והתנגדות
↓	35-5 (35)	2.5	6-0 (0 = מתיחות רבה)	מתיחות על רקע דתי	שסעים חברתיים

נספח 2: סקר מדד הדמוקרטיה פברואר 2005 לעומת סקרי מדד הדמוקרטיה 2004 ו-2003

השוואת מובהקות ההבדלים היא בין שנת 2004 לשנת 2005.
 כל ההבדלים שאינם מסומנים בסוגריים מרובעים מובהקים ברמת מובהקות 0.05 לפחות.

1. ההיבט המוסדי					
תכונות במדד	השאלות בסקר	כללי 2003	כללי 2004	כללי 2005	הפרש 2004-2005
א. תפיסת המימוש של עקרון האחראיות (Accountability)					
פעולות הנבחרים בזיקה להעדפות העם	באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים שפוליטיקאי אינו נוטה להתחשב בדעתו של האזרח ברחוב? (לא מסכים)	38	38	42	[+4]
ב. השתתפות פוליטית					
1. מידת ההשתתפות הפוליטית:					
עניין בפוליטיקה	באיזו מידה אתה מתעניין בפוליטיקה? (מתעניין)	76	67	71	[+4]
מתעדכנים בפוליטיקה	כל כמה זמן אתה מתעדכן בנעשה בפוליטיקה דרך הטלוויזיה, הרדיו או העיתונות? (כל יום או כמה פעמים בשבוע)	87	79	81	[+2]
משוחחים על פוליטיקה	באיזו מידה אתה נוהג לשוחח עם חבריך ובני משפחתך על עניינים פוליטיים? (משוחח)	69	64	65	[+1]
עוסקים בפעילות ממוסדת	134) <?> האם אתה אוהד או פעיל של מפלגה כלשהי? (חבר במפלגה ומעלה <?>)	7	7	5	- 2
2. תפיסת מימוש ערך ההשתתפות הפוליטית:					
הערכת מידת ההשתתפות	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות השתתפות האזרחים בפוליטיקה מאשר במדינות אחרות? (יותר)	40	49	37	- 12
תחושת ההשפעה	באיזו מידה אתה והחברים שלך יכולים להשפיע על מדיניות הממשלה? (יכולים)	20	18	31	+ 13
ג. ייצוגיות					
	באיזו מידה יחסי הכוחות בכנסת מבטאים, לדעתך, את התפלגות הדעות בציבור הרחב? (מבטאים)	67	-	61	
ד. טוהר המידות בממשל					
עמדה ביחס לשחיתות אישים בשלטון	באופן כללי, האם אתה חושב שהאנשים שמנהלים את המדינה דואגים לאינטרסים הפרטיים שלהם, או שהם פועלים לטובת הכלל? (לטובת הכלל)	15	15	11	- 4
תפיסת היקף השחיתות בישראל	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שחיתות מאשר במדינות אחרות? (פחות)	11	15	22	[+7]

2. היבט הזכויות					
תכונות במדד	השאלות בסקר	כללי 2003	כללי 2004	כללי 2005	הפרש 2004-2005
א. זכויות פוליטיות ואזרחיות					
עמדות ביחס לזכויות פוליטיות ואזרחיות					
	לכל אדם צריכות להיות אותן הזכויות בפני החוק ללא קשר עם עמדותיו הפוליטיות (מסכים)	83	-	79	
חופש ביטוי	יש לאסור על נואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה נגד מדינת ישראל (לא מסכים)	52	49	53	+4
	יש לאפשר לקבוצות או לאנשים שנמצאים במיעוט לפעול כדי להשיג את תמיכת הרוב לעמדותיהם (מסכים)	70	-	68	
חופש דת	יש לאפשר לכל זוג בישראל להתחתן בכל דרך שיבחר (מסכים)	63	60	64	+4
תפיסות ביחס למימוש הזכויות בישראל במבט השוואתי	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שמירה על זכויות אדם מאשר במדינות אחרות? (פחות) וחופש ביטוי? (פחות)	27	40	33	[-7]
		15	17	24	+7
ב. זכויות חברתיות וכלכליות					
תמיכה במדיניות חברתית-כלכלית	בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, האם אתה תומך יותר בגישה סוציאליסטית או בגישה קפיטליסטית? (סוציאליסט)	54	60	58	[-2]
הערכת מימוש הזכויות בתחום החברתי והכלכלי	אין מספיק שוויון חברתי וכלכלי בארץ (מסכים)	82	88	80	-8
ג. תמיכה בשוויון מגדרי	גברים הם מנהיגים פוליטיים מוצלחים יותר מנשים (לא מסכים)	65	70	63	-7
ד. שוויון למיעוטים					
נכונות לשוויון זכויות בין יהודים לערבים	באיזו מידה אתה תומך או מתנגד לכל אחד מהדברים הבאים: צירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערבים (תומך)	38	45	44	[-1]
	קיום שוויון זכויות מלא בין יהודים וערבים אזרחי המדינה (תומך)	53	64	59	-5
	צריך הסכמה של רוב יהודי בהחלטות גורליות למדינה כמו החזרת שטחים (מתנגד)	26	23	34	+11
	על הממשלה לעודד הגירת ערבים מהארץ (מתנגד) [יהודים בלבד]	43	41	50	+9
תפיסת קיום השוויון בפועל	ערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודים (מסכים)	55	64	56	-8

3. היבט היציבות והלכידות					
תכונות במדד	השאלות בסקר	כללי 2003	כללי 2004	כללי 2005	הפרש 2004-2005
א. שביעות רצון מן השלטון	מהו לדעתך מצבה של ישראל באופן כללי? (לא טוב)	63	54	35	-19
	מה דעתך על הדרך שבה מטפלת הממשלה בבעיות שישנן כיום במדינה? (לא טוב)	78	78	67	-11
ב. הערכת היציבות בישראל					
	לעומת מדינות דמוקרטיות אחרות, האם להערכתך המערכת הפוליטית בישראל היא יציבה או לא יציבה? (לא יציבה)	63	-	46	
ג. מחאה והתנגדות					
התנגדות לאלמות	בשום מצב לא ניתן להצדיק שימוש באלימות להשגת מטרות פוליטיות (מסכים)	82	78	82	[+4]
	אילו הייתה מתקבלת בממשלה ובכנסת החלטה הנוגדת את דעתך בנושא שטחים וביטחון, מה מבין הפעולות הבאות היית עושה? (מציית או מפגין חוקית)	93	92	92	-
התנגדות לסרבנות	ידוע שחייל חייב לסרב למלא פקודה שהיא בלתי חוקית בעליל. אבל מה לגבי חייל המסרב למלא פקודה בגלל מוסר אישי או אידאולוגיה, האם למשל מותר לחייל לסרב למלא פקודה לפנות מתיישבים? (אסור)	73	75	70	-5
	ומה לגבי חייל המסרב לשרת בשטחים בגלל מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים, האם מותר לחייל לסרב לשרת בשטחים? (אסור)	72	71	71	[-]
ד. אמון במוסדות					
מידת אמון במוסדות השונים	באיזו מידה אתה נותן אמון בכל אחד מהאנשים או המוסדות הבאים? המפלגות (נותן אמון)	32	27	22	-5
	ראש הממשלה (נותן אמון)	53	45	48	+3
	התקשורת (נותן אמון)	49	51	50	[-1]
	פרקליטות המדינה (נותן אמון)	58	66	60	-6
	בית המשפט העליון (נותן אמון)	70	79	72	-7
	המשטרה (נותן אמון)	66	66	57	-9
	נשיא המדינה (נותן אמון)	68	73	65	-8

תכונות במדד	השאלות בסקר	כללי 2003	כללי 2004	כללי 2005	הפרש -2004 2005
	הרבנות הראשית (נותן אמון)	43	45	38	-7
	הכנסת (נותן אמון)	52	46	40	[-6]
	צה"ל (נותן אמון)	84	86	78	-8
	שרי הממשלה (נותן אמון)	55	41	42	+1
	ההסתדרות (נותן אמון)	42	38	38	[-]
	המוסד השומר באופן הטוב ביותר על הדמוקרטיה הישראלית המשפט העליון, או הכנסת, או אמצעי התקשורת?				
	ראש הממשלה	18	9	15	+6*
	בית המשפט העליון	42	47	48	+1*
	הכנסת	14	14	13	-1*
	אמצעי התקשורת	26	30	24	-6*
ה. אמון חברתי	באופן כללי, האם אתה חושב שאפשר לסמוך על אנשים, או שיש להיות זהירים מאוד בקשרים עם אנשים? (סומך)	29	33	44	+11
ו. שסעים חברתיים	האם לדעתך היחסים בין דתיים ללא דתיים במדינה טובים או לא טובים? (טובים) [יהודים בלבד]	24	28	31	[+3]
	והיחסים בין אשכנזים למזרחים? (טובים) [יהודים בלבד]	43	53	51	-2
	ובין ערביי ישראל לבין יהודים? (טובים)	11	16	11	[-5]
	ובין עולים חדשים לוותיקים? (טובים) [יהודים בלבד]	49	40	37	-3
	בין עשירים לעניים? (טובים)	25	24	19	[-5]
	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות מתיחות בין קבוצות בישראל ביחס למדינות אחרות? (פחות)	7	15	20	+5
ז. שייכות לקהילה					
	עד כמה אתה גאה בהיותך ישראלי? (גאה)	84	79	83	+4
	האם אתה רוצה או לא רוצה לחיות בארץ לטווח הרחוק? (רוצה)	88	87	89	[+2]
	באיזו מידה אתה בטוח שתישאר בארץ? (בטוח)	84	87	88	[+1]
	באיזו מידה אתה מרגיש את עצמך כחלק ממדינת ישראל ומבעיותיה? (מרגיש)	79	73	77	[+4]

4. דמוקרטיה – תמיכה ושביעות רצון					
הפרש -2004 2005	כללי 2005	כללי 2004	כללי 2003	השאלות בסקר	תכונות במדד
[-5]	80	85	84	משטר דמוקרטי הוא דבר רצוי לישראל (מסכים)	א. תמיכה בדמוקרטיה
[+1]	43	42	44	מספר מנהיגים חזקים יכולים להועיל למדינה יותר מכל הדיונים והחוקים (לא מסכים)	
-6	74	80	78	דמוקרטיה היא צורת השלטון הטוב ביותר (מסכים)	
-	45	45	48	יש מצבים בהם קיימת סתירה בין דמוקרטיה לבין ההלכה היהודית. במקרה של סתירה, האם יש להעדיף את השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, או שיש להעדיף את השמירה על ציווי ההלכה היהודית? (מעדיף דמוקרטיה)	ב. דמוקרטיה מול ערכים מתחרים
+6	25	19	21	יש מצבים בהם קיימת סתירה בין השמירה על העיקרון של שלטון החוק לבין הצורך להגן על אינטרסים ביטחוניים. במקרה של סתירה, האם יש להעדיף את האינטרס הביטחוני או להעדיף את שמירת שלטון החוק? (מעדיף חוק)	
+6*	20	14	17	אם אנו חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם ארבעה ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה עם זה, והם חשובים לאנשים שונים במידות שונות: מדינה עם רוב יהודי, ארץ ישראל השלמה, מדינה דמוקרטית (זכויות פוליטיות שוות לכול) ומצב של שלום (הסתברות נמוכה למלחמה). מבין ארבעת ערכים אלו, איזה החשוב לך ביותר? (דמוקרטיה במקום הראשון) [יהודים בלבד]	
[-8]	36	44	33	האם לדעתך מדינת ישראל כיום היא דמוקרטית במידה המתאימה, יותר מדי דמוקרטית או פחות מדי דמוקרטית? (פחות מדי)	ג. שביעות רצון מן הדמוקרטיה הישראלית
-4	51	55	49	באופן כללי, באיזו מידה אתה מרוצה או לא מרוצה מהאופן שבו הדמוקרטיה הישראלית מתפקדת? (לא מרוצה)	

הערות

- א כל הממצאים מובאים באחוזים; 0.5 מעוגל כלפי מעלה.
- ב הנתונים מייצגים את שתי הקטגוריות ה'גבוהות' ביחס לדמוקרטיה בשאלות שבהן יש ארבע או חמש קטגוריות (כלומר 1-2 או 3-4 או 4-5) ואת הקטגוריה הגבוהה בשאלות שבהן יש 2-3 קטגוריות (כלומר 1 או 2 אם השאלה דיכוטומית ו-1 או 3 אם בשאלה יש 3 קטגוריות).
- ג מופיעות רק שאלות שנשאלו בפברואר 2005 ולפחות בעוד אחת מהשנתיים הנוספות.
- ד בדרך כלל, כיוון השאלות סודר כך שהקצה הגבוה שלהן הוא 'חיובי' לדמוקרטיה - כלומר הממצאים אמורים להצביע על תמיכה בעקרונות השונים של הדמוקרטיה. כאשר השאלות בוחנות היבטים שונים של שביעות רצון מהדמוקרטיה, השאלות מסודרות כך שכיוון הביקורת היא הגבוה. בכל מקרה, לצד כל שאלה מצוין לאיזה כיוון של הסקלה מיוחסת השכיחות.
- ה בדיקות המובהקות נעשו על ידי מבחן טי להשוואת ממוצעים בין מדגמים בלתי תלויים, בהנחת שונות זהה (הבדלי השונות בפועל בין המדגמים היו מזעריים). כל ההבדלים שאינם מסומנים בסוגריים מרובעים מובהקים ברמת מובהקות 0.05 לפחות. בין השאלות שבהן הפרשים מסומנים בסוגריים מרובעים () לא נמצאה מובהקות סטטיסטית. הבדיקה נערכה בין שנת 2004 ל-2005. בשתי השאלות שבהן הפרש בין 2004 ל-2005 מסומן בכוכבית (*) לא נבדקה המובהקות על פי מבחן טי בשל רמת המדידה של השאלה.
- ו כאשר השאלה נשאלה בקרב יהודים בלבד, הדבר מצוין בסוגריים מרובעים לצד השאלה. כאשר נשאלה השאלה בקרב יהודים בלבד רק באחת מן השנים, בשנה האחרת נבדקה השכיחות ללא ערבים, ומצוין: [יהודים בלבד].
- ז גודל המדגם ב-2005 - 1,203, טעות הדגימה ברמת ביטחון 95% - +2.8; גודל המדגם ב-2004 - 1,200, טעות הדגימה ברמת ביטחון 95% - +2.9; גודל המדגם ב-2003 - 1,208, טעות הדגימה ברמת ביטחון 95% - +3.1.

נספח 3: התפלגויות סקר רבין, יולי 2005

1. באיזו מידה עלולה להתפתח לפי הערכתך מלחמת אזרחים בארץ בעקבות ההסדרים לגבי עתיד השטחים?

1. במידה רבה	13
2. במידה מסוימת	29
3. במידה מועטה	30
4. בכלל לא	28

2-5. אם אנו חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם ארבעה ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה עם זה, והם חשובים לאנשים שונים במידות שונות. מבין ארבעת ערכים אלו, איזה החשוב לך ביותר? ואיזה שני? והשלישי? והרביעי? [יהודים בלבד; 1]

מדינה עם רוב יהודי	2. הכי חשוב	3. שני בחשיבותו	4. שלישי	5. רביעי
מדינה עם רוב יהודי	34	18	31	16
ארץ ישראל השלמה	12	17	19	53
מדינה דמוקרטית (זכויות פוליטיות שוות לכול)	23	34	27	16
מצב של שלום (הסתברות נמוכה למלחמה)	31	31	23	15

6-10. אם אנו חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם מספר ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה עם זה, והם חשובים לאנשים שונים במידות שונות: מבין חמישה ערכים אלו, איזה החשוב לך ביותר? ואיזה שני? והשלישי? והרביעי? והחמישי? [יהודים בלבד; 2]

6. הכי חשוב	7. שני בחשיבותו	8. שלישי	9. רביעי	10. חמישי
1. מדינה עם רוב יהודי	27	13	14	30
2. ארץ ישראל השלמה	8	11	8	19
3. מדינה דמוקרטית (זכויות פוליטיות שוות לכול)	19	15	27	21
4. שלום	24	33	23	13
5. ביטחון	22	28	28	17

11. מבין כל ראשי הממשלה שהיו למדינת ישראל עד היום, מי לדעתך היה ראש הממשלה המוצלח ביותר?

18	גולדה מאיר	3	יצחק שמיר	8	אהוד ברק	1
0	יצחק רבין	30	שמעון פרס	2	אריאל שרון	8
4	מנחם בגין	22	בנימין נתניהו	4		

12-18. לפניך סולם בן עשר דרגות באמצעותו אפשר להביע תמיכה ואהדה או דחייה ושנאה לאדם מסוים. ציין את מידת תמיכתך או דחייתך לגבי כל אחד מהאישים הבאים כאשר 1 מסמן דחייה/שנאה ו-10 מסמן תמיכה/אהדה

10 – תמיכה/אהדה	9	8	7	6	5	4	3	2	1 – דחייה/שנאה	
5	3	9	9	8	17	6	8	7	28	12. בנימין נתניהו
2	2	4	5	7	16	11	12	13	28	13. אהוד ברק
23	13	15	10	8	10	4	5	4	8	14. יצחק רבין
8	7	13	11	11	13	6	6	5	20	15. אריאל שרון
26	14	15	11	7	10	3	3	3	8	16. דוד בן-גוריון
7	7	13	12	11	14	8	7	7	14	17. שמעון פרס
22	13	16	14	10	9	4	3	3	6	18. מנחם בגין

19. עשר שנים לאחר רצח יצחק רבין, עד כמה היה הרצח של רבין אירוע משמעותי בתולדותיה של מדינת ישראל?

1. זה היה האירוע המשמעותי ביותר בתולדות המדינה מאז הקמתה 35
2. זה היה אחד האירועים המשמעותיים ביותר בתולדות המדינה, אך לא החשוב ביותר 42
3. זה היה אירוע משמעותי, אם כי היו הרבה אירועים חשובים לא פחות 18
4. זה לא היה אירוע משמעותי במיוחד 5

20. האם רצח רבין שינה או לא שינה את עמדתך לגבי המצב הביטחוני והפוליטי?

1. עמדתי השתנתה, נעשיתי מוכן יותר לוותורים 15
2. עמדתי לא השתנתה 72
3. עמדתי השתנתה, נעשיתי מוכן פחות לוותורים 13

21. האם רצח רבין שינה או לא שינה את עמדתך לגבי תהליך השלום? [2]

1. עמדתי השתנתה, יותר תומך בתהליך השלום 20
2. עמדתי לא השתנתה 72
3. עמדתי השתנתה, פחות תומך בתהליך השלום 8

22. האם בעקבות רצח רבין השתנה או לא השתנה היחס שלך לדתיים? [2]

1. יותר חיובי 3
2. לא השתנה 75
3. יותר שלילי 22

23. האם בעקבות רצח רבין השתנה או לא השתנה להערכתך הסיכוי לשלום? [2]

1. גבר 8
2. לא השתנה 57
3. פחת 35

24. האם בעקבות רצח רבין השתנה או לא השתנה להערכתך חוסנה של הדמוקרטיה הישראלית?
[2]

1. גבר 9 2. לא השתנה 54 3. פחת 37

25. האם בעקבות רצח רבין השתנה או לא השתנה היחס שלך למתיישבים ביש"ע? [2]

1. יותר חיובי 4 2. לא השתנה 75 3. יותר שלילי 21

26. האם לדעתך רצח רבין השפיע או לא השפיע על החיים הציבוריים במדינה? [2]

1. השפיע במידה רבה 41 2. השפיע במידה מסוימת 40 3. לא השפיע 19

27. למי שענה 1 או 2 בשאלה הקודמת: האם השפעת רצח רבין על החיים הציבוריים הייתה לטובה או לרעה? [2]

1. לטובה 15 2. לרעה 85

28. האם בעקבות רצח רבין גבר או פחת לדעתך הקיטוב הפוליטי בארץ? [2]

1. גבר 60 2. לא השתנה 34 3. פחת 6

29. האם לדעתך רצח פוליטי יכול להתרחש שוב בארץ?

1. בטוח שכן 34 2. כנראה כן 50 3. כנראה לא 13 4. בטוח שלא 3

30. מה דעתך לגבי העונש שקיבל יגאל עמיר? האם: [2]

1. הוא קיבל את העונש הראוי לו 55
2. העונש חמור מדי, היה צריך לקצוב את עונשו ל-15 עד 20 שנות מאסר 35
3. העונש קל מדי, היה צריך להפעיל נגדו גזר דין מוות 9
4. לא היה צריך להענישו כלל 1

31. איך לדעתך רשות בתי הסוהר צריכה להתייחס ליגאל עמיר? [2]

1. בדיוק כמו כל אסיר אחר השפוט למאסר עולם על רצח 52
2. בחומרה רבה יותר, בגלל שהוא רצח ראש ממשלה 46
3. להקל עליו, כי הרצח שביצע היה על רקע פוליטי-מצפוני 2

32. האם לדעתך יש או אין לאפשר ליגאל עמיר להינשא עם כל הזכויות הנובעות מכך? [2]

1. יש לאפשר לו 39 2. אין לאפשר לו 61

33. האם יש לשקול את שחרורו של יגאל עמיר במהלך חייו? [2]

1. כן 19 2. לא 81

34. מהם להערכתך הסיכויים שיגאל עמיר ישתחרר מהכלא לפני מותו? [2]

1. סיכויים גדולים 22 2. סיכויים קטנים 49 3. אין סיכוי 29

35. האם להערכתך רצח רבין השפיע לחיוב או לשלילה על החברה הישראלית? [2]

1. השפיע לחיוב 11 2. לא השפיע לא לחיוב ולא לשלילה 25 3. השפיע לשלילה 64

36. האם נלמדו לדעתך הלקחים הראויים מרצח רבין לגבי אבטחת ראשי ממשלה בארץ על ידי שירותי הביטחון? [2]

1. נלמדו במידה רבה 38 2. נלמדו במידה מסוימת 39 3. נלמדו במידה מועטה 13
4. לא נלמדו כלל 10

37. ומה לגבי הלקחים לגבי הדרכים שבהן המשטרה מתמודדת עם מסיתים לאלימות פוליטית? [2]

1. נלמדו במידה רבה 19 2. נלמדו במידה מסוימת 41 3. נלמדו במידה מועטה 23
4. לא נלמדו כלל 17

38. ומה לגבי הלקחים לגבי מערכת היחסים בין הימין הפוליטי והשמאל הפוליטי במדינת ישראל? [2]

1. נלמדו במידה רבה 9 2. נלמדו במידה מסוימת 36 3. נלמדו במידה מועטה 24
4. לא נלמדו כלל 31

39. האם לדעתך רשויות המדינה נוהגות כיום נכון או לא נכון באנשים וקבוצות המטיפים לאלימות פוליטית בקשר לתכנית ההתנתקות?

1. לא נוהגות נכון, מחמירות מדי 31 2. נוהגות נכון 33
3. לא נוהגות נכון, מקלות מדי 36

46-40. לפניך סדרה של אמירות של יצחק רבין בנושאי שלום וביטחון. באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחת מהקביעות הבאות: [2]

במידה רבה	במידה מסוימת	במידה מועטה	בכלל לא	
55	21	11	13	40. 'רק צבא חזק יכול לאפשר להביא שלום'
68	18	7	7	41. 'צריך ללכת אל השלום רק אם יובטח לנו ביטחון'
35	24	16	25	42. 'הדרך אל השלום עוברת גם בארגוני הטרור'
51	23	11	15	43. 'אם לא נצליח לעשות שלום לא יהיה סוף לטרור'
51	23	13	13	44. 'הדרך לשלום רצופה במכאובים ולמען השלום צריך ליטול סיכונים'
80	13	3	4	45. 'עדיפה דרך שלום מאשר דרך מלחמה'
29	27	19	25	46. 'צריך לתת לפלסטינים להילחם בטרור, כי הם יעשו זאת בלי בג"ץ ובלי "בצלם"'

53-47. לפניך סדרה של אמירות בנושאי שלום וביטחון. באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחת מהקביעות הבאות: [1]

במידה רבה	במידה מסוימת	במידה מועטה	בכלל לא	
43	27	13	17	47. 'רק צבא חזק יכול לאפשר להביא שלום'
52	28	11	9	48. 'צריך ללכת אל השלום רק אם יובטח לנו ביטחון'
22	27	19	32	49. 'הדרך אל השלום עוברת גם בארגוני הטרור'
40	28	16	16	50. 'אם לא נצליח לעשות שלום לא יהיה סוף לטרור'
38	31	15	16	51. 'הדרך לשלום רצופה במכאובים ולמען השלום צריך ליטול סיכונים'
71	20	5	4	52. 'עדיפה דרך שלום מאשר דרך מלחמה'
23	32	21	24	53. 'צריך לתת לפלסטינים להילחם בטרור, כי הם יעשו זאת בלי בג"ץ ובלי "בצלם"'

54. מתוך הרשימה הבאה של קבוצות פוליטיות בישראל, אמור לי בבקשה איזו אתה הכי פחות אוהד, הכי פחות אוהב, או מתנגד לה ביותר. אם ישנה קבוצה אחרת שאתה אוהב עוד פחות מהקבוצות שאקריא לך, אמור לי מהי. [2]

2	יהדות התורה / אגודת ישראל	9	שינוי
2	מרצ-יחד	33	התנועה האסלאמית
16	כ"ך / כהנא חי	3	מועצת יש"ע
9	ש"ס	3	האיחוד הלאומי
1	חד"ש	1	ישראל ביתנו
2	בל"ד	1	מפד"ל
4	שלום עכשיו	1	רע"מ
		13	קבוצה אחרת / תשובות אחרות

55-61. עכשיו אשאל אותך כמה שאלות לגבי הקבוצה שבחרת... [למראיין: הקבוצה שהמרואיין הזכיר בשאלה הקודמת שהוא הכי פחות אוהד]: באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים לכל אחד מהדברים הבאים ביחס ל.... [הקבוצה שהמרואיין מתנגד לה ביותר?]. [2]

בהחלט מסכים	מסכים	לא בטוח	לא מסכים	בהחלט לא מסכים	
52	15	6	10	17	55. יש לאסור על חבר '...' להיות ראש ממשלה בישראל
35	17	13	18	17	56. יש להוציא את '...' מחוץ לחוק
18	33	14	18	17	57. יש להרשות לחברי '...' להופיע בטלוויזיה
15	21	19	23	22	58. יש לצותת (להאזין) לשיחות הטלפון של חברי '...'
16	34	11	20	19	59. יש להרשות ל '...' לקיים הפגנות
16	15	8	29	32	60. יש לאסור על חברי '...' לבחור לכנסת
25	20	8	21	26	61. יש לאסור על חברי '...' להיבחר לכנסת

62-64. האם לדעתך קבוצה זו [הקרא שוב את שם הקבוצה] מסכנת מאוד, מסכנת, לא מסכנת או כלל לא מסכנת את... [2]

מסכנת מאוד	מסכנת	לא בטוח	לא מסכנת	כלל לא מסכנת	
34	35	10	9	12	62. ביטחון המדינה
36	30	13	12	9	63. הדמוקרטיה בישראל
34	27	13	15	11	64. אופייה של ישראל כמדינה יהודית

65-69. לפניך רשימה של תכונות של מנהיגים. לגבי כל אחת מהן, אנא אמור לי באיזו מידה היא מתאימה ליצחק רבין. [1]

מתאים מאוד	מתאים	לא מתאים	בכלל לא מתאים	
46	38	11	5	65. היה בעל כושר מנהיגות
39	44	12	5	66. היה חזק
38	41	15	6	67. היה אמין
37	34	19	10	68. היה בעל יכולת להביא את השלום
38	41	15	6	69. העדיף את טובת המדינה על פני טובת המפלגה

70. במבט לאחור, מה דעתך על הסכמי אוסלו שעליהם חתמה ממשלת רבין עם הפלסטינים?

1. בהחלט תומך 15 2. תומך 27 3. לא תומך ולא מתנגד 20
4. מתנגד 18 5. בהחלט מתנגד 20

71. האם תמכת או התנגדת להסכמי אוסלו כשנחתמו?

1. תמכתי מאוד 18 2. תמכתי 38 3. התנגדתי 25 4. התנגדתי מאוד 19

72. האם תמכת או התנגדת לרעיון ההתנתקות כשעמרים מצנע הציע אותו בבחירות 2003?

1. תמכתי מאוד 17 2. תמכתי 34 3. התנגדתי 30 4. התנגדתי מאוד 19

73. האם לדעתך הסכמי אוסלו תרמו לקידום הסיכויים לשלום או הזיקו להם או לא השפיעו כלל?

1. תרמו 32 2. הזיקו 36 3. לא השפיעו כלל 32

74-76. באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם המשפטים הבאים?

בהחלט מסכים	מסכים	לא מסכים	בהחלט לא מסכים	
56	25	10	9	74. במשטר דמוקרטי אין מקום לרצח פוליטי
1	3	13	83	75. טוב שרבין נרצח כי זה הציל את ארץ ישראל
1	2	10	87	76. כדי לעצור את ההתנתקות הייתי מסכים שיירצח ראש הממשלה

77. האם מוצדק או לא מוצדק שרבנים יפסקו הלכה בנושאים מדיניים ופוליטיים השנויים במחלוקת?

1. מוצדק 26 2. לא מוצדק 74

78-80. האם לאזרחים החושבים שמדיניות הממשלה בנושא תהליך השלום פוגעת באינטרס הלאומי של ישראל מותר לדעתך:

לא יודע	לא	כן
		78. למחות במסגרת החוק, למשל לארגן עצומות המוניות ולהפגין ברישיון
8	10	82
		79. לנקוט שיטות של מרי אזרחי לא אלים (למשל: להפגין ללא רישיון, לא לשלם מסים, לסרב לשרת בצבא וכד')
7	60	33
		80. לנקוט אפילו שיטות של מרי אזרחי אלים (למשל: להתנגד בכוח לפינוי יישובים)
8	84	8

הערות

- א כל הממצאים מובאים באחוזים, מקרב כלל הציבור הישראלי; 0.5 מעוגל כלפי מעלה; ההתפלגויות לקוחות מתוך התשובות התקפות (valid) בלבד.
- ב הסקר נערך מ-25 ביוני ועד ל-24 ביולי 2005, בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל (גיל 18 ומעלה), היהודית והערבית. המדגם כלל 2004 נשאלים שרואיינו בטלפון בשפות עברית, ערבית ורוסית. עבודת השטח בוצעה על ידי מכון 'מחשוב' בהנהלת ד"ר רחל ישראל. טעות הדגימה ברמת ביטחון 95% - 2.2%. במהלך ביצוע הראיונות הובטח ייצוג שווה לנשים ולגברים, וכן ננקטו הצעדים הדרושים כדי להבטיח ייצוג הולם של המגזר החרדי ושל עולים מחבר העמים. לקטגוריה של עולה מחבר העמים נכנס כל מי שעלה ארצה מאחת המדינות של ברית המועצות לשעבר משנת 1988 ואילך. רוב העולים רואיינו בשפה הרוסית, ומיעוטם בשפה העברית.
- ג השאלון הועבר בשתי גרסאות שונות, כך שחלק מהשאלות הופיעו רק באחת משתי הגרסאות, וחלק מהשאלות הופיעו בשתי הגרסאות גם יחד. נבחרו שני מדגמים מייצגים של האוכלוסייה הזיהים בגודלם, בעבור שתי הגרסאות. הגרסה הראשונה הועברה למדגם מייצג של 999 נבדקים, והגרסה השנייה הועברה ל-1,005 נבדקים. טעות הדגימה בעבור כל אחת מהגרסאות בנפרד ברמת ביטחון 95% - 3.1%. שאלות שהועברו רק בגרסה 1 מסומנות ב-[1]; שאלות שהועברו רק בגרסה 2 מסומנות ב-[2]; שאלות שלא סומנו הועברו בשתי הגרסאות.
- ד כאשר השאלה נשאלה בקרב יהודים בלבד, הדבר מצוין בסוגרים מרובעים לצד השאלה.